

Hanne Järveläinen

Hyötyä ja huvia:

Antiikin roomalaisten kotieläimet latinankielisessä kirjallisuudessa

Yleisen historian pro gradu -tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

17.4.2013

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Hanne Järveläinen	
Työn nimi – Title Hyötyä ja huvia: Antiikin roomalaisten kotieläimet latinankielisessä kirjallisuudessa	
Oppiaine – Subject Yleinen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year 4/2013	Sivumäärä – Number of pages 129
Tiivistelmä – Abstract Tämä Pro gradu-tutkielma käsittelee antiikin roomalaisten kotieläimiä ja roomalaisten käsityksiä niistä. Lisäksi tutkielmassa selvitetään, kuinka roomalaiset hoitivat ja kohtelivat kotieläimiään, ja millainen kotieläinten rooli oli roomalaisten elämässä ja yhteiskunnassa. Tutkimalla näitä asioita, valotetaan samalla roomalaisten suhdetta kotieläimiinsä ja kotieläimiin kohdistuvia moraalikäsityksiä. Tutkimuksen alkuperäislähteenä on laaja valikoima Rooman ajan latinankielistä kirjallisuutta, jota tutkitaan teksti- ja diskurssianalyysin keinoin. Historiantutkimuksen kentällä tutkimus voidaan sijoittaa aate- ja kulttuurihistorian alueille. Tutkielman alussa käsitellään sellaisia kotieläimiä, joita roomalaiset pitivät selkeästi hyötynäkökohta mielessään. Näitä olivat työ- ja tuotantoeläimet sekä tuotantoeläimien joukosta valitut uhrieläimet. Tutkielman loppupuoliskolla keskitytään sen sijaan sellaisiin kotieläimiin, jotka liittyivät jollain tavalla joko roomalaisten huvitteluun tai vapaa-aikaan. Viihde- ja harrastekäytössä olleet eläimet saavat oman lukunsa ja lemmikkieläimet omansa. Tutkielman tulokset osoittavat, että kotieläimet olivat tärkeä ja näkyvä osa roomalaista yhteiskuntaa. Niiden työpanos maataloudessa ja kuljetuksessa sekä niiden tuottama liha ja muut materiaalit käytännössä mahdollistivat Rooman valtakunnan maantieteellisen kasvun ja kulttuurisen kukoistuksen. Uhrieläimet olivat myös erittäin tärkeä osa uskontoa, joka oli yksi tärkeimmistä roomalaista maailmankuvaa määrittäneistä tekijöistä. Kotieläimet tarjosivat roomalaisten lisäntyneeseen vapaa-aikaan myös viihdettä sekä harrastuksia. Lemmikkieläimet sen sijaan tekivät roomalaisten ihmis-eläin suhteista entistä henkilökohtaisempia. Kotieläimet tarjosivat roomalaisille siis mitä suurimmassa määrin sekä hyötyä että huvia.	
Asiasanat – Keywords Antiikin Rooma, kotieläimet, tuotantoeläimet, työeläimet, uhraaminen, eläinnäytökset, eläinkilpailut, harraste-eläimet, lemmikkieläimet, latinankielinen kirjallisuus	
Säilytyspaikka – Depository	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällys

1. Johdanto.....	5
1.1 Tutkimustehtävä, historiantutkimuksen ala ja menetelmät	5
1.2 Lähteenä Rooman ajan latinankielinen kirjallisuus.....	7
1.3 Aiempi tutkimus	14
1.4 Kotieläinten erilaiset roolit	16
2. Kotieläimet töissä	20
2.1 Maanviljelijän tärkein apulainen	20
2.2 Kuormajuhdat, myllynkivienpyörittäjät ja postinkuljettajat.....	24
2.3 Uskolliset talon- ja karjanvartijat	29
2.4 Tuholaisten jahtaajat.....	31
2.5 Kotieläimet sodassa	32
3. Tuotanto- ja uhrieläimet	39
3.1 Sika	39
3.2 Lammas	46
3.3 Vuohi	51
3.4 Nauta.....	53
3.5 Siipikarja.....	59
3.6 Mehiläiset	66
4. Kotieläimet viihteessä ja harrastuksissa	72
4.1 Kilparatojen tähdet	72
4.2 Taistelevat linnut	79
4.3 Esiintyvät eläimet	80
4.4 Linnut koristeena ja tunnelmanluojina	85
4.5 Koirat metsästäjien apuna.....	87
4.6 Metsästäysratsut	93
5. Lemmikkieläimet.....	98
5.1 Ihanan kamalat sylikoirat.....	98
5.2 Laululinnut ja taitavat matkijat.....	101
5.3 Vedenalaiset silmänilot	106

5.4 Apinat, käärmeet ja muut lemmikkieläimet	109
6. Johtopäätökset	114
LÄHTEET	124
I Alkuperäislähteet.....	124
II Tutkimuskirjallisuus	125

1. Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä, historiantutkimuksen ala ja menetelmät

Tässä pro gradu -tutkielmassani tutkin antiikin roomalaisten kotieläimiä ja roomalaisten käsityksiä niistä. Lisäksi selvitän, millä tavalla roomalaiset kohtelivat kotieläimiään. Tutkimalla kotieläimiä tästä näkökulmasta voin päätellä myös millaisia merkityksiä kotieläimillä oli roomalaisessa yhteiskunnassa sekä millainen suhde roomalaisilla oli kotieläimiinsä. Samalla kotieläinten kohtelemisen Roomassa heijastaa koko roomalaisen yhteiskunnan eläimiin kohdistuvia moraalikäsitteitä. Tavoitteenani on siis tutkia kotieläinten roolia roomalaisessa yhteiskunnassa. Kotieläimet olen jaotellut eri ryhmiin työni käsittelylukuja silmällä pitäen. Tutkielmani alussa käsitelen sellaisia kotieläimiä, joita roomalaiset pitivät selkeästi hyötynäkökohta mielessään. Näitä olivat työ- ja tuotantoeläimet sekä tuotantoeläimien joukosta valitut uhrieläimet. Tutkielman loppupuolella keskityn sen sijaan sellaisiin kotieläimiin, jotka liittyivät jollain tavalla joko roomalaisten huvitteluun tai vapaa-aikaan. Viihde- ja harrastekäytössä olleet eläimet saavat oman lukunsa ja lemmikkieläimet omansa.

Historiantutkimuksen kentällä tutkimuskysymykseni vievät tutkielmani pääasiallisesti aate- ja kulttuurihistorian alueille: Kotieläinten pito sekä niiden hyödyntäminen voidaan katsoa kuuluvan tässä tutkielmassa kulttuurihistoriallisen tutkimuksen piiriin, sillä tutkimuskysymykseni koskevat ihmisten käsityksiä, jotka ovat aina oman kulttuurinsa tuotetta. Näin ihmisen toiminta on myös kulttuurisesti määräytynyttä, tässä tapauksessa kotieläinten kohtelemiseen ovat vaikuttaneet roomalaisten käsitykset, joiden takana on antiikin Rooman kulttuuri.¹ Kulttuurihistoriassa olennaisinta onkin pyrkiä ymmärtämään näitä menneisyyden ihmisten käsityksiä ja käsitteellistämisiä². Karjatalouden tutkimisen voisi liittää lisäksi maatalouden historiaan. Eläinten kohtelu inhimillisenä toimintana sekä käsitykset kotieläimistä pitävät kuitenkin sisällään myös ajatuksellisen ulottuvuuden, jonka tutkiminen on aatehistoriallista. Lisäksi eläinten kohteluun vaikut-

¹ Immonen 2001b, 21.

² Korhonen 2005, 99.

tavat myös kulttuurin syvärakenteet, joiden mukaan ihmiset toimivat ja jäsentävät maailmaansa.³ Tosin vastattaessa kysymykseen miten kotieläimiä *kohdeltiin?* on otettava huomioon se, että kysymys voi jo sinällään pitää sisällään tietynlaisen arvolatauksen ja samalla anakronismin vaaran, sillä tähän kysymykseen on hyvin helppoa vastata, että kotieläimiä kohdeltiin joko *hyvin* tai *huonosti*. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole arvostella roomalaisten kotieläinten pitoa, vaan pyrin esittämään ja selvittämään, millaiset elinolot roomalaiset järjestivät kotieläimilleen ja miksi.

Tutkielmani toteutan tekstianalyysin keinoin eli lukemalla ja tulkitsemalla alkuperäislähteitäni yhdistellen niistä löytyviä vastauksia kysymyksiini luoden tällä tavoin kokonaiskuvan aiheesta ja kytkemällä sen osaksi laajempia ilmiöitä⁴. Aivan aluksi etsin latinankielisestä kirjallisuudesta mainintoja kotieläimistä ja luokittelen ne edellä mainitsemieni käsittelylukujen mukaisesti. Käsittelylukuihin kokoan eri teksteistä löytämäni maininnat ja vertailen myös eri lähteiden antamia tietoja keskenään. Lisäksi lähteitä tulkitessani minun on luettava niin sanotusti rivien välistä ja otettava huomioon tekstit kokonaisuuksina sekä tekstin ja sanamuotojen eri sävyt, koska tekstien rakenne ja kielen ilmaukset kertovat mahdollisesti ihmisten arvoista ja asenteista. Toisaalta on pantava myös merkille ne aiheet, joista teksteissä ei puhuta ja pohdittava, miksi ne on jätetty mainitsematta. Ottamalla huomioon tämän kaiken tiedon, minkä tekstit tarjoavat, pystyn analysoimaan lähteitä tehokkaasti ja kokonaisvaltaisesti.

Historiantutkimuksen perinteinen tekstianalyysini lähestyy näin ollen myös Foucault’laista diskurssianalyysia, johon kuuluu lähdetekstien piilosisältöjen tutkiminen eli muun muassa kielenkäytön sekä merkityksellisen vaikenemisen analysoiminen. Sen mukaan diskursseiksi kutsutaan sellaisia asenteita ja mielipiteitä (eli käsityksiä asioista), jotka muodostavat tiedon rakenteita, joiden kautta ihmiset toimivat. Nämä diskurssit saattavat olla myös kehittyneiden ja tiedottomien suhtautumistapojen tuotteita.⁵ Näin on asian laita myös tutkielmassani, jossa tutkittavat diskurssit ovat siis roomalaisten käsitykset kotieläimistään, jotka saattoivat olla kuitenkin osaltaan tiedostamattomia ja itsensänselviä. Niiden mukaan he kuitenkin hoitivat kotieläimiään ja nämä käsitykset vai-

³ Bodson 1983, 312; Immonen 2001a; Immonen 2001b, 21–22.

⁴ Ahonen 1993, 327; Husa 1995.

⁵ Ahonen 1993, 323; Husa 1995.

kuttivat nimenomaan siihen, kuinka kotieläimiä Roomassa kohdeltiin. Diskurssianalyttiseen lähestymistapaan kuuluu myös se, ettei päähuomio kohdistu yksittäisiin teksteihin tai yksittäisten kirjoittajien tuottamiin teksteihin, vaan tekstit on valittu ja niitä luetaan niiden diskurssien kannalta, joissa tekstit ovat osallisina ja joita ne ilmentävät⁶. Tutkielmani rakentuukin juuri tällä tavoin valitun ja luetun lähdeaineiston pohjalle.

1.2 Lähteenä Rooman ajan latinankielinen kirjallisuus

Tutkimuskysymyksiini etsin vastauksia Rooman ajan latinankielisestä kirjallisuudesta, lukuun ottamatta piirtokirjoituksia. Kirjallisuuden olen valinnut lähdeaineistokseni, sillä mielestäni se tarjoaa olennaista tietoa ja kuvauksia kotieläimistä sekä niihin liittyneistä käsityksistä. Kirjallisuus sopii parhaiten lähdeaineistoksi myös opinnäytetyön luonteen vaatiman tutkimusekonomian perusteella. Latinankielistä kirjallisuutta on säilynyt 200-luvun jälkipuoliskolta eaa. alkaen⁷. Meidän päiviimme saakka säilynyt kirjallisuus on kuitenkin hyvin hajanaista ja fragmentaarista. Useat säilyneet tekstit koskevat kotieläimiä joko tarkoituksella tai niitä sivuten. Tekstien katsantokannat vaihtelevat maataloudesta metsästykseen sekä tietokirjoista *faabeleihin* eli eläinsatuihin. Niinpä ne antavatkin laajan näkemyksen aiheesta. Lähteenä käyttämäni kirjallisuus sijoittuu aikavälille 100-luvun eaa. alusta 400-luvun jaa. loppupuolelle. Tämä ajallisesti pitkä lähdeaineiston kirjoittamisväli on otettava myös huomioon, ja tutkielman edetessä selvitän myös eri lähteiden ajallisen etäisyyden mahdollista vaikutusta tutkimustuloksiin. Suurin osa kirjallisuudesta kuitenkin on kirjoitettu tasavallanajan lopulla ja keisariajan alussa, jota pidetään myös yleisesti Rooman valtakunnan ja klassisen latinan kukoistuksen kautena.

Kotieläinten pidosta maaseudulla kertovat eniten maatalousoppaat, joissa käsitellään hyvin tarkasti kotieläinten hoitamista. Tutkielmassani hyötyeläinten osalta päälähteinä ovat Marcus Porcius Caton *De agri cultura* -, Marcus Terentius Varron *De re rustica*- ja Lucius Junius Moderatus Columellan *De re rustica*- teokset. Lisäksi olen tutkinut Rutilius Taurus Aemilianus Palladiuksen kirjoittamaa maatalousopasta *Opus agriculturaeta*,

⁶ Husa 1995.

⁷ Salmenkivi 2007, 39.

joka kylläkin jäljittelee melko tarkasti edeltäjiään Varroa ja Columellaa. Varhaisin näistä teoksista on Caton maatalousopas, joka on kirjoitettu Rooman tasavallan kukoistuksen aikana, 100-luvulla eaa. Stoalaista filosofiaa noudattanut Cato oli yksi Rooman menestyneimmistä sotapäälliköistä sekä erittäin vaikutusvaltainen valtiomies. *De agri cultura* oli tarkoitettu eräänlaiseksi herrasmiesmaanviljelijän käytännön käsikirjaksi. Proosamuotoinen teos on kuitenkin hyvin luettelomainen ja epäjohdonmukainen. Varron *De re rustica* on sen sijaan vuoropuhelumuotoinen, hiotumpi teksti, jota Varro aloitti kirjoittamaan vanhoilla päivillään vuonna 37 eaa. Se oli tarkoitettu käytännön oppaaksi hänen vaimolleen, joka oli juuri ostanut maatilaa.⁸ Varro itse oli roomalainen poliitikko, oppinut ja kirjailija. Maatalouskirjailija Columellan teos on kuitenkin näistä kolmesta kaikkein perusteellisimmin ja sujuvin. Columella oli kotoisin Hispaniasta, mutta hän toimi sotatribuunina ja omisti suuria maa-alueita Italiassa. Hän kirjoitti maatalousoppaansa vuosina 60–65 jaa. huolestuttuaan maanviljelyn rappiosta haluten antaa tietonsa ja kokemuksensa yleiseen käyttöön. Palladiuksen opas on sen sijaan melko yleisluontoinen ja se on kirjoitettu huomattavasti myöhemmin, 300-luvulla jaa. Oppaassa esitellään maatilalan työt vuodenkierron mukaan niin, että eri tehtävät on jaoteltu eri kirjoihin niiden toteuttamiskuukauden mukaan. Lisäksi maataloudesta kertoviin lähteisiin kuuluu yhden Rooman kuuluisimman runoilijan, Publius Vergilius Maron runoelma *Georgica*, joka on kirjoitettu vuosien 37–29 eaa. välillä. Vergiliuskin käytti asialähteinään Caton ja Varron maatalousoppaita sekä lisäksi kreikkalaisten esikuvien kuten Aristoteleen ja Theofrastoksen teoksia. *Georgican* päätarkoituksena oli kuitenkin viihdyttää runojen ystävää, eikä niinkään tarjota täsmällistä tietoa maataloudesta, mikä on otettava huomioon runoelmaa tulkittaessa.

Toisentyyppisen lähderyhmän muodostavat Rooman ajan metsästysoppaat. Tutkielmasani käytän lähteenä kahta metsästysopasta, jotka molemmat on kirjoitettu opetusrunoelman muotoon. Augustuksen ajan roomalaisen runoilijan Grattiuksen teos *Cynegetica* käsittelee metsästyksessä apuna käytettäviä eläimiä eli koiria ja hevosia. Samasta teemasta kirjoitti myös Marcus Aurelius Olympius Nemesianus. Hän oli karthagolais-syntyinen roomalainen ja toimi keisari Caruksen hovissa. Nemesianuksen *Cynegetica-*

⁸ Hooper 1967, xvii.

teoksen runoja on säilynyt 325 säettä ja ne on useimmiten ajoitettu noin vuoteen 283 jaa.⁹ Molempien runoteosten esikuvana oli Vergiliuksen *Georgica*.

Gaius Plinius Secunduksen eli Plinius vanhemman teos *Historia naturalis* kertoo myös kotieläimistä vallalla olleista käsityksistä. Teos käsittelee nimensä mukaisesti luonnontieteitä ja se on eräänlainen tietokirja sekä hakuteos. Plinius kirjoitti teoksensa jakaakseen tietonsa muille: hänen perusajatuksenaan oli, että muista eläimistä poiketen ihmisen on tiedettävä mahdollisimman paljon eläkkeen ihmismäistä elämää. Toisaalta hän halusi teoksellaan myös viihdyttää ihmisiä: *Historia naturalis* sisältääkin paljon anekdootteja ja havaintoja merkillisistä ilmiöistä. Tämä tekee välillä sisällön uskottavuuden kyseenalaiseksi, ja välillä Plinius sortuu selkeästi liioittelemaan tai toistamaan kuulemiinsa harhaluuloja. Teos on julkaistu vuosien 77–79 jaa. välillä, viimeistään vuonna 79 jaa., jolloin Plinius sai surmansa Stabiaen rannikolla Vesuviuksen tulivuorenpurkauksessa.

Lähteenä tutkielmassani käytän myös kirjeiden muodossa olevaa kirjallisuutta: Marcus Tullius Ciceron (106–43 eaa.) kirjeet vuosien 68 ja 54 eaa. väliltä ystävälleen Titus Pomponius Atticukselle, joka oli myös varakas kirjankustantaja ja kulttuurin edistäjä, tuovat esiin Ciceron henkilökohtaisia mielipiteitä ja suhtautumista kotieläimiin. Cicero oli roomalainen poliitikko, puhuja, filosofi ja kirjailija ja juuri laajan kirjeenvaihtonsa ansiosta hän on yksi antiikin tunnetuimmista henkilöistä.

Lucius Annaeus Seneca eli Seneca nuorempi (n. 4 eaa. – 65 jaa.) oli stoalainen filosofi ja kirjailija sekä roomalainen valtiomies ja menestyksekkäs puhuja. Hänet muistetaan myös keisari Neron kotiopettajana ja neuvonantajana. Seneca oli kotoisin Hispanian Cordubasta, mutta muutti jo varhain Rooman opiskelemaan. Senecan laaja kirjallinen tuotanto oli hyvin filosofispainotteista. Tutkielmassani käytänkin lähteenä hänen filosofisia tutkielmiaan *Suuttumuksesta (De ira)*, joka sisältyy hänen kuolemansa jälkeen tehtyyn kokoelmaan *Dialogorum libri XII*, sekä *Lempeydestä (De clementia)*, joka oli omistettu keisari Nerolle ja lisäksi filosofispainotteisia kirjeitä ystävälleen, satiirirunoilija Gaius Luciliukselle (*Epistulae morales ad Lucilium*).

⁹ Duff 1934, 451–452.

Keisarielämäkerrat tarjoavat myös tiedon murusia kotieläimistä: Ritarisäätyinen virkamies, kirjailija ja oppinut Gaius Suetonius Tranquillus (n. 70 – n. 140) kirjoitti teoksen *De vita Caesarum (Rooman keisarien elämäkertoja)*, joka sisältää 12 ensimmäisen keisarin elämäkerrat Caesarista Domitianukseen. Tutkielmassani käytän Suetoniuksen teosta lähteenä keisari Tiberiuksen (14–37) elämäkerran osalta. Keisari Elagabaluksen (218–222) lemmikkieläimiä koskevia tietoja poimin sen sijaan *Historia Augustasta*, joka pyrki selvästi jatkamaan Suetoniuksen elämäkertojen traditiota. Kuuden muualta tuntemattoman henkilön kirjoittama *Historia Augusta* sisältää kolmekymmentä keisarielämäkertaa Hadrianuksesta (vuodesta 117) Carinukseen ja Numerianuksen (vuoteen 285). Elagabaluksen elämäkerran kirjoittajana pidetään Aelius Lampridius -nimistä henkilöä. *Historia Augustan* ensimmäiset elämäkerrat ovat osoittautuneet melko luotettaviksi kun taas jälkimmäiset, joihin Elagabaluksenkin elämäkerta kuuluu, epäluotettaviksi. Tämä täytyy luonnollisesti ottaa huomioon tekstiä tulkittaessa ja päätelmiä tehtäessä.

Edellä mainitsemani lähteet keskittyvät lähinnä tiedon välittämiseen, mutta niiden lisäksi kotieläimistä on paljon mainintoja myös kertomakirjallisuuden luokiteltavissa teoksissa. Titus (tai Gaius) Petronius Arbiter (n. 27–66) toimi keisari Neron palveluksessa, hovimiehen ja makutuomarin asemassa. Lisäksi hän oli uransa aikana ainakin maaherrana Bithyniassa ja joko vuonna 61 tai 62 *consul suffectus* eli kesken virkakautta valittu konsuli. Petroniuksen ainoa osittain säilynyt teos on satiiriromaani *Satyricon*, joka käsittelee ainakin 20 kirjaa. Säilyneet osat muodostavat kehyskertomuksen toisiinsa sidotuista verrattain itsenäisistä episodeista, joista toiset ovat toiminnallisia ja toiset kertomuksia tai runoja. Pisin yhtäjaksoinen katkelma on *Trimalkion pidot*, jossa Petronius pilkkaa äkkirikaille nousukkaille ominaista liioittelua. Erityisesti tätä katkelmaa käytänkin tutkielmani lähteenä, sillä se sisältää kuvauksia useista kotieläimistä. Lucius Apuleiuksen (n. 125 – n.180) kirjoittama teos *Kultainen aasi* tai *Muodonmuutoksia (Metamorfoses)* on sen sijaan varhaisin kokonaisuudessaan säilynyt latinankielinen romaani. Tämän tutkielman lähdemateriaalina se tarjoaa mielenkiintoisen kuvauksen yläluokan harrastamasta metsästyksestä sekä onnettoman aasin työstä leipurin myllyssä. Kirjailija, filosofi ja puhuja Apuleius oli syntynyt Numidiassa. Hän opiskeli Karthagos-

sa ja Ateenassa ja asui myös välillä Roomassa, mutta palasi Karthagoon ja pääsi siellä hyvään pappisvirkaan.

Kansanomaisia käsityksiä ja eläinten stereotyyppisiä ominaisuuksia kuvaavat Phaedruksen faabelit. Gaius Julius Phaedrus (n. 15 eaa. – 50 jaa.) oli alun perin Traakiasta kotoisin ollut vapautettu orja, joka tuli Roomaan jo lapsena. Hän kirjoitti runomuotoisia eläinsatuja ja esikuvansa kreikkalaisen faabelikirjailija Aisopoksen tapaan Phaedruskin kritisoi oman aikansa yhteiskunnan epäkohtia käyttäen eläimiä puhetorvinaan. Kuitenkin Phaedruksen faabelit kertovat myös eläimiin liitetystä stereotypioista, vaikka eläimet edustavatkin ihmistyyppejä: esimerkiksi aasi on tyhmä ja koira on nälkäinen.

Hispaniasta kotoisin ollut roomalainen runoilija Marcus Valerius Martialis oli Phaedruksen tavoin myös tyytymätön yhteiskuntaan. Hänen yhteiskuntakritiikkinsä on säilynyt lyhyiden ja nasevien epigrammirunojen muodossa. Runokokoelmaansa *Epigrammata* hän kirjoitti noin vuosien 85–101 jaa. välillä. Tutkielmani kannalta *Epigrammata* on hyödyllinen lähde, sillä useissa Martialiksen epigrammeissa esiintyy eläimiä. Myös Decimus Iunius Juvenaloksen (n. 60 – n. 135) satiirirunoissa (*Saturae*) on jonkin verran mainintoja kotieläimistä ja Martialiksen epigrammien tavoin hänenkin runonsa ovat luonteeltaan erittäin yhteiskuntakriittisiä.

Lähteenä käytän myös yksittäisiä kuvauksia kotieläimistä, jotka olen poiminut eri runoilijoiden teoksista: Veronalaisesta ylhäisestä suvusta lähtöisin olleelta Gaius Valerius Catullukselta (n. 87/84 eaa. – n. 54 eaa.) on säilynyt vain yksi teos, *Runojen kirja (Liber carminum)*. Käytän tutkielmassani lähteenä teoksen tunnetuimpia runoja, jotka kertovat Catulluksen rakastetun Lesbian lemmikkivarpusesta. Varakkaaseen ritarisukuun kuuluva roomalainen runoilija Publius Ovidius Naso (43 eaa. – n. 18 jaa.) sen sijaan kirjoitti runon kuvitteellisen rakastettunsa Corinnan kuolleesta lemmikkipapukaijasta. Runo sisältyy hänen rakkauselegioista koostuvaan esikoisteokseensa *Amores*. Publius Papinius Statius (n. 40 – n. 96) kirjoitti Ovidiuksen tapaan elegiarunon kuolleesta papukaijasta, joka kuului Statiuksen patronukselle. Runo kuuluu hänen *Silvae*-nimiseen runokokoelmaansa, joka sisälsi 32 satunnaisia aiheita käsittelevää eri runoa. Statius esitti nämä runot julkisesti, kun tapahtumat olivat vielä ajankohtaisia. Kristitty, gallialaissyntyinen

roomalainen kirjailija Sidonius Apollinaris (n. 430 – n. 485) oli Länsi-Rooman keisari Avituksen tyttären aviomies. Hänen tuotantoonsa kuuluu 24 runoa (*Carmina*) ja yhdessä näistä runoista, jota käytän tutkielmassani lähteenä, Sidonius Apollinaris on hyvin elävästi kuvannut kohtausten valjakkoajoista ja niihin osallistuvista kilpahevosista.

Lähdemateriaalinani käytän lisäksi useita muitakin Rooman ajan latinankielisiä teoksia, joissa esiintyy kotieläimiä koskevia mainintoja. En kuitenkaan voi tutkielman luonteen vuoksi esitellä näitä kaikkia lähteitä tässä, vaan kattava lähdeluettelo löytyy työn lopusta. Tutkielmassani esiintyvät latinankieliset lainaukset olen suomentanut itse, ellen toisin mainitse. Rooman latinankielinen kirjallisuus on saanut yleisesti paljon vaikutteita antiikin Kreikasta ja niin on myös monien käyttämieni lähdeostosten laita. Moni roomalainen kirjailija oli ainakin lukenut kreikkalaista kirjallisuutta, ja jotkut käyttivät sitä myös omien teostensa lähdemateriaalina tai mallina.¹⁰ Esimerkiksi Aristoteleen luonnontieteellinen teos *Eläinoppi* (*Peri ta zōia historiôn*) ansaitsee maininnan eläintieteen perusteoksena, jota eläimistä kirjoittaneet roomalaisetkin varmasti lukivat.

Antiikin kirjallisuus tutkimuksen alkuperäislähteenä on haasteellinen historioitsijalle. Tekstit ovat parituhatta vuotta vanhoja, lukemattomia kertoja käsin kopioituja ja usein fragmentaarisia. Ei ole varmaa, kuinka paljon käsissämme olevat tekstit eroavat alkuperäisistä. Kirjureille on sattunut tahattomia virheitä kopioinnissa ja joitakin tekstejä on muunneltu jopa tarkoituksella. Aina ei edes voida nimetä tekstin alkuperäistä kirjoittajaa varmuudella. Lisäksi lähteisiin pohjautuvan historian tutkimuksen perusvaatimuksen täyttäminen antiikintutkimuksen alalla on ongelmallista, koska sen mukaan historiallisia päätelmiä jostakin tapahtumasta tai ilmiöstä voidaan tehdä vain, kun sitä kuvaa useampi toisistaan riippumaton ensikäden lähde.¹¹ Antiikin kirjallisuuden kohdalla tutkijan täytyy kuitenkin usein turvautua vain yhteen ainoaan lähteeseen, sillä säilynyt lähdeaineisto on hyvin rajallinen.

Lisäksi lähes kaikki antiikin kirjallisuus on yläluokan edustajien kirjoittamaa. Tämä johtuu suurelta osin siitä, että lähinnä vain Rooman eliittiin kuuluvat osasivat lukea ja

¹⁰ Ks. lisää latinankielisen kirjallisuuden suhteesta antiikin Kreikan kirjallisuuteen esim. Braund 2002, 242–264.

¹¹ Mustakallio 2001, 30.

kirjoittaa. Näiden taitojen oppiminen vaati koulutusta, johon yleensä vain rikkailla miehillä oli mahdollisuus. Niinpä eliitti kirjoitti eliitille, ja siksi myös tässä tutkielmassa tulkitsemieni tekstien käsitykset eläimistä ovat yläluokkaisten miesten käsityksiä, joiden yleisyyttä ei voida todentaa.¹² Tämä on yleinen ongelma antiikin tutkimuksen alalla. Rahvaan ääni on aikojen kuluessa vaimennut, sillä heidän ajatuksistaan on säilynyt vain vähän suoria kirjallisia tietoja. Toisaalta taas voi myös ajatella, että eliitti ei välttämättä eronnutkaan *kulttuuriltaan* rahvaasta, ja että heidän kuuluviin jääneeseen ääneensä sisältyy myös alaluokan ihmisten käsityksiä¹³. Kulttuurin käsite sisältääkin oletuksen siitä, että samaan kulttuuriin kuuluvilla menneisyyden ihmisillä oli yhteisiä käsityksiä ja ymmärrettävä toiminnan logiikka¹⁴. Lisäksi on otettava huomioon, että minkä tahansa aikakauden teos harvoin toistaa sellaisenaan kirjoittajan tietoisia aikomuksia ja katso- muksia, vaan teokseen vaikuttavat kollektiiviset ja jopa piilotajunnalliset katsomukset tai mytologinen aines. Niinpä onkin perusteltua ajatella teosten itsensä olevan edustamansa maailmankuvan subjekteina ja tutkia enemmän teosten kuin niiden kirjoittajien luomaa maailmankuvaa.¹⁵ Näin pystytään luomaan laajempi ymmärrys aikakauden kulttuurista ja sitä edustaneiden ihmisten maailmankuvasta.

Tutkittaessa antiikin aikaa on myös pyrittävä koko ajan tiedostamaan antiikin ja modernin länsimaisen maailmankuvan suuret kulttuurilliset erot. Anakronismiin sortumisen vaara on todellinen tutkittaessa ajallisesti ja kulttuurisesti niinkin kaukaista yhteiskuntaa kuin antiikin Rooma. Myös tekstien tulkinnoissa on oltava varovainen niiden muodon ja tarkoitusperien takia. Kirjallisuuden käyttäminen lähdeaineistona onkin ongelmallista, sillä se ei kerro todellisuudesta samaan tapaan kuin esimerkiksi asiakirjalähteet. Kirjallisuutta lukiessa ja tulkitessa täytyy miettiä, missä määrin se kuvaa todellisuutta. Joka tapauksessa fiktiivisenkin kertomuksen on vastattava kuulijan todellisuuskäsitystä, jotta se täyttäisi tehtävänsä¹⁶. Esimerkiksi viihdyttäviksi tarkoitettut runot eivät välttämättä kerro koko totuutta vaan ehkä vain huvittavan osuuden siitä runouden metriikkaan sopivin sanakääntein. Tämänäyttöiset lähteet antavatkin lähinnä yleisiä tietoja aiheesta, eivätkä tarjoa mahdollisuutta tarkkoihin ja yksityiskohtaisiin päätelmiin. Runoissa on

¹² Braund 2002, 38–40.

¹³ Burke 2008, 28.

¹⁴ Korhonen 2005, 101.

¹⁵ Envall 1989, 147; Niiranen 2009, 58.

¹⁶ Kalela 2000, 159.

kuitenkin totuuden siemen, kuten Matti Klinge toteaa: ...*mikään runous ei ole uskottavaa ellei se sitoudu ihmisten maailmaan eikä mitään merkittävää runoutta ole myöskään kirjoitettu ilman ihmisten elämästä saatua ”materiaalia”, siis historiaa.*¹⁷ Lisäksi tutkielmani perustuu myös erityyppisiä kirjallisuudenlajeja edustaviin teksteihin, mikä auttaa todellisuuspohjan hahmottamisessa.

Toisaalta tutkielmani keskittyy osittain käsitysten tutkimiseen. Tällaisen tutkimuksen kohdalla lähteiden tarjoaman sisällön jaottelu faktaan ja fiktion jään taka-alalle, ja tutkimuksen painopiste siirtyy teosten sisällön totuusarvosta niiden muotoon ja aatteelliseen sisältöön. Se, mitä teksteissä sanotaan ja miten se sanotaan, kertoo ajan aatemaailmasta – olivat nämä käsitykset sitten todellisuutta vastaavia tai eivät.¹⁸ Tärkeämpää onkin selvittää millaisia nämä käsitykset olivat ja miksi ne olivat sellaisia kuin olivat¹⁹. Tekstin kytkeminen laajempiin eettisiin ja aatteellisiin kysymyksiin ei edellytäkään tekstin totuudellisuuden eikä kirjailijan omien ideologisten arvostusten arviointia²⁰. Lisäksi tutkielmani kulttuurihistorialliseen luonteeseen kuuluu nimenomaan merkitysten selvittäminen, ei niinkään toiminnan ja tapojen kuvaaminen²¹.

1.3 Aiempi tutkimus

Antiikin Rooman kotieläimistä on tehty tutkimusta jonkin verran, mutta osa peruskirjallisuudesta on melko vanhaa. Toisaalta roomalaisten kotieläimiä on tutkittu myös 2000-luvun alussa. Perusteoksina voidaan pitää kolmea eri tutkimusta, jotka lähestyvät antiikin Rooman eläimiä hieman eri näkökannoilta: vanhin näistä on saksalaisen filologin Otto Kellerin kaksiosainen teos *Die Antike Tierwelt* (1909–1913), jossa käydään tietosanakirjamaisesti läpi laji lajilta Rooman valtakunnassa esiintyneet sekä villi- että kotieläimet. Brittiläisen eläintarhan johtajan George Jennisonin teos *Animals for show and pleasure in ancient Rome* (1937) sen sijaan keskittyy pelkästään eläimiin, joita käytettiin

¹⁷ Klinge 2001, 8.

¹⁸ Pihlainen 2001, 304–313.

¹⁹ Kalela 2000, 71.

²⁰ Pihlainen 2001, 304–313.

²¹ Korhonen 2005, 97.

tettiin vain näytöksissä tai pidettiin muuten huvituksen vuoksi. Hänen teoksensa pohjautuu lähes pelkästään antiikin Rooman kirjallisiin lähteisiin. Lisäksi perusteoksena voidaan pitää brittiläisen arkeologin ja taidehistorioitsijan Jocelyn Mary Catherine Toynbee (1973) *Animals in Roman life and art* -nimistä tutkimusta. Toynbee kuvaa siinä kaikkia roomalaisten tuntemia eläinlajeja, sekä villedä kesyillä, joista on säilynyt kirjallista tai kuvallista lähdeaineistoa. Tarkemmin rajattua tutkimusta on tehty myös esimerkiksi karjataloudesta: K. D. White (1970) *Roman farming*, eläinten käyttämisestä ruoan tuotannossa: Michael MacKinnon (2004) *Production and consumption of animals in Roman Italy: Integrating the zooarchaeological and textual evidence* ja filosofispiirteeseen lähteistöön keskittyen ja eläinten oikeuksia antiikin aikana pohtien: Richard Sorabji (1993) *Animal minds and human morals. The origins of the western debate*.

Näyttäisi kuitenkin siltä, että kiinnostus antiikin eläimiä kohtaan on nousussa historian-tutkimuksen piirissä, sillä 2000-luvulla aihetta on alettu tutkimaan yhä enemmän. Uutta tutkimusta on tehty varsinkin Saksassa ja Ranskassa. Melko kattava ja selkeä uusi yleisteos on saksalaisen filologin Marion Giebelin vuonna 2003 julkaistu tutkimus *Tiere in der Antike. Von Fabelwesen Opfertieren und treuen Begleitern*, jossa Giebel käsittelee koko antiikin aikaa esitellen laajan lähdepohjan avulla eläinten eri rooleja antiikin yhteiskunnassa. Norjalainen historioitsija Ingvild Sælid Gilhus sen sijaan lähestyy antiikin eläimiä uskontohistorialliselta kannalta tutkimuksessaan *Animals, gods and humans. Changing attitudes to animals in Greek, Roman and early Christian ideas* (2006). Rod Preece on tutkinut eläinten hyvinvointia sekä ihmisten ja eläinten välistä suhdetta historiassa jo 1990-luvulta lähtien keskittyen näihin teemoihin liittyviin eettisiin ja moraaliisiin kysymyksiin. Tähän tutkielmaan kuitenkin läheisimmin liittyvät hänen 2000-luvulla julkaisemansa tutkimukset *Awe for the Tiger, Love for the Lamb: A Chronicle of Sensibility to Animals* (2002) ja *Sins of the Flesh: A History of Vegetarian Thought* (2008).

Suomalaisella antiikintutkimuksella on tunnetusti pitkät perinteet ja sitä pidetään myös erittäin korkealaatuisena. Siitä huolimatta ovat antiikin kotieläimet jääneet suomalaisilta antiikintutkijoilta melko vähälle huomiolle. Kotieläimiä lähinnä sivutaan muiden tutkimusteemojen yhteydessä, mutta niitä ei ole tutkittu systemaattisesti – niinpä tutkielmaani liittyvä suomalainen kirjallisuus on lähes täysin kokoelmateosten muodossa. Esimer-

kiksi teoksessa *Kulttuuri antiikin maailmassa* (2009) eri artikkelit sivuavat kotieläimiä joko uskonnon (Mika Kajava), erilaisten näytäntöjen tai luontosuhteen (Sari Kivistö) tematiikassa. Myös kokoelmateoksessa *Roomalaista arkea ja juhlaa* (2004) Marja-Leena Hänninen sekä Maijastiina Kahlos sivuavat uhrieläimiä sekä viiheessä mukana olleita kotieläimiä. Uhrieläimistä jonkin verran on kirjoittanut myös antiikintutkija ja Suomen Rooman instituutin johtaja (2009–2013) Katariina Mustakallio teoksessaan *Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa*. Eläimiin liittyvästä suomalaisesta antiikintutkimuksesta puhuttaessa maininnan ansaitsevat myös Pompeijin lintumosaiikkeja ja -seinämaalauksia tutkinut Antero Tammisto (*Birds in mosaics : a study on the representation of birds in Hellenistic and Romano-Campanian tessellated mosaics to the early Augustan Age*, 1997) sekä Rooman valtion symbolia sutta parhaillaan tutkiva Mika Risänen.

Niinpä omalle tutkimukselleni onkin hyvin tilaa suomalaisella tutkimuskentällä – varsinkin kun tästä näkökulmasta roomalaisten kotieläimiä ei ole tutkittu laajalti kansainvälisestikään. Mielestäni myös yleisesitykselle antiikin eläimistä olisi tilaa suomalaisen antiikintutkimuksen alalla. Toisaalta aihe on myös ajankohtainen: tutkimuskysymykseni *Miten kotieläimiä kohdeltiin?* sivuaa nimittäin myös kiivaana käyvää keskustelua eläinten oikeuksista, vaikka tähän keskusteluun en tässä tutkielmassa varsinaisesti otakaan kantaa²². Tähän liittyy myös lihansyönnistä kieltäytyminen eettisten syiden perusteella, mikä herätti jo Rooman aikana keskustelua yläluokan piirissä²³. Joka tapauksessa antiikin kotieläinten tutkimus ilmentää nykyajan yleistä tutkimussuuntausta, joka pyrkii otamaan selvää arkisista ja jokapäiväisistä asioista sekä ihmisten ajattelutavoista.

1.4 Kotieläinten erilaiset roolit

Rooma oli antiikin maailman suurin ja voimakkain valtakunta. Laajimmillaan se ympäröi koko Välimeren ulottuen Apenniinien niemimaalta Mesopotamiaan sekä Egyptistä

²² Eläinten oikeuksista antiikin aikana ks. lisää esim. Bodson 1983; Sorabji 1993; Hughes J. Donald (1994) *Pan's Travail: Environmental Problems of the Ancient Greeks and Romans*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

²³ Kasvissyönnistä Roomassa ks. lisää esim. Preece 2002; 2008.

Brittein saarille. Rooman yli tuhatvuotisen historian katsotaan alkaneen perimätiedon mukaan vuonna 753 eaa., jolloin Romulus perusti Rooman kaupungin. Rooman valtakunta kohtasi loppunsa vuonna 476 jaa., kun Länsi-Rooman keisari Romulus Augustulus pantiin viralta.

Antiikin Rooma on tunnettu pitkälle kehittyneestä kaupunkikulttuuristaan, jonka suuntaviivoja määrittivät varakkaimman väestön tavat. Pohjimmiltaan Rooma oli kuitenkin maatalousyhteiskunta. Valtakunnan väestöstä 80% viljeli viljaa ja kasvatti kotieläimiä ravinnoksi itselleen sekä kaupunkilaisille. Rooman koko hallinnollinen rakenne lepäsi maatalouden ylijäämän luomilla perustuksilla.²⁴ Suuren kaupunkiväestön elättäneen maatalouden ylijäämän tuottamiseen roomalaiset tarvitsivat eläimiä: nautaeläimiä käytettiin apuna peltojen muokkauksessa, aaseja ja muuleja kuormien kuljettamisessa ja myllyjen pyörittämisessä, kotieläinten lanta oli elintärkeää viljapeltojen maaperän parantamisessa, ravinnoksi käytettiin enimmäkseen vuohen- ja lampaanmaitoa sekä sian- ja siipikarjanlihaa. Lisäksi lampaanvillasta valmistettiin suurin osa vaatteista ja muista kankaista. Myös koiria käytettiin maataloilla sekä pihapiirin että karjan vartijoina. Kotieläimet palvelivat sodissakin. Käytännössä koko valtakunnan talous oli riippuvainen kotieläimistä ja erilaisten kotieläinten arvostus määräytyi lähinnä sen perusteella, kuinka hyödyllisiä ne olivat ihmisille²⁵.

Roomalaisen uskonnonharjoittamisen tärkeänä osana olivat uhrieläimet. Perinteisin roomalainen uskonto oli talonpoikien uskontoa, ja suurin osa jumalista liittyi jollain tavalla vuodenkiertoon ja maanviljelykseen. Uhreiksi valittiin nimenomaan kotieläimiä, sillä ne olivat ihmisille toimeentulon kannalta arvokkaita. Näin uhraamalla kallisarvoisia kotieläimiä jumalten hyväksi, roomalaiset uskoivat jumalten suojelevan heitä. Uskonnollisten, vuosittain toistuvien juhlien tavoitteena oli taata viljelyn ja karjanhoidon menestys ja sitä kautta koko yhteisön hengissä pysyminen. Toisaalta uhriseremonioihin kuului myös uhrieläimen lihasta valmistettu ateriala, jolle yhteisön jäsenet osallistuivat. Suurin osa varsinkin kaupungeissa asuvien roomalaisten syömästä lihasta oli peräisin uhrieläimistä, ja niinpä uhraamisella oli myös yhteisöä ravitseva merkitys. Erään teorian mu-

²⁴ White 1970, 12; Hänninen 2004, 291.

²⁵ Gilhus 2006, 12.

kaan eläimen uhraaminen ja syöminen oikeutettiin uskonnon velvoitteella, vaikka tämä oli ihmisen liittolainen ja olisi ollut elävänä selkeästi hyödyllisempi.²⁶

Antiikin roomalaisten elämään liittyi myös olennaisena osana viihde sekä vapaa-aika ja kotieläimiä hyödynnettiin myös näillä elämänalueilla. Yksi suosituin viihdemuoto Roomassa oli kilpa-ajot, joiden tähtinä olivat vaununajajien lisäksi kilpahevokset. Esiintymään koulutetut kotieläimet esiintyivät areenoilla ja kaupungeissa järjestettiin myös kukkotappeluita. Näitä näytöksiä kokoontui yhdessä katsomaan niin rahvas kuin eliittikin. Yläluokan miehillä oli kuitenkin käytössään enemmän arvostettua vapaa-aikaa (*otium*) ja he hyödynsivät kotieläimiä myös tätä vapaa-aikaa täyttävien harrastusten parissa. Esimerkiksi lintutarhojen rakentaminen villojen yhteyteen ja maaseudulla metsästäminen koirien sekä hevosten kanssa olivat suosittuja harrastuksia yläluokan keskuudessa.

Kotieläimiä olivat myös lemmikkieläimet, joita antiikin roomalaiset pitivät monista erisyistä. Joitakin eläimiä, esimerkiksi sylikoiria, laululintuja ja apinoita, saatettiin pitää vain omaksi iloksi – puhtaasti lemmikkeinä. Lemmikkieläinten tehtävänä oli usein miellyttää isäntänsä silmää ja korvaa. Toisaalta eksoottisia eläimiä saatettiin pitää lemmikkeinä vain niiden erikoisuuden takia ja joskus myös merkinä kauppasuhteista kaukaihin maihin. Lisäksi joillakin lemmikeillä saattoi olla muitakin tehtäviä, kuten kilpailuihin osallistuminen, tuhoeläinten torjuminen, vartioiminen sekä metsästäminen, laidunkarjan paimentaminen ja suojeleminen. Joskus lemmikkieläimiä pidettiin osittain myös syömistarkoituksessa, mutta ei tuottoa tavoitellen vaan lähinnä harrastuksena kasvattaen eläimiä ja tarkkailemalla samalla niiden tapoja.²⁷

Käsitteen *lemmikkieläin* määrittely on kuitenkin vaikeaa. Nykyään yleinen määrittely lemmikkieläimelle on *seurana, ilman hyötytarkoitusta pidettävä kotieläin*²⁸. Lemmikkieläimen voi määritellä myös näin: *eläimen sallitaan asua sisätiloissa, sille annetaan yksilöllinen nimi ja sitä ei missään tapauksessa syödä*²⁹. Antiikin roomalaiset eivät ehkä kuitenkaan pitäneet eläimiä aivan samalla tavalla lemmikkeinä kuin modernin aikakau-

²⁶ Hänninen 2004, 291; Shelton 2007, 106–108, 111; Mustakallio 2008, 15;18.

²⁷ Jennison 1937, 7; 99.

²⁸ Kielitoimiston sanakirja (2006) 2. osa L–R. Eija-Riitta Grönros et al. (toim.). Kotimaisten kielten tutkimuslaitos: Jyväskylä.

²⁹ Gilhus 2006, 29.

den ihmiset. Toisaalta nykyisin lemmikkeinä pidetään usein myös esimerkiksi metsästys- ja paimenkoiria, joiden pitämiseen liittyy myös hyötytarkoitus. Näin tekivät myös roomalaiset, mutta missä määrin he pitivät näitä hyötyeläimiä lemmikkeinä? Entä voidaanko roomalaisten kotieläimiä, joiden pitoon ei liittynyt hyötytarkoitusta, kutsua edes lemmikeiksi sanan nykyisessä merkityksessä? Esimerkiksi Gilhus on tutkimuksessaan päättänyt käyttämään roomalaisten lemmikkieläimistä termiä *personal animals* (*pets* sanan sijasta) välttääkseen nykyajan lemmikkieläinkulttuuriin yhdistyvät mielikuvat. Gilhus perustelee valintansa sillä, ettei hänen mielestään roomalaiseen yhteiskuntaan kuulunut yleistä myötätuntoa tai sympatiaa sorrettuja ryhmiä (ihmis- tai eläin-) kohtaan, eikä eläinten tarpeisiin vastaavaa lemmikkieläinteollisuutta ollut antiikin Roomassa lainkaan³⁰. Itse käytän joka tapauksessa *lemmikkieläin*-termiä, sillä mielestäni keinotekoisin termin keksiminen ei palvele tutkielman tekoa eikä myöskään sen lukijaa. Kuitenkin käytettäessä tällaista nykyaikaista käsitettä on varottava sortumasta anakronismin käsitteen sisältämien nykymerkitysten takia. Myös lukijan on muistettava tämä käsitteellinen merkitysero tutkielmani viimeisessä käsittelyluvussa.

³⁰ Gilhus 2006, 29.

2. Kotieläimet töissä

Aloitan tutkielmani käsittelemällä antiikin roomalaisten kotieläinten roolia ihmisen apuna työnteossa. Selvitän, millaisissa töissä mitäkin kotieläimiä käytettiin ja kuinka työeläimistä huolehdittiin. Otan myös selvää siitä, arvostivatko roomalaiset työeläimissään jotain tiettyjä piirteitä ja jos arvostivat, niin millaisia. Näitä teemoja tutkimalla voin päätellä enemmän roomalaisten kotieläimiään koskevista käsityksistä ja arvostuksista sekä kotieläinten merkityksestä niin yksityisen ihmisen arkipäiväisessä elämässä kuin roomalaisessa yhteiskunnassakin.

2.1 Maanviljelijän tärkein apulainen

Härkä oli roomalaisen maatilan tärkein työeläin. Jo 100-luvulla eaa. Cato kehotti maatalousoppaassaan *De agri cultura* hoitamaan vetohärkiä erityisen huolellisesti ja totesi, ettei mikään olisi niin tuottoisaa kuin pitää hyvää huolta karjasta³¹. Myös Columella kirjoittaa 60-luvulla jaa. omassa maatalousoppaassaan *De re rustica* härän olevan *yhä miehen ahkerin liittolainen maanviljelyksessä (quod deinde laboriosissimus adhuc hominis socius in agricultura)*³². Vetohäret kuuluivatkin erottamattomana osana roomalaisen maatilan varustukseen, sillä niiden työpanosta pelloilla tarvittiin lähes läpi vuoden lukuun ottamatta joulukuun puolenvälin syyskynnön ja tammikuun puolenvälin kevätkylvön välistä aikaa³³. Härkien käyttö peltotöissä toi olennaista tehoa maanviljelyyn. Pienviljelijälle härkä oli kuitenkin varsin kallis eläin ruokittavaksi, ja tämän lisäksi ihmiset ja eläimet joutuivat jopa kilpailemaan samasta ravinnosta³⁴. Silti härkien hyvä hoito oli maanviljelijälle elintärkeää, ja roomalaiset maatalousoppaat antavatkin hyvin yksityiskohtaisia ohjeita tästä aiheesta.

³¹ Cato agr. 5.6; 54.5.

³² Colum. 6.praef.7.

³³ White, 1970, 282.

³⁴ MacKinnon, 2004, 95.

Vetohärkien ruokinnasta löytyy yksityiskohtaisia ohjeita varsinkin Caton ja Columellan maatalousoppaista: Esimerkiksi Cato antaa tarkat ohjeet siitä, millä ruoalla härkiä pitäisi ruokkia eri vuodenaikoina ja kuinka paljon ruokaa härille pitäisi antaa. Cato ei kuitenkaan suosittelen härkien sallittavan laiduntaa muulloin kuin talvella, sillä jos härkien annettaisiin maistaa vihreää ruohoa, niin ne odottaisivat aina saavansa sitä ja hamuaisivat sitä myös tehdessään peltotöitä.³⁵ Tämä tarkoittanee siis sitä, että Caton mielestä härät saisivat laiduntaa vapaina vain kuukauden ajan keskitalvella, kun peltotöitä ei tehdä lainkaan. Columella sen sijaan suosittelee härille syötettäväksi vihreää rehua, jos sitä vain on saatavilla. Hänen mielestään tilallisen kannattaisi myös pitää ainakin kahta härkää, jotta toinen pari voisi laiduntaa toisen kyntäessä.³⁶ Tässä voi olla kysymys kirjailijoiden näkemyserosta, joka selittynee heitä erottavan kahden vuosisadan aikana tapahtuneella kehityksellä karjanruokinnassa. Tätä ajatusta tukee myös 300-luvulla maatalousoppaansa *Opus agriculturae* kirjoittaneen Palladiuksen näkemys, sillä hän on Columellan kanssa samaa mieltä siitä, että vihreä rehu on vetohärille parasta ravintoa³⁷. Toisaalta taas asiaa tutkinut White on sitä mieltä, että luonnollisen laidunmaan puute maatalojen läheisyydessä pakotti maanviljelijät ruokkimaan jokapäiväisissä töissä käytettyjä eläimiä sisällä. Hän on kuitenkin analysoinut rehuksvien valikoimaa ja todennut sen laajentuneen huomattavasti Caton päivistä Columellan aikaan (100-luvulta eaa. 60-luvulle jaa.) tullessa.³⁸

Näyttää myös siltä, että roomalaisilla oli vaikeuksia ruokkia kotieläimiään syksyllä ja talvella ja saada ne ylipäänsä selviämään hengissä vuoden niukimman ajan yli. Cato nimittäin neuvoo rehuheinän loputtua syöttämään härille tammen ja muratin lehtiä sekä jopa suolattuja olkia ja pavunkuoria³⁹. Columella sen sijaan suosittelee akanoita härkien ravinnoksi ja toteaa, että vaikka ikivihreät tammenlehdet ovatkin huonointa ruokaa, on niitä käytettävä syksyllä, kun muu rehu loppuu⁴⁰. Maanviljelijät olivat kuitenkin konservatiivisia ihmisiä jo Rooman aikana, ja vaikka Columella esittelikin kirjoissaan uusia rehuksveja, ei niitä silti välttämättä otettu yleiseen käyttöön, vaan pitäydettiin vanhois-

³⁵ Cato *agr.* 54.5.

³⁶ Colum. 6.3.2–3.

³⁷ Pallad. 4.11.3.

³⁸ White, 1970, 200–202.

³⁹ Cato *agr.* 54.2.

⁴⁰ Colum. 6.3.3; 6.3.7.

sa totutuissa rehuissa. Karjan piti siis selvitä hyvin alkeellisella ravinnolla talven yli, ja härkien piti silti jaksaa tehdä työnsä pelloilla. Vaikeinta aikaa oli myöhäissyksy, kun vihreä rehu oli syöty loppuun, sekä kevät, jolloin peltotyöt piti tehdä hyvissä ajoin ennen kuin rehukasvit alkoivat vielä edes vihertää.⁴¹

Peltotöihin valjastettavien mullikoiden kastointi oli arkeologista aineistoa tutkineen MacKinnonin mukaan hyvin tavallista. Sonnit kastoitettiin ennen kuin ne saavuttivat kolmen vuoden iän, sillä näin niistä tuli selkeästi helpommin käsiteltäviä.⁴² Härkien koulutuksesta peltotöihin on säilynyt jonkin verran tietoja myös maatalousoppaissa: Aluksi peltotöihin koulutettava härkä piti totuttaa ihmisiin. Palladiuksen mukaan paras lopputulos saavutettiin aloittamalla härän koulutus sen ollessa noin kolmevuotias. Tällöin härästä tuli lempeä, kun se tottui ihmisen käsittelyyn jo nuorena. Jos nuori härkä olisi kuitenkin luonteeltaan raivoisa, eikä kesyyntyisikään tavallisin keinoin, täytyi sen luonnetta pehmentää kahlitsemalla eläin vuorokaudeksi paikoilleen ja pitää sitä nälässä ja janossa. Sitten härkäpaimenen piti lepytellä sitä tarjoamalla ruokaa ja lähestyä eläintä sen etupuolelta sekä silittää sen selkää ja turpaa. Tällöin täytyi kuitenkin varoa härän sarvia: jos härkä kerran pääsisi puskemaan hoitajaansa, se ottaisi tämän tavakseen.⁴³

Ajallisesti Caton ja Columellan välissä 30-luvulla eaa. oman maatalousoppaansa *De re rustica* kirjoittanut Varro kehottaa Columellan tavoin valjastamaan töihin kouluttamattoman nuoren härän kokeneemman vetohärän pariksi, jotta nuori härkä pääsisi nopeammin perille työnsä laadusta, eikä se voisi niskoitella vastaan toisen härän ohjatessa sitä. Columella suosittelee väkivallatonta koulutusta ja hänen mukaansa yleensäkin peltotöissä ihmisen pitäisi hallita härkiä äänellään – ei piiskalla.⁴⁴ Palladius on Columellan kanssa samaa mieltä siitä, että härkää ei pitäisi lyödä tai kohdella huonosti. Jos härkä laskeutuisi makuulle kesken peltotöiden, pitäisi sen jalat sitoa niin, ettei se pystyisi kävelemään, seisomaan tai laiduntamaan. Näin nälän uuvuttama härkä ei enää toistaisi tätä tempua.⁴⁵ Vetohärän koulutuksen kulmakiviä näyttävät olleen siis lempeys ja lujuus sekä ihmisen täysi hallinta eläintä kohtaan – Palladiuksen kohdalla myös eläimen nälän

⁴¹ White, 1970, 212; 282.

⁴² MacKinnon, 2004, 93.

⁴³ Pallad. 4.12.1–2.

⁴⁴ Colum. 2.2.26; 6.2.10–11; Varro 1.20.2–3.

⁴⁵ Pallad. 4.12.4.

käyttäminen yhtenä hallinnan keinona – mutta ei kuitenkaan väkivalta. Tärkeää oli tietenkin luoda luja luottamus ihmisen ja härän välille; piti hän härän tulla hyvin toimeen ajajansa kanssa, sillä näiden täytyi työskennellä yhdessä päivittäin.

Härkää ei peltotöissä kuitenkaan kannattanut rasittaa liikaa: Esimerkiksi Cato neuvoosi sivelemään härkien sorkat juoksevilla piellä, jotta ne eivät kuluisi teitä pitkin liikuttaessa⁴⁶. Myös Plinius vanhempi ottaa kantaa tähän teoksessaan *Historia naturalis*, varoittaen teettämästä vetohärällä liikaa töitä, sillä *luonto on asettanut lait myös työeläimille (...animalium labori natura leges statuit.)*⁴⁷. Sorkkia tosiaan kannatti suojella, sillä näin härkäkin pysyi paremmassa kunnossa, ja sen työteho säilyi pidempään osaltaan myös hyväkuntoisten sorkkien ansiosta. Joka tapauksessa arkeologinen aineisto osoittaa, että varsinkin työssä käytettävä karja kärsi jonkin verran työn ja pitkäikäisyyden aiheuttamista jalkavaivoista ja -vammoista⁴⁸. Toki myös härän työmäärän pitäminen kohtuullisena auttoi eläintä jaksamaan paremmin ja pidempään. Columella vieläpä kehottaa hieromaan härkää töiden jälkeen ja kaatamaan viiniä sen kurkusta alas⁴⁹. Ehkäpä Columella ajatteli tämä auttavan härkää rauhoittumaan ja rentoutumaan raskaiden peltotöiden jälkeen sekä palautumaan kovasta fyysisestä suorituksesta. Hierominen oli varmasti härälle hyväksi, mutta alkoholin juottaminen eläimelle lienee ollut enemmänkin haitaksi kuin hyödyksi. Tässä paljastuu eräs esimerkki eläinten inhimillistämisestä: Columella päättelee härän hyötyvän ja nauttivan samoista asioista kuin ihminen, vaikka tosiasiasa aivan näin ei asia ole.

Roomalaiset käyttivät kevyissä peltotöissä myös lehmiiä. Itse asiassa he pitivät nautakarjaa enimmäkseen peltotöitä varten ja varsinkin mahot lehmät valjastettiin ikeen eteen⁵⁰. Yksi syy tälle oli se, että lehmän käyttäminen peltotöissä saattoi tulla tilalliselle halvemmaksi kuin härän, sillä lehmä kulutti vähemmän rehua kuin härkä. Lehmät olivat myös yleisesti ottaen tottelevaisempia kuin härät.⁵¹ Toisaalta taas hedelmällisessä iässä olevien lehmien päätehtävä oli siitossonnien kanssa tuottaa uutta sukupolvea peltotöihin

⁴⁶ Cato *agr.* 72.

⁴⁷ Plin. *nat.* 18.49.178.

⁴⁸ MacKinnon, 2004, 96.

⁴⁹ Colum. 2.3.1–2.

⁵⁰ Colum. 6.22.1–2; Pallad. 4.11.6; MacKinnon, 2004, 90.

⁵¹ MacKinnon 2004, 93; 95.

sekä uhrattavaksi. Maatalousoppaiden jalostusta käsittelevissä osioissa korostetaan lehmien työhön soveltuvia ominaisuuksia, ei niinkään lihan tai maidontuotannon kannalta tärkeitä piirteitä. Esimerkiksi Varro ei mainitse hyvän lehmän ominaisuuksia koskevassa listassaan ollenkaan lehmän maidontuotannon kannalta tärkeitä utareita, vaan keskittyy Columellan tavoin eläimen kehon muotoon ja varsinkin sen voimakkuuteen. Toisaalta taas sekä Varro että Columella kiinnittävät huomiota sellaisiin eläimen ulkonäöllisiin seikkoihin, joilla ei liene ollut suurta käytännön merkitystä peltotöissä, mutta jotka saattoivat olla mahdollisesti tärkeitä uhrieläintä valittaessa. Tällaisia olivat esimerkiksi eläimen väritys, sarvien koko ja väri sekä silmien, huulten ja kielen väri. Myös karvaiset korvat ja pitkä häntä olivat hyvän lehmän merkkejä.⁵²

2.2 Kuormajuhdat, myllynkivienpyörittäjät ja postinkuljettajat

Nautakarjan lisäksi roomalaiset valjastivat raskaisiin töihin myös aasit ja muulit. Aasi oli tärkeä kuormaeläin jokapäiväisessä elämässä, varsinkin maatiloilla ja kauppatavaran kuljetuksessa. Esimerkiksi Varro kertoo, että kauppiaat käyttivät kuorma-aasijonoja öljyn, viinin ja viljan kuljettamiseen sisämaasta satamiin.⁵³ Cato sen sijaan suosittelee oliivivilaa perustettaessa hankkimaan neljä aasia: kolme kuorma-aasia kuljettamaan lantaa ja yksi aasi myllyä varten⁵⁴. Columellan mukaan aasi olikin oivallinen työjuhta joka paikkaan, sillä se selviäisi hyvin vähällä ravinnolla, eikä rehun laadulla ollut aasia ruokittaessa kovinkaan suuria vaatimuksia: Aasin ei tarvinnut oikeastaan laiduntaa ollenkaan, sillä se selvisi syömällä lehtiä, orjantappurapensaakaan okaita tai risukimppuja. Se suorastaan menestyi syömällä akanoita, joita oli alueesta riippumatta aina runsaasti saatavilla.⁵⁵ Varro sen sijaan suosittelee ruokkimaan aaseja hieman ravinteikkaammalla rehulla: speltillä ja ohraseilla⁵⁶. Hänen mukaansa kuitenkin vain yksi orjapoika riittää hyvin hoitamaan yhden tilan aaseja⁵⁷. Palladius jopa väittää, että vaikka työntekoa hyvin sietävän urospuolisen aasin hoitaminen laiminlyötäisiin täysin, ei eläin piittaa tästä juuri

⁵² Colum. 6.1.3; 6.21.1; Varro *rust.* 2.5.7–10.

⁵³ Varro *rust.* 2.6.5.

⁵⁴ Cato *agr.* 10.1.

⁵⁵ Colum. 7.1.1.

⁵⁶ Varro *rust.* 2.6.4.

⁵⁷ Varro *rust.* 3.17.6.

ollenkaan⁵⁸. Aasiensuuresta työpanoksesta huolimatta niitä pidettiin kuitenkin tyhminä ja vähäarvoisina eläiminä⁵⁹. Esimerkiksi yhdessä Phaedruksen faabelissa aasi kuolee työhön ja ruoskaniskuihin, ja se kuvataan epäonnisen kohtalonsa vankina⁶⁰. Toisessa faabelissa Phaedruss kuvaa aasia mitättömänä eläimenä ja antaa sille *luomakunnan häpeätahr* (*naturae dedecus*) leiman.⁶¹ Myös Plinius viittaa aasin olevan kuriton, hidas ja uppiniskainen⁶².

Toisaalta Columella ylistää aasin sitkeyttä ja sitä kuinka se *kestää erityisen urheasti huolimattoman isäntänsä laiminlyönnit ja sietää lyönnit sekä puutteen mitä kärsivällisimmin (... imprudentis custodis negligentiam fortissime sustinet: plagarum et penuriae tolerantissimus...)*⁶³. Kuitenkin hän käsittelee aaseja vähempiarvoisten eläinten kirjassa, johon kuuluvat lampaat, vuohet, siat ja koirat – aasi ei siis kuulunut Columellankaan mielestä samaan sarjaan kuin nautakarja, hevoset ja muulit⁶⁴. Aasit tekivät joka tapauksessa kovaa työtä pyörittäen myllynkiviä, kantaen taakkoja ja vetäen kevyitä auroja pelloilla. Ankeimmalta näistä kuulostaa Apuleiuksen kuvaama työ leipurin myllyssä myllynkivien pyörittäjänä, mikä tarkoitti sitä, että aasi, muuli tai hevonen valjastettiin kiinni myllyyn, sille pantiin laput silmille ja sen piti pyörittää raskasta myllyä kiertämällä sitä ympäri yhä uudestaan ja uudestaan:

*... cervices cariosa vulnerum putredine follicantes, nares languidas assiduo pulsu tussedinis hiulci, pectoral copulae spartearum tritura continua exulcerati, costas perpetua castigatione ossium tenuis renudati, ungulas multiviam circumcursione in enorme vestigium porrecti totumque corium veterano atque scabiosa macie exasperati.*⁶⁵

... niiden niska peittyi märkivistä haavoista, sieraimet halkeilivat jatkuvan yskimisen takia, kyljet olivat paljaat valjaiden hiertäessä niitä jatkuvasti, kylkiluut katkeilivat lyönneistä, kaviot kuluivat litteiksi loppumattomasta myllyn kiertämisestä, ja eläinten nahka oli aivan rupien peitossa kapin sekä niiden korkean iän takia.

⁵⁸ Pallad. 4.14.4.

⁵⁹ Ks. esim. Toynbee 1973, 193.

⁶⁰ Phaedr. 4.1.

⁶¹ Phaedr. 1.21.

⁶² Plin. *nat.* 8.69.172.

⁶³ Colum. 7.1.2.

⁶⁴ Colum. 7.

⁶⁵ Apul. *met.* 9.11–13.

Senecakin toteaa kuormajuhtien *syntyneen rääkättäväksi ja kurjuuteen (... ad contumeliam et miserias nata sint,)*, mutta hänen mielestään niitä ei kuitenkaan pitäisi kohdella julmasti, sillä tämän seurauksena ne voivat kieltäytyä kokonaan yhteistyöstä (*nimia saevitia cogantur iugum detractare.*)⁶⁶ Niinpä myös Phaedruksen kuvaama aasin kuolema kuulostaa uskottavalta, kun ottaa huomioon aasien suuren työtaakan, huonon ravinnon sekä nämä Apuleiuksen ja Senecan kuvaamat työolot ja ylipäättään eläimen saaman vähäisen arvostuksen.

Muuleja käytettiin samoin kuin aseja myllyissä ja kuljetustehtävissä, ja Varron mukaan kaikki teitä pitkin kulkevat kulkuneuvot olivat muuliparien vetämiä⁶⁷. Vaunujen ja kärkyjen vetämiseen käytettiin varmasti muitakin eläimiä, kuten härkiä ja hevosia, mutta Varron kommentti kertoo muulien olleen hyvin yleisesti käytössä. Muulien suosiota selittäneekin se, että ne olivat hyvin kestäviä, mutta kuitenkin suurempia kuin aasit ja varmajalkaisempia kuin hevoset⁶⁸. Esimerkiksi Martialis mainitsee eräässä epigrammissaan Rooman keskustaa tukkivat marmorilastissa olevat muulijonot⁶⁹. Muulit vetivät usein myös valtiollisen postin (*cursus publicus*) vaunuja, mutta tähän tarkoitukseen käytettiin hevosiakin. Postivaunut pysähtyivät aina yöksi postiasemille, joita ylläpitivät asemilla vakituisesti asuvat ihmiset. Niinpä varsinkin huonoina aikoina, kun postiasemien ylläpito oli vaihtelevaa, ja postivaunujen oli kuljettava pidempiä matkoja ja kovempaa vauhtia, valitettiin postihevosten ja -muulien lyyhistryneen väsymyksestä kesken matkan. Postin kuljettaminen saattoi olla siis hyvin kuluttavaa työtä – varsinkin jos postiasemat eivät tarjonneet yösijaa tai rehua postia kuljettaville eläimille. Keisari kuitenkin antoi 14. toukokuuta vuonna 316 määräyksen valtion postihevosten hyväksi, minkä mukaan niitä ei rangaistuksen uhalla saisi piiskata eteenpäin seipäillä tai kepeillä, vaan ainoastaan raipalla.⁷⁰ Cato kertoo, ettei aseilla, muuleilla ja hevosilla ollut perhejuhliä lukuun ottamatta muita vapaapäiviä, toisin kuin härillä, joita ei pitäisi valjastaa juhlapäivinä muuta varten kuin kuljettamaan polttopuita, pavunvarsia tai viljaa varastoon⁷¹.

⁶⁶ Sen. *clem.* 1.16.

⁶⁷ Varro *rust.* 2.8.5–6.

⁶⁸ White 1970, 300.

⁶⁹ Mart. 5.22.5–8.

⁷⁰ Toynbee 1973, 173;186; Giebel 2003, 118–119.

⁷¹ Cato *agr.* 138.

Hevosia käytettiin kuljetuksessa samoin kuin aaseja ja muuleja, mutta hevoset valjastettiin kärryjen tai vaunujen eteen useimmiten vain seremoniaalisissa tilaisuuksissa kuten keisarien triumfikulkueissa. Lisäksi niillä taitettiin matkaa ratsain.⁷² Toisaalta yksi hevosten ja aasien tärkeä käyttötarkoitus oli työmuulien tuottaminen⁷³. Joskus myös hevoset, jotka olivat liian uppiniskaisia mihinkään muuhun käyttötarkoitukseen, laitettiin pyörittämään myllynkiviä ikään kuin rangaistukseksi. Samanlainen arvonalennus saattoi kohdata myös vanhoja tai epäonnistuneita kilpa-hevosia (ks. lisää s. 76).⁷⁴ Näillä myllyihin joutuneilla hevosilla oli kova kohtalo, mutta toisaalta myös ihmisorjia saatettiin käyttää samaan tarkoitukseen. Joka tapauksessa hevoset olivat antiikin Roomassa lähinnä ylellisyyseläimiä, joita rahvaalla ei yleensä ollut käytössään⁷⁵.

Palladius antaa maatalousoppaassaan kuitenkin selkeät ohjeet siitä, millaisia piirteitä hyvältä siitosoriilta kannattaisi vaatia: Tärkeimmät seikat, joihin hevosenkasvattajan tulisi kiinnittää huomiota, olivat eläimen *ulkomuoto, väritys, hyvät luonteenpiirteet ja kauneus (forma, color, meritum, pulchritudo)*. Ulkomuodoltaan siitosoriin pitäisi olla suurikokoinen ja voimakas, mutta ruumiinrakenteeltaan kuitenkin sopusuhtainen. Kauniina Palladius piti hevosta, jolla oli siro pää, sileä karva, kapeat ja ilmeikkäät korvat, suuret silmät ja sieraimet, pitkä harja ja häntä sekä kiinteät ja pyöreät kaviot. Parhaita värityksiä hevoselle oli *punaruskea, kullanruskea, vaalea, ruunikko, myrrhan ruskea, hallakko, kirjava, valkopilkullinen, puhtaan valkoinen ja musta*^{76,77}. Palladiuksella näyttää siis olleen tarkasti mielessä, millainen olisi hyvä hevonen. Nämä tavoiteltavat piirteet kertovatkin ajan hevosjalostuksen suunnasta: hevosista haluttiin kasvavan yhä suurempia, komeampia ja voimakkaampia. Yhä suurempia eläimiä tavoittelevasta jalostussuuntauksesta todistaa myös arkeologinen aineisto⁷⁸.

⁷² Toynbee, 1973, 167–168, 176.

⁷³ Ks. esim. Colum. 6.27.1.

⁷⁴ Toynbee, 1973, 184.

⁷⁵ White, 1970, 281, 301.

⁷⁶ *Badius, aureus, abineus, russeus, murteus, ceruinus, gilbus scutulatus, albus guttatus, candidissimus, niger pressus.*

⁷⁷ Pallad. 4.13.2–3.

⁷⁸ MacKinnon 2004, 243.

Varro, Columella sekä Palladius ohjeistavat oppaissaan myös tammojen ja varsojen hoitamisessa. Kaikki kolme kirjoittajaa ovat samaa mieltä siitä, että tiineenä olevia tammoja ei saisi rasittaa työn- tai matkanteolla, niitä pitäisi ruokkia hyvin, eikä niiden saisi antaa kärsiä kylmyydestä tai tilanahtaudesta. Nuoria varsoja pitäisi myös suojella kylmyydeltä, mutta niitä ei kannattaisi kuitenkaan käsitellä liikaa, sillä se olisi niille haitaksi.⁷⁹ Columellan mukaan varsa pitäisi kuitenkin päästää laitumelle emänsä kanssa, ettei emä joutuisi kärsimään varsastaan erottamisesta. *Hevoset ovat nimittäin sellaisia eläimiä, jotka kärsivät rakkaudesta jälkikasvuunsa, jos eivät saa pitää siitä itse huolta (Nam id praecipue genus pecudis amore natorum, nisi fiat potestas, noxam trahit).*⁸⁰ Tässä paljastuu jälleen Columellan eläimiä inhimillistävä ote hänen kuvatessaan emän varsaansa kohtaan tuntemaa luontaista ja vaistonvaraista kiintymystä termillä *amor*, jolla tavallisesti kuvataan ihmisten toisiaan kohtaan tuntemaa rakkautta. Columella ja Palladius kuvaavat myös hyvän varsan ominaisuuksia, joita ovat eloisuus, innokkuus, nopeus ja rohkeus⁸¹. Nämä piirteet olivat merkkejä siitä, että varsan vanhempien valinta oli osunut oikeaan.

Varsoja voisi alkaa harjoituttaa aikaisintaan kaksivuotiaina. Hyvä luonteenpiirre varsassa olisi se, että sen pystyisi heti levosta helposti kannustamaan laukkaan ja että sitä olisi vaivatonta hallita myös täydessä vauhdissa.⁸² Nämä piirteet olivat varmasti ratsulle kuin ratsulle hyödyllisiä. Nopeus ja hyvä hallittavuus olivat myös erityisen hyviä ominaisuuksia metsästyksessä käytettäville hevosille (ks. lisää s. 92), joita pidettiin usein maatiloilla metsästysmaiden lähetyvillä. Columella neuvoo lisäksi hevosten sairauksien ja vaivojen lääkitsemisessä⁸³. Tämä osio on hyvin laaja verrattuna Columellan oppaassa käsiteltävien muiden eläinten lääkitsemisneuvoihin. Tästä voi päätellä, että jos tilallinen sattui omistamaan niinkin arvokkaita eläimiä kuin hevosia, oli niiden sairastuessa hyvin tärkeää tietää kuinka toimia, jotta arvokkaat eläimet säilyisivät hengissä. Toisaalta hevostenhoidon painottaminen maatalousoppaissa kertoo myös niiden kohdeyleisöstä: lähinnä vain yläluokan edustajilla oli varaa pitää tiloillaan hevosia.

⁷⁹ Varro *rust.* 2.7.10; Colum. 4.27.10–11; Pallad. 4.13.5–6.

⁸⁰ Colum. 4.27.12–13.

⁸¹ Colum. 4.29.1–4; Pallad. 4.13.6–7.

⁸² Ibid.

⁸³ Colum. 4.30–35.

2.3 Uskolliset talon- ja karjanvartijat

Maatiloilla tärkeää työtä tekivät myös koirat. Columella suosittelee koiran hankintaa yhdeksi ensimmäisistä teoista, joka viljelijän kannatti tehdä perustaessaan maatilaa. Varronkaan mielestä mikään maatila ei ollut turvallinen ilman koiria. Columella jakaa maatilalla tarvittavat koirat kahteen eri tyyppiin: vahtikoiriin ja lammaskoiriin. Vahtikoiran tehtävänä oli vartioida tilaa varkailta ja villipedoilta.⁸⁴ Columella suosittelee vahtikoiran väriksi mustaa, jotta se päiväsaikaan näyttäisi uhkaavammalta, ja pimeässä varkaat eivät huomaisi sitä. Vahtikoiran pään piti olla mahdollisimman suuri, koiran rakenteeltaan vankka, kovaääninen ja mieleltään valpas. Näin se pystyisi säikäyttämään varkaat ja pedot pakoon jo ulkomuodollaan ja haukunnallaan. Tarpeen vaatiessa koiran piti uskaltaa myös puolustaa itseään ja tilaa hyökkäämällä tunkeutujien kimppuun.⁸⁵ Lisäksi Columella suosittelee antamaan koirille lyhyitä nimiä, jotta ne voisivat reagoida nopeasti kutsuun⁸⁶. Varron mukaan koirat piti opettaa nukkumaan päivät sisätiloissa, jotta ne yöllä pitäisivät valppaina vahtia⁸⁷. Varro antaa myös pitkän listan ominaisuuksista, joita hyvällä maatilan työkoiralla piti olla erittelemättä kuitenkaan tämän käyttötarkoitusta. Useat näistä piirteistä, kuten pitkät jalat, kovat ja kaartuvat kynnet, suuri pää, jykevät hartiat ja niska, lyhyt kuono, sekä sitä suojelevat kulmahampaat molemmin puolin sekä suuri kita ja terävät hampaat, ovat kuitenkin selkeästi vahtikoiralle tärkeitä ominaisuuksia.⁸⁸

Koirien ruokinnasta ei lähteissäni ole kovinkaan tarkkoja tietoja, mutta tämä saattaa johtua siitä, että ruokinta kuului todennäköisesti koirista huolehtivan orjan tehtäviin⁸⁹. Varron mukaan oli kuitenkin tärkeää ruokkia koirat kunnolla, sillä muuten ne nälkäisinä saattaisivat lähteä metsästäämään itse ruokaa. Hän kertoo, että koirien ravinnoksi sopi lihan rippeet, luukeitto sekä rikutut luut ja maidossa liotettu ohraleipä.⁹⁰ Koirilla ei siis ainakaan liene ollut pulaa ruoasta. Tästä kertoo myös eräs Phaeduksen faabeli, jossa laiha susi valittaa lihavalle koiralle kohtalooan nälkään nääntyessään. Koira kertoo su-

⁸⁴ Varro *rust.* 1.19.3; Colum. 7.12.1–2

⁸⁵ Colum. 7.12.1–7.

⁸⁶ Colum. 7.12.13.

⁸⁷ Varro *rust.* 1.21.

⁸⁸ Varro *rust.* 2.9.3–5.

⁸⁹ Phillips 2001, 96.

⁹⁰ Varro *rust.* 2.19.8–10.

delle suorittavansa velvollisuutensa vahtikoirana saadakseen elää katon alla ja syödäkseen itsensä kylläiseksi täyttäen mahansa vaivatta pöydästä heiteltävillä luilla ja muilla ruoan tähteillä.⁹¹

Varro kuitenkin varoittaa, ettei lammaskoirille saisi antaa lampaanlihaa, sillä päästyään sen makuun voisivat ne hyökätä paimennettaviensakin kimppuun⁹². Lammaskoirat eivät kuitenkaan tarkalleen ottaen *paimentaneet* lampaita – tästä huolehti lammaspaimen – vaan niiden tehtävä oli suojella lampaita sekä vuohia pedoilta⁹³. Pienkarjaa jäi nimittäin usein susien saaliiksi⁹⁴. Pitkillä vaelluksilla kesä- ja talvilaidunten välillä saatettiin tarvita enemmän lammaskoiria kuin tavallisesti, sillä vuoristoisilla ja metsäisillä seuduilla petojakin oli enemmän. Toisaalta myös koiraa suojeltiin pedoilta: Varro neuvoo kuinka tehdään piikkikaulapanta koiralle. Ulospäin suuntautuvat kaulapantaan kiinnitettyt naulat suojasivat koiraa kaulaa susien ja muiden petojen puremilta, ja jos esimerkiksi susi haavoittui tällaisesta kaulapannasta, se todennäköisesti jätti myös pannattomat koirat rauhaan.⁹⁵ Molemmat sekä Varro että Columella ovat sitä mieltä, että paras väri lampaita paimentavalle koiralle on valkoinen. He perustelevat asiaa sillä, että vaalean koiran erottaa pimeässä paremmin, ja Columella korostaa varsinkin koiran erottamista hyökkäävästä sudesta.⁹⁶ Lammaskoiran tulisi Columellan mukaan olla hieman kevytrakenteisempi ja nopeampi kuin vahtikoiran, mutta kuitenkin voimakas, jotta se pystyisi pitämään puoliaan lampaita vaanivia petoja vastaan⁹⁷.

Jo antiikin Roomassa koiraan liitettiin kiinteästi uskollisuuden ominaisuus. Esimerkiksi Columella kysyy, *Mikä palvelija on kiintyneempi isäntäänsä kuin koira? Mikä kumppani uskollisempi? Mikä vartija lahjomattomampi? (quis famulus amantior domini? quis fidelior comes? quis custos incorruptior?)*.⁹⁸ Pliniuskin nostaa koiran hevosen ohella kaikista eläimistä ihmiselle uskollisimmaksi, kertoen useita tarinoita uskollisista koirista

⁹¹ Phaedr. 3.7.

⁹² Varro *rust.* 2.19.8.

⁹³ Phillips 2001, 91.

⁹⁴ Varro *rust.* 2.19.1; MacKinnon 2004, 116.

⁹⁵ Varro *rust.* 2.9.15–16.

⁹⁶ Colum. 7.12.3–4; Varro *rust.* 2.19.4.

⁹⁷ Colum. 7.12.8–10.

⁹⁸ Colum. 7.12.1.

vahvistaakseen omaa näkemystään⁹⁹. Myös Phaedruksen faabelissa koira esiintyy isännälleen uskollisena varkaan tarjotessa koiralle leipää taivuttaakseen sen puolelleen. Koira ei kuitenkaan suostu pettämään isäntäänsä, vaan ilmoittaa vartioivansa entistäkin paremmin varkaan anteliaisuuden takia.¹⁰⁰

2.4 Tuholaisten jahtaajat

Roomalaiset pitivät kodeissaan ja maatiloillaan käärmeitä sekä hillereitä tai kärppiä hiirten torjumiseksi. Myrkyttömiä tarhakäärmeitä pidettiin myös niiden hyvän maineen vuoksi: ne olivat ikään kuin talon hyviä henkiä, jotka suojelivat taloa pahalta ja toivat taloon hedelmällisyyttä (ks. lisää s. 109) Samalla ne tuhosivat jyrsijöitä suojellen kotitalouden viljavarastoja.¹⁰¹ Käärmeet asuivat usein talojen alla, ja tavallisesti niitä kiitettiin tarjoamalla niille maitoa pikkukupeista. Hillereitä ja kärppiä pidettiin sen sijaan sisällä talossa, jossa ne saivat maata päivät pehmeissä pedeissään ja illan tullen ne lähtivät suorittamaan velvollisuuttaan hiirijahtiin.¹⁰² Plinius mainitsee hillereitä käytetyn apuna myös kanin metsästyksessä. Hillerin tehtävänä oli ajaa kani ulos kolostaan ja ottaa se sitten kiinni.¹⁰³

Merkkejä kotikissoista Etelä-Italiassa löytyy jo 400-luvulta eaa., mutta kissat yleistyivät Roomassa vasta keisariajan kuluessa¹⁰⁴. Niitä käytettiin pääasiassa tuhoeläinten torjumiseen pihapiirissä¹⁰⁵. Plinius kuvaa kissoja hyvin elävästi ja kertoo ihailevaan sävyyn kuinka ne kevyin askelin hiipien saavuttavat linnutkin sekä piilosta vaanien hyppäävät pikkuhiirten kimppuun¹⁰⁶. Palladius suositteli pitämään kissoja artisokkapenkin lähettävillä pyydystämässä myyriä¹⁰⁷. Columella sen sijaan varoittaa useaan otteeseen kissoista neuvoessaan lintusuojien rakentamisessa: hänen mukaansa rakennusten seinät tulisi kip-

⁹⁹ Plin. nat. 8.61.142.

¹⁰⁰ Phaedr. 1.23.

¹⁰¹ Keller 1909, 75; Giebel 2003, 168.

¹⁰² Giebel 2003, 128.

¹⁰³ Plin. nat. 8.81.218.

¹⁰⁴ Jennison 1937, 129.

¹⁰⁵ Toynbee 1973, 90.

¹⁰⁶ Plin. nat. 10.94.202.

¹⁰⁷ Pallad. 4.9.4.

sata mahdollisimman sileiksi, jotta kissat, käärmeet tai hillerit eivät pääsisi lintuihin käsiksi.¹⁰⁸ Roomalaiset olivat havainneet kissan tehokkaaksi hiirten torjujaksi, ja kissa oli varmasti miellyttävämpi kotieläin kuin hyvästä maineestaan huolimatta kylmä, kiemurteleva käärme tai ulkomuodoltaan suloinen, mutta silti usein erittäin pahanhajuinen kärppä tai hilleri. Niinpä vähitellen kissa valtasi alan tuhoeläinten karkottajana jättäen käärmeet, kärpät ja hillerit varjoonsa.¹⁰⁹ Tuhoeläinten torjuminen lienee myös ollut hyvin tärkeää sadon kasvattamisen ja säilymisen kannalta, joten kissojen tehokkuus on varmasti ollut niiden yleistymiselle suureksi eduksi.

2.5 Kotieläimet sodassa

Roomalaiset valjastivat kotieläimensä avukseen myös sodassa. Taisteluihin ottivat osaa lähinnä hevoset, joskus mukana oli myös sotanorsuja. Veto- ja kuormajuhtina käytettiin härkiä ja muuleja. Ratsain taistelukentällä liikkuvat keisari seurueineen sekä joukkojen komentajat. Roomalaiset eivät käyttäneet taisteluissa hevosvaunuja kuten monet heidän vastustajistaan, vaan jalkaväen apuna soti ratsuväki.¹¹⁰ Ratsuväki koostui yläluokkaisen *ritarisäädyn*¹¹¹ sotapalvelusta suorittavista roomalaisista miehistä sekä Italian ulkopuolisten vallattujen alueiden eli liittolaisten apujoukoista¹¹². Kansalaisten määrä ratsuväessä kuitenkin väheni tasavallan ajan lopulla, ja tällöin Rooman armeijan ratsuväen muodostivat lähes pelkästään provinssien ja liittolaisten osastot¹¹³. Ratsuväen tehtävinä oli toimia tiedustelussa ja hankkia muonaa sekä estää vihollista hankkimasta sitä, taistella vihollisen ratsuväkeä vastaan ja saartaa sekä nujertaa vihollisen jalkaväkeä aina tilaisuuden tullen. Ratsuväen piti myös tukea omaa jalkaväkeänsä taistelussa, eikä sen ollut tarkoitus toimiakaan itsenäisenä osastona. Suoriutuakseen näistä erilaisista tehtävistä täytyi sotaratsujen olla erittäin nopeita ja kestäviä.¹¹⁴

¹⁰⁸ Colum. 8.3.6; 8.14.9; 8.15.2.

¹⁰⁹ Keller 1909, 75–76.

¹¹⁰ Toynbee 1973, 169.

¹¹¹ Lat. *equites*; kuningasajalla Rooman armeijan ratsuväki koostui yksinomaan ritarisäätöisistä, myöhemmin he toimivat lähinnä päällystötehtävissä; roomalaisen yhteiskunnan toiseksi arvokkain sääty senaattoriluokan jälkeen.

¹¹² Sidnell 2007, 150–153.

¹¹³ Sidnell 2007, 205.

¹¹⁴ Walker 1973, 335.

Varron mukaan armeijan käyttöön soveltuivat erityisen *tarmokkaat* (*acres*) hevoset¹¹⁵. Ateenalaisen sotapäällikkö Ksenofonin (n. 430–355 eaa.) mukaan pahansuisia hevosia ei kuitenkaan ollut järkevää edes yrittää kouluttaa sotaratsuiksi, sillä ne todennäköisesti aiheuttaisivat omista joukoissa enemmän harmia kuin vihollinen¹¹⁶. Hispanialaisia, gallialaisia, syyrialaisia ja pohjoisafrikkalaisia hevosia pidettiin tuolloin ylivertaisina ja armeijan värvätessä näiltä alueilta sotilaita olikin järkevää värvätä kerralla koko ratsukko¹¹⁷. Sotahevoset olivat Rooman aikana nykymittapuun mukaan kooltaan pieniä. Kuitenkin pieni koko oli sodassa etu: hevoset tulivat toimeen pienemmällä rehu- ja vesimäärillä ja pienikokoiset hevoset olivat erittäin kestäviä ja sitkeitä pitkilläkin matkoilla.¹¹⁸

Rauhan ja pidempien taistelutaukojen aikana sotaratsuja koulutettiin taisteluharjoituksia varten rakennetuissa harjoituskehissä (*gyri*)¹¹⁹. Sotapalvelukseen valikoituja nuoria hevosia piti Vergiliuksen mukaan kuitenkin aluksi totuttaa erilaisiin yllättäviin ääniin, joita ne voisivat taistelussa kohdata. Kolme- neljävuotiaana niitä voisi alkaa juoksupuuta harjoituskehässä.¹²⁰ Tulevia sotaratsuja opetettiin kääntymään ja kaartamaan mihin tahansa ohjastajan haluamaan suuntaan. Tämä oli olennainen taito ratsuväen keihäshyökikäysten kannalta.¹²¹ Plinius kuvaa juuri näiden taitojen harjoittelua antaessaan esimerkiksi hevosten älykkyydestä: hyvin koulutettu ratsu pystyy auttamaan ratsastajaansa keihäänheitossa heilauttamalla ruumistaan sopivalla hetkellä (*iaculantes obsequia experiuntur difficiles conatus corpore ipso nisuque iuvantium*)¹²². Lisäksi ratsuväen harjoittamiseksi pidettiin ratsastuskilpailuja ja -näytöksiä (*hippika gymnasia; lusus Troiae*), joissa ratsukot esittivät salamannopeita täyskäännöksiä ja rynnäköjä, hajaantumista sekä yhteenkokoontumista¹²³. Keisarit järjestivät näitä näytöksiä esimerkiksi *circuksen kisojen*¹²⁴ yhteydessä, ja Suetonius mainitsee ainakin kahden keisarin – Tiberiuksen ja

¹¹⁵ Varro *rust.* 2.7.15.

¹¹⁶ Ksenofon, *Hipparchicus* 1.3. teoksessa Walker 1973, 338.

¹¹⁷ Sidnell 2007, 208.

¹¹⁸ Walker 1973, 342.

¹¹⁹ Walker 1973, 336.

¹²⁰ Verg. *georg.* 3.179–193.

¹²¹ Walker 1973, 336.

¹²² Plin. *nat.* 8.65.159.

¹²³ Martini 2000, 100.

¹²⁴ Ks. s. 71.

Neron – osallistuneen itsekkin tällaiseen ratsastusnäytökseen¹²⁵. *Lusus Troiae* -ratsastusnäytöksestä voi lukea esimerkiksi Aeneas-epoksesta, jossa Vergilius kuvaa näytöksen sisältöä.¹²⁶

Juutalaisen historioitsija Josephuksen (37 – n. 100) mukaan roomalaisen ratsumiehen varusteina oli yleensä kypärä, ylävartaloa suojaava haarniska, kolme tai neljä heittokeihästä sekä yksi järeämpi pistokeihäs (ts. peitsi)¹²⁷. Lisäksi ratsuväen yhdeksi yksiköksi vakiintui ensimmäisen vuosisadan jaa. aikana ratsastavat jousimiehet¹²⁸. Hevosten sotavarusteina olivat lähinnä satulahuovat ja päänsuojukset¹²⁹. Hevosten kavioiden suojana ja paremman pidon vuoksi saatettiin käyttää myös eräänlaisia rautaisia kenkiä, *hipposandaaleja*, jotka kiinnitettiin kavioihin nahkaisilla remmeillä¹³⁰. Vielä tuolloin sotahevosilla ei tiettävästi ollut varsinaista haarniskaa suojanaan. Ratsumiehet välttelivätkin lähitaisteluja vihollisen jalkaväen kanssa, jotta ratsut eivät haavoittuisi. Heittoaseiden osumat itseensä ja ratsuunsa he torjuivat suurten kilpien avulla.¹³¹

Historioitsija, filosofi ja sotapäällikkö Arrianos (n. 95 – n. 170) kuitenkin jakaa ratsuväen kahteen eri osastoon: ilman haarniskaa taistelevat ratsukot, joiden tehtävänä oli heittää keihäitä vihollista kohti turvallisen välimatkan päästä ja haarniskoidut joukot, jotka sen sijaan pyrkivät lähitaisteluun vihollisen kanssa. Näillä haarniskoituihin joukkoihin kuuluvilla sotilaille oli yllään ylävartaloa suojaava suomupanssari ja reisisuojukset, ratsuilla taas oli päätä ja kylkiä peittävät suojukset.¹³² Roomalaiset hevosten päänsuojukset oli tehty joko yhdestä nahkappaleesta tai kolmesta erillisestä metallilevystä. Ne suojaivat hevosen päätä sekä sivuilta että edestä ja, niihin oli puhkaistu silmänreiät.¹³³

Kuitenkin vasta 300-luvulla hevosten haarniskat alkoivat todenteolla yleistyä roomalaisten otettua vaikutteita vastustajiltaan. Myös ratsuväen taistelutaktiikkaa laatiessaan roomalaisten täytyi ottaa huomioon se fakta, etteivät ratsut yksinkertaisesti kestäneet

¹²⁵ Suet. Tib. 6.4; Suet. Nero 7.1.

¹²⁶ Verg. *Aen.* 5.545–603.

¹²⁷ Josefus, *De bello Judaico* 3.1.5. teoksessa Walker 1973, 335.

¹²⁸ Walker 1973, 336.

¹²⁹ Toynbee 1973, 170.

¹³⁰ Toynbee 1973, 172.

¹³¹ Walker 1973, 335.

¹³² Arrianos, *Ars tactica*, teoksessa Sidnell 2007, 268.

¹³³ Sidnell 2007, 270.

haavoittumista. Hevoshaarniskojen käyttäminen mahdollistikin taisteluissa uudenlaiset taktiset ratkaisut. Myöhemmin keisariajalla hevosille tehtiin myös painavia rengashaarniskoita. Tällöin oli välttämätöntä käyttää erikseen kevyttä ratsuväkeä sellaisiin tehtäviin, joihin tämä uusi, järeämmin haarniskoitu ja tämän vuoksi hitaampi raskas ratsuväki ei pystynyt. Roomalaiset haarniskoivat sotahevosensa siis vasta 300-luvulla, ja yksi syy tälle oli todennäköisesti juuri haarniskoitujen hevosten aiheuttama ratsuväen liikkuvuuden pieneneminen. Lisäksi panssaroidut loimet kastuivat läpimäriksi hevosen hikoillessa, samoin kuin kaikki satulaan kiinnitetty muona ja varusteet. Tämän takia liikkuvampi kevyt ratsuväki toimikin ilman hevosharniskoita.¹³⁴ Haarniskoita tai ei, sotahevosien loukkaantumiset ja haavoittumiset taisteluissa olivat väistämättömiä. Niinpä jokaisessa ratsuväen linnoituksessa tai leirissä oli myös eläinlääkäri, jolla oli tilat ja välineet niin hevosten, kuin kuormaeläintenkin hoitamista varten.¹³⁵ Tämä kertoo siitä että armeijalle oli tärkeää säilyttää hevos- ja kuormastovahvuutensa niin linnoittautuneena kuin marssillakin. Sairaiden ja haavoittuneiden eläinten hoitaminen oli siten tärkeää. Eläinlääkäri kannatti pitää joukkojen mukana, jotta etenemisen ja sotimisen kannalta olennaisten eläinten henki pystyttäisiin säästämään.

Ensimmäisen kerran roomalaiset kohtasivat sotanorsuja Tarentumissa taistelussa Epeiroksen kuningas Pyrrhosta vastaan vuonna 280 eaa.. Pyrrhoksen sotajoukkoihin kuului 20 sotanorsua, joiden ulkomuoto ja haju säikäyttivät roomalaisen ratsuväen hevoset, ja tämän vuoksi ratsuväki ei pystynyt toimimaan taistelussa täydellä tehollaan. Sen sijaan Rooman kaupunkiväestö näki norsun ensimmäisen kerran vuonna 275 eaa., kun yksi Pyrrhoksen sotanorsuista oli saatu vangittua ja tuotiin kaupunkiin esiteltäväksi triumfikulkueeseen.¹³⁶ Roomalaiset itse käyttivät norsuja apunaan sodassa ensimmäisen kerran ilmeisesti vasta vuonna 197 eaa. sotiessaan makedonialaisia vastaan Kynoskephalain taistelussa. Tällöin norsujen tarkoitus oli lähinnä aiheuttaa pelkoa ja hämmennystä vastustajan joukoissa. Sotanorsut toimivat myös myöhemmin yllätysmomenttina roomalaisten taistellessa kelttejä ja gallialaisia vastaan, sillä näille kansoille norsut olivat täysin tuntemattomia otuksia. Sotanorsujen käyttö Rooman armeijassa jäi kuitenkin hyvin pienimuotoiseksi, koska norsut olivat kuitenkin melko harvinaisia eläimiä

¹³⁴ Walker 1973, 336–339; Martini 2000, 99–100.

¹³⁵ Walker 1973, 339; Giebel 2003, 116–117.

¹³⁶ Martini 2000, 100; Giebel 2003, 90.

tuohon aikaan Italiassa ja toisaalta ne osoittautuivat sotakäytössä myös hyvin arvaamattomiksi.¹³⁷ Esimerkiksi historioitsija Livius kuvaa sotanorsujen aiheuttamaa epäjärjestyttä niiden pillastuttua taistelun tuoksinassa:

*... deinde crescente certamine et clamore impotentius iam regi et inter duas acies uersari uelut incerti quorum essent, haud dissimiliter nauibus sine gubernaculo uagis.*¹³⁸

... sitten taistelun tiivistyttyä ja melun kasvettua norsujen ohjastajat eivät enää pystyneet hallitsemaan eläimiä, jotka harhailivat kahden rintaman välissä kuin ajelehtivat laivat ilman peräsintä, eivätkä enää tienneet kummalle puolelle kuuluivat.

Tällöin ohjastajien täytyi turvautua viimeiseen keinoon saadakseen sekasorto loppumaan: Jokaisella norsunohjastajalla oli mukanaan työmiehen puukko ja nuija. Kun norsu oli pillastunut ja aiheutti tuhoa omille joukoille, ohjastaja asetti puukon eläimen niskaa vasten ja löi puukkoa nuijalla voimiensa takaa. Tämä oli nopein tapa lopettaa eläin, silloin kun siitä oli tullut täysin hallitsematon.¹³⁹ Tällainen arvaamattomuus oli tietenkin hyvin epäedullista taistelussa, jonka lopputulokseen norsujen käyttäytyminen saattoi vaikuttaa. Lisäksi norsut olivat arvokkaita eläimiä, joiden kouluttaminen sotatehtäviin vei aikaa. Näin ollen villiintyneiden sotanorsujen lopettaminen on täytynyt olla erittäin suuri menetys sekä rahassa mitattuna että eläimen kouluttamiseen nähdyn vaivan vuoksi. Norsujen tärkein käyttöarvo pelokkeena kärsi myös vastustajien totuttua niiden läsnäoloon taisteluissa. Keisariaikana norsuja ei enää käytettykään taisteluissa vaan lähinnä erilaisissa näytösluontoisissa tapahtumissa (ks. lisää s. 79).¹⁴⁰ Vegetiuskin antaa 400-luvulla kirjoittamassaan sodankäyntioppaassaan *Epitoma rei militaris* neuvoja vain norsuilta puolustautumiseen, jotta sotajoukot osaisivat toimia oikein kohdatessaan tämän valtavan otuksen¹⁴¹.

Rooman armeija käytti kuormajuhtinaan härkiä ja muuleja. Esimerkiksi ratsuväki saattoi tarvita marssin aikana jopa yhden kuormajuhdan yhtä ratsukkoa kohden muonan,

¹³⁷ Martini 2000, 101.

¹³⁸ Liv. 27.48.

¹³⁹ Liv. 27.49.

¹⁴⁰ Jennison 1937, 66; Toynbee 1973, 42–43; Martini 2000, 101.

¹⁴¹ Veg. mil. 3.24.

ruoanlaitto- ja rehunleikkuuvälineiden kuljettamista varten¹⁴². Härkien vetämissä vau-
nuissa kuljetettiin myös aseita¹⁴³. Muulit sen sijaan kantoivat taakkoja selässään ja veti-
vät vaunuja härkien tavoin. Muulit olivat tärkeässä osassa kuormastossa, tämän todistaa
myös runsas kuvallisen lähdemateriaalin määrä.¹⁴⁴ Kuitenkin jälleen yhden esimerkin
aasien alhaisesta asemasta kertoo Suetoniuksen maininta keisari Caligulan sotaanläh-
döstä, joka oli niin kiireinen, että sotapäälliköiden oli tapojen vastaisesti pakattava so-
tamerkkinsä kuormamuulien selkään ja seurattava keisaria (... *iter ingressus est confe-
citque modo tam festinanter et rapide, ut praetorianae cohortes contra morem signa
iumentis imponere et ita subsequi cogarentur ...*)¹⁴⁵. Tapojen mukaisestihan sotamerkkien
kantaminen uskottiin vain luotettavimmille ja urhoollisimmille ratsain liikkuville
sotilaille.

Kuormasto kulki varsinaisen sotajoukon jäljessä pitkänä jonona. Joukkojen täytyi ede-
tessään ottaa huomioon myös kuormaston ja ratsuhevosten tarpeet, sillä härät ja muulit
niin kuin hevosetkin tarvitsivat mukana kuljetettavan viljan lisäksi myös vihreää rehua
syödäkseen. Tämä rehu kerättiin joukkojen kulkureittiä ympäröiviltä seuduilta joko suo-
raan pelloilta tai maataloista. Näin joukot eivät voineet edetä kovin kauas rehupeltojen
läheisyydestä, sillä hyväkuntoinen kuormasto oli sotajoukkojen etenemisen kannalta
elintärkeä.¹⁴⁶ Kuormajuhtia saatettiin käyttää myös muihin tarkoituksiin kuin tavaroiden
kuljettamiseen. Esimerkiksi Livius ja Caesar kuvaavat, kuinka kuormamuulien avulla
voitiin yrittää hämätä vihollista: muuleilta riisuttiin niiden varusteet ja niillä ratsastettiin
kuin sotaratsuilla nostattaen mahdollisimman paljon pölyä ja herättäen muutenkin huo-
miota vihollisen säikäyttämiseksi.¹⁴⁷

Vegetius mainitsee myös koirien palvelleen Rooman armeijassa. Roomalaiset eivät kui-
tenkaan käyttäneet koiria varsinaisissa taisteluissa, vaan niitä pidettiin rajalinnoitusten
torneissa, mistä ne vainusivat lähestyvän vihollisen hajun ja ilmaisivat havaintonsa
haukkumalla. Nämä koirat olivat Vegetiuksen mukaan erityisen raivokkaita ja tarkka-

¹⁴² Walker 1973, 343.

¹⁴³ Toynbee 1973, 162.

¹⁴⁴ Toynbee 1973, 190–192.

¹⁴⁵ Suet. Cal. 43.

¹⁴⁶ Caes. Gall. 7.3.14.

¹⁴⁷ Caes. Gall. 7.4.45; Liv. 10.40.

vainuisia (*acerrimi et sagacissimi*).¹⁴⁸ Roomalaiset siis hyödynsivät koirien ylivertaista hajuaistia pystyäkseen välttämään vihollisen yllätyshyökkäyksen. Raivokkaiden koirien valitsemiseen rajatorneihin lienee ollut syynä se, että ne haukkuisivat herkemmin lähes-tyviä vieraita ihmisiä. Näiden koirien rotuja voi vain arvailla, mutta todennäköisimmin ne edustivat vahtikoiriksi jalostettuja rotuja.

Kotieläinten hyödyntäminen erilaisissa työtehtävissä oli siis varsin arkipäiväinen asia antiikin Roomassa. Maatiloilla nauta- ja hevoseläinten työpanos oli olennainen tilan toiminnan kannalta. Härkiä ja lehmiä tarvittiin peltotöissä ja aaseja sekä muuleja muissa kuljetustehtävissä. Aasit ja muulit tekivät tärkeää työtä myös myllyissä jauhaen pelloilta saadun viljan. Näiden eläinten yleinen väheksyminen ja kaltoin kohtelevaaminen kuitenkin kertoo siitä, että aasit ja muulit eivät olleet rahallisesti kovinkaan arvokkaita eläimiä ja yhden kuollessa oli se todennäköisesti helppo korvata uudella eläimellä. Härkien kohdalla tilanne oli kuitenkin päinvastainen, sillä niiden hoitamisesta on säilynyt paljon tarkkoja ohjeita, jotka kertovat härkien olleen roomalaisille arvokkaita ja hyvää huolenpitoa ansaitsevia eläimiä.

Joka tapauksessa kotieläinten lihasvoiman hyödyntäminen maanviljelyksessä teki siitä tarpeeksi tehokasta tuottamaan ylijäämää, jolla Rooman kaupunkiväestö pystyttiin ruokkimaan. Myös koirat tekivät tärkeää työtä maatiloilla. Roomalaiset hyödynsivät koiria talonvahteina sekä karjansuojelijoina. Näin varkaat ja pedot eivät päässeet verotamaan maatilan omaisuutta. Koirien väsymättömyys, uskollisuus ja palvelualltius tekivät niistä erittäin luotettavia työtovereita. Hevoset sen sijaan palvelivat ihmistä ratsuina niin siviilielämässä kuin sodassakin. Lähteistä käy ilmi, että ne olivat arvokkaita eläimiä, joiden hoitamista ei haluttu laiminlyödä. Lisäksi niitä yritettiin selvästi jalostaa koko ajan yhä suuremmiksi ja komeammiksi. Sodassa ratsuväki oli roomalaisten joukkojen olennainen osa, samoin kuin joukkoja seuraava härkien, muulien ja aasien avulla liikkuva kuormasto. Ilman kuormastoa armeijan joukot eivät olisi kyenneet liikkumaan yhtä laajoilla alueilla ja valloittamaan uusia maita, sillä kuormasto kuljetti joukoille elintärkeää muonaa sekä taisteluissa tarvittavia aseita.

¹⁴⁸ Veg. mil. 4.26.

3. Tuotanto- ja uhrieläimet

Työeläinten lisäksi roomalaisilla maatiloilla pidettiin myös erilaisia tuotantoeläimiä. Aionkin selvittää, mitä eläimiä nämä olivat, ja mitä tuotteita niistä saatiin. Lisäksi tutkin, kuinka tuotantoeläimiä hoidettiin ja millaisissa oloissa niitä pidettiin. Tuotantoeläinten joukosta valittiin myös roomalaisessa uskonnonharjoittamisessa keskeisessä roolissa olleet uhrieläimet. Selvitän mitä eläimiä uhrattiin ja miksi sekä millä tavalla uhrieläimet valittiin muiden tuotantoeläinten joukosta. Tutkimalla näitä aiheita pystyn tekemään päätelmiä roomalaisten kotieläimiinsä kohdistuneista käsityksistä ja arvostuksista, jotka kertovat oman osansa roomalaisten maailmankuvasta sekä suhteesta kotieläimiin.

3.1 Sika

Tutkijat ovat tehneet erilaisia päätelmiä lihansyönnin yleisyydestä antiikin Roomassa sekä eläinten kasvattamisesta pelkästään syömistarkoituksessa. Esimerkiksi roomalaista maataloutta tutkinut K. D. White on sitä mieltä, että eläimiä ei varta vasten kasvatettu syömistä varten, vaan tavallinen kansa söi lihaa lähinnä uhrieläinten muodossa¹⁴⁹. Myös MacKinnon kirjoittaa, että suurin osa alaluokan kuluttamasta lihasta oli peräisin uhritoimituksista¹⁵⁰. Samaa mieltä ovat Korhonen, joka korostaa lihansyönnin ritualisoitua luonnetta, ja Sorabji, jonka mukaan uhraamattoman lihan syöminen olisi ollut jopa kiellettyä¹⁵¹. Tietenkin joitakin erikoisuuksia kasvatettiin selkeästi vain syötäväksi, kuten *maitoporsaita*¹⁵² tai pähkinähiiriä (*glires*), mutta ne olivat selkeästi ylellisinä pidettyjä herkkuja¹⁵³. Myös eri yhteiskuntaluokkien ruokatottumuksissa oli eroja. Varsinkin roomalaisen ylhäisön tuhlailevat ruokatottumukset poikkesivat rajusti köyhemmän alaluokan vaatimattomasta ravinnosta¹⁵⁴. Näyttääkin siltä, että lihansyöminen oli normi vain

¹⁴⁹ White 1970, 276–277.

¹⁵⁰ MacKinnon 2004, 226.

¹⁵¹ Sorabji 1993, 171; Korhonen 2004, 61–62.

¹⁵² Porsas, joka ei ole vielä saanut ravinnokseen muuta kuin emonsa maitoa.

¹⁵³ Mart. 3.53.36; 13.41; White 1970 276–277; Gilhus 2006, 16.

¹⁵⁴ Garnsey 1999 113.

rikkaiden keskuudessa, ja yläluokkaisten ruokailijoiden vaatimattomaankin ruokapöytään saattoi kuulua riistalintuja, kanaa sekä sian- ja vuohenlihaa¹⁵⁵. On joka tapauksessa otettava huomioon, että suurin osa Rooman kansasta kuului kuitenkin köyhään alaluokkaan, ja köyhät söivät vain sen verran lihaa, kun heillä oli varaa sitä ostaa¹⁵⁶.

Kansa söi myös sianlihaa silloin, kun sitä oli tarjolla, ja sianliha olikin todennäköisesti tärkeämpää ravintoa kuin naudanliha. Apiciuksenkin kuuluisassa keittokirjassa on paljon reseptejä, joissa käytetään sianlihaa. Resepteissä käytetään usein myös sisäelimiä sekä aivoja – mitään eläimistä saatavia raaka-aineita ei siis heitetty hukkaan.¹⁵⁷ Toisaalta taas Toynbee kirjoittaa, että osa maatiloilla kasvatettavista sioista oli tarkoitettu talon omaan pöytään tai astutukseen, mutta suurin osa niistä kuitenkin teurastettiin syötäväksi joko maitoporsaina tai täysikasvuina¹⁵⁸. Myös MacKinnon on sitä mieltä, että sianlihaa syötiin paljon, sekä kodeissa että armeijassa. Hänen mukaansa kirjallisissa lähteissä ei ole mitään todisteita siitä, että sikojen lisäksi muita eläimiä olisi kasvatettu varta vasten syötäväksi.¹⁵⁹ Voidaan siis tulkita MacKinnonin olevan sitä mieltä, että kun muita eläimiä syötiin vain uhriteuraan muodossa, niin sikoja kasvatettiin teuraaksi ja syötäväksi myös ilman uhriseremoniaa.

Täytyy ottaa myös huomioon, ettei liha yleensä ollut ainoa raaka-aine, jota saatiin tappamalla kotieläin (sikojen kohdalla kuitenkin liha oli ainoa siitä saatava laajamittaisesti käytetty raaka-aine, ja niinpä sika oli kotieläimistä ainoa, jota kasvatettiin käytännössä vain syötäväksi¹⁶⁰). Samalla saatiin esimerkiksi nahkaa, karvaa, villaa ja luuta sekä elävistä eläimistä myös maitotuotteita. Niinpä vaikka liha olisikin ollut melko pieni osa roomalaista ruokavaliota, oli se kaikkien näiden raaka-aineiden systemaattinen sivutuote. Kieltäytyminen lihan hyödyntämisestä ravinnoksi olisi siis ollut taloudellisesti ajatellen outoa.¹⁶¹ Siltikin antiikin aikana yläluokan piirissä oli myös kasvissyöjiä, jotka perustelivat vakaumustaan eettiseltä näkökannalta, jonka mukaan eläinten tappaminen syötäväksi oli väärin. Esimerkiksi pythagoralaiset perustelivat kasvissyöntiä sillä, että

¹⁵⁵ Garnsey 1999 123; Preece 2008, 108.

¹⁵⁶ MacKinnon 2004, 204.

¹⁵⁷ Marcus Gavius Apicius, *De re coquinaria*; White 1970 276–277.

¹⁵⁸ Toynbee 1973, 132.

¹⁵⁹ MacKinnon 2004, 150; 152; 206; 225–227.

¹⁶⁰ Giebel 2004, 162; MacKinnon 2004, 152.

¹⁶¹ Osborne 2007, 235.

ihmisten pitäisi kunnioittaa eläinten henkiä, koska kaikilla elävillä olennoilla oli yhteinen alkuperä, ja ihmisten olemassaolo oli myös riippuvainen eläimistä. Lisäksi he uskoivat sielunvaellukseen eli ihmisen henki saattoi tämän kuoltua siirtyä eläimeen tai toisinpäin. Toisaalta uhriateriasta kieltäytyminen tulkittiin antiikin Roomassa myös uskonnon kieltämiseksi. Osallistuminen uhriaterialle tarkoitti samalla kuulumista yhteisöön. Nämä seikat todennäköisesti tekivät totaalista kasvissyönnistä hyvin harvinaista.¹⁶²

Alkuperäislähteitteni perusteella näyttäisi kuitenkin vahvasti siltä, että kotieläimiä, varsinkin sikoja, kasvatettiin varta vasten syötäväksi. Aloittaessaan sikojen kasvatusta käsittelevän kappaleen, Varro osoittaa asiantuntevan puhujansa Scrofan (lat. *emakko*) suulla näiden eläinten yleisyyden maataloilla. Scrofa kysyy *Kukapa kansalaisistamme viljelisi maata pitämättä sikoja? (Quis enim fundum colit nostrum, quin sues habeat ...?)* ja lisää vielä, että jo heidän isiensä elinaikana niitä, jotka ostivat pekoninsa teuras-tajalta, pidettiin laiskoina ja tuhlaavaisina.¹⁶³ Sikoja kasvatettiinkin maataloilla usein ainakin kotitarpeiksi, mutta maatalousoppaissa keskitytään käsittelemään lähinnä tuottoa tavoittelevaa suurimittaista sikojenkasvatustoimintaa¹⁶⁴.

Varro luettelee eläimille sopivia ravintokasveja (puista pudonneet hedelmät ja pähkinät, pavut ja viljat, varsinkin ohra) ja toteaa, että ne lihottavat sikaa ja saavat aikaan sianlihan hyvän maun¹⁶⁵. Hän mainitsee myös sanonnan, jonka mukaan *luonto on antanut sian nimenomaan juhla-aterian järjestämistä varten (Suillum pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum ...)*¹⁶⁶. Sianliha oli siis arvostettu ruoka-aine, koska se kelpasi juhla-aterialle. Columella suosittelee kaupunkien lähistöillä sikoja kasvattavien tilallisten myymään maitoporsaansa kaupunkiin, jotta emakon ei tarvitsisi kasvattaa pahnuetta ja se jaksaisi näin poikia samana vuonna uudestaan.¹⁶⁷ Tämä oli roomalaisen karjatalouden tuotantohakuisin muoto – kun liikevaihto näin kaksinkertaistui, oli karjankasvattajalla

¹⁶² Sorabji 1993, 170–174; Preece 2002, 45–61; Shelton 2007, 111–112; Kivistö 2009a 408; Preece 2008, 107–108.

¹⁶³ Varro *rust* 2.4.3.

¹⁶⁴ MacKinnon 2004, 150.

¹⁶⁵ Varro *rust*. 2.4.6.

¹⁶⁶ Varro *rust*. 2.4.10.

¹⁶⁷ Colum. 7.9.4.

varaa ruokkia myös toinen pahnue¹⁶⁸. Toisaalta Columella rajoittaisi kuitenkin yhden pahnueen porsaiden enimmäismääräksi kahdeksan, jotta emo ei väsyisi liikaa imettäessä porsaitaan¹⁶⁹. Palladius sen sijaan pitää jo kuutta porsasta pahnueen ylärajana, sillä vaikka emakko pystyisi kasvattamaan suuremmankin pahnueen, ei kaikille porsaille kuitenkaan riittäisi tarpeeksi maitoa¹⁷⁰. Niinpä emakon synnytettyä piti porsaat laskea ja poimia joukon heikoimmat pois, jotta jäljelle jäävien maidonsaanti olisi turvattu. Nämä poistettavat porsaat päätyivät todennäköisesti joko talon omaan pöytään tai ehkäpä uh-rattavaksi, jos tilallinen maltoi antaa niiden elää ja imeä emonsa nisää 5–10 päivää, jolloin ne sopivat uhriporsaiksi¹⁷¹.

Maatilalle kasvamaan jätettävät urospuoliset porsaat Columella käskee kastroimaan, jotta nämä lihoisivat paremmin.¹⁷² Näyttääkin siltä, että Rooman aikana suurin osa urospuolisista sioista kastrointiin, sillä lihaville sioille oli enemmän kysyntää¹⁷³. Plinius kertoo sian lihotuksen kestävän 60 päivää, ja siat lihoisivat vielä paremmin, jos niitä ennen tätä tehoruokintakuuria pidettäisiin kolme päivää paastolla¹⁷⁴. Näin siat tietenkin aloittaisivat lihotuskuurinsa hyvällä ruokahalulla. MacKinnonin tutkimia arkeologinen aineisto tukee Varron väitteen toteutumista, jonka mukaan siat piti teurastaa ennen niiden kolmatta ikävuotta eli ennen kuin ne alkoivat heikentyä. Sikojen teurastaminen 1–3 -vuotiaina onkin hyvin kustannustehokas ratkaisu.¹⁷⁵ Taloudellisista syistä teurastaminen suoritettiin usein syksyisin; tällöin tilalle jäi vähemmän suita ruokittavaksi talvisen niukkuuden ajaksi¹⁷⁶. Siankasvattajan täytyi siis ottaa huomioon ruoan riittävyys ja ruokinnan tehokkuus lihottaessaan sikojaan, jotta hän pystyi tuottamaan voittoa mahdollisimman pienin kustannuksin.

Maatalousoppaissa kuvaillaan sikojen hyviä fyysisiä piirteitä, ja ne näyttävätkin viittavan tavoitteeseen kasvattaa eläimiä syötäviksi: Varro korostaa vankkaa ruumiinraken-

¹⁶⁸ White 1970, 318.

¹⁶⁹ Colum. 7.9.13.

¹⁷⁰ Pallad. 3.26.5.

¹⁷¹ Ks. uhriporsaan vähimmäisikä s. 44.

¹⁷² Colum. 7.9.4.

¹⁷³ MacKinnon 2004, 159.

¹⁷⁴ Plin. *nat.* 8.77.207.

¹⁷⁵ Varro *rust.* 2.4.8; MacKinnon 2004, 156.

¹⁷⁶ MacKinnon 2004, 156.

netta listatessaan sikojen tavoiteltavia ulkoisia ominaisuuksia¹⁷⁷. Columellankin mukana sialla tulisi olla riippuva maha, valtaiset pakarat ja pitkä niska¹⁷⁸. Palladius seuraa hyvin tarkoin edeltäjiensä teoksia toistaen samoja ominaisuuksia¹⁷⁹. Sikoja oli kuitenkin kahta eri rotua, joista toinen, yleisempi rotu muistutti ulkonäöltään villisikaa, mutta oli kooltaan vain puolet siitä. Sillä oli selässään karkeat, tiheät ja mustat harjakset. Toinen sikarotu sen sijaan muistutti enemmän nykyään syötäväksi kasvatettavia sikoja, sillä se oli vaalea ja lähes karvaton. Se oli myös todennäköisesti hieman suurempi kuin villisikaa muistuttava sikarotu. Columella suosittelee valitsemaan sikarodun ilmaston mukaan: karkeakarvainen sika sopisi kylmemmille seuduille ja karvaton sika sinne, missä ilmasto on lauhkea ja aurinkoinen. Leipurit ja myllärit pitivät usein näitä karvattomia sikoja taloudessaan ruokkien niitä myllyjen ylijäämäviljalla. Onkin todennäköistä, että suuria ja karvattomia sikoja pidettiin aivan tilojen läheisyydessä tai sisätiloissa sekä kaupunkiolosuhteissa, kun taas pienemmät villisikaa muistuttavat siat saivat laiduntaa suuremmalla alueella ja metsissä.¹⁸⁰ Näin sikarotu valittiin sille parhaiden olosuhteiden mukaan, mikä oli tietenkin järkevää, sillä parhaiten menestyvä sikarotu toi myös parhaan tuoton.

Maatilojen sioilla näyttää olleen hyvät oltavat: esimerkiksi Varro kehottaa paimentamaan siat kostealle maaperälle, sillä ne pitävät mudassa vellomisesta. Varron mukaan mutakylvyt ovat *sioille eräänlainen virkistäytymiskeino, kuten ihmisille kylpylöissä kylpeminen (... quae enim illorum requies, ut lavatio homines.)*. Kesäisin siat piti viedä laitumelle aamuvarhain ja ohjata varjoon, ja jos mahdollista myös veden ääreen keskipäivän kuumimmaksi hetkeksi. Iltapäivällä ilman viilennyttyä eläimet voisivat taas jatkaa laiduntamistaan. Sikojen laiduntaessa metsäisillä seuduilla, piti sikopaimenen opettaa siat kokoontumaan tämän puhaltaessa torveen. Tällä tavoin metsään levittäytynyt sikalauma saatiin helposti koottua, ja eläimet eivät kadonneet omille teilleen. Talvella sen sijaan sikoja ei pitänyt päästää ulos lainkaan – ei ennen kuin pakkaset olivat loppuneet ja jää oli sulanut.¹⁸¹ Columella on samoilla linjoilla Varron kanssa laidunnusohjeissa. Lisäksi hän neuvoo tarkasti sikalan rakentamisessa: Jokaisella emakolla piti olla oma

¹⁷⁷ Varro *rust.* 2.4.3.

¹⁷⁸ Colum. 7.9.1.

¹⁷⁹ Pallad. 3.26.1.

¹⁸⁰ Colum. 7.9.2; MacKinnon 2004, 150;153–154.

¹⁸¹ Varro *rust.* 2.4.5–8; 20.

karsinansa (toisin kuin muilla kotieläimillä), jotta sillä ja sen porsailla olisi tarpeeksi tilaa, ja etteivät eri emakoiden porsaas menisi sekaisin keskenään.¹⁸² Sikala piti pitää myös erittäin siistinä, sillä vaikka siat rypivätkin laitumella mudassa, ne pitivät silti nukkumisesta puhtaissa pahnnoissa.¹⁸³ Maatalousoppaissa suositellaan siis tarjoamaan sioille mahdollisuus lajille ominaiseen käyttäytymiseen eli ulkona laiduntamiseen ja mudassa vellomiseen sekä terveyden kannalta olennaisiin puhtaisiin ja kuiviin pahnoinhin.

Plinius kertoo sikojen olevan hyvin älykkäitä eläimiä. Hänen mukaansa laumanjohtajasikojen tiedetään oppineen johdattamaan muut siat torille ja palaamaan itse kotiin. Toinen sikojen älykkyyttä todistava tarina kertoo, kuinka laivaan lastatut varastetut siat kuulivat ja tunnistivat sikopaimenensa äänen, jolloin ne kaikki pakkautuivat laivan toiselle laidalle, ja laiva kaatui ja upposi. Siat kuitenkin uivat rantaan sikopaimenensa luo ja pääsivät varkailta pakoon.¹⁸⁴ Siathan ovat tunnetusti älykkäitä eläimiä, mutta Pliniuksen todisteet tästä lienevät ainakin jälkimmäisen tarinan osalta valittu enemmän viihdearvon kuin todenperäisyyden takia.

Sikoja käytettiin antiikin Roomassa myös yleisesti uhrieläiminä. Valtion uskonnon luoma uhrieläinten tarve ylläpiti tärkeitä markkinoita, joista varsinkin sikatilalliset hyötyivät merkittävästi. Esimerkiksi emakoita uhrattiin säännöllisesti viljan ja hedelmällisyyden jumalattarelle Cereelle, joka oli yksi merkittävimmistä maanviljelykseen liitettyistä jumalattarista.¹⁸⁵ *Porca praecidanea* oli emakko, joka uhrattiin vuosittain syksyllä ennen speltti-, vehnä-, ohra- papu- ja naurissadon korjuuta. Cereelle oli tarjottava sian sisälmykset viinin kera ja sianliha käytettiin seremoniaan osallistuvien kesken jaettavaan uhriateriaan.¹⁸⁶

Emakoiden lisäksi oli tavallista uhrata porsaita. Synnytystä pidettiin kuitenkin antiikin aikana epäpuhtaana tapahtumana ja Varron mukaan porsaan katsottiin olevan *puhdas*

¹⁸² Colum. 7.9.7–11.

¹⁸³ Colum. 7.9.14.

¹⁸⁴ Plin. *nat.* 8.77.208.

¹⁸⁵ Toynbee 1973, 134; Hänninen 2004, 292.

¹⁸⁶ Cato *agr.* 134.

(*purus*) eli valmis uhrattavaksi kymmenentenä päivänä syntymästään.¹⁸⁷ Plinius sen sijaan kirjoittaa porsaiden olevan puhtaita jo viidentenä elinpäivänään¹⁸⁸. Joka tapauksessa pienet porsaas sopivat hyvin uhrattaviksi, sillä ostaja ei tarvinnut porsaansa hankkimiseen suuria rahasummia, ja lisäksi sikaloiden omistajat pystyivät helposti porsaita myymällä säätelemään tilan sikojen lukumäärää ja samalla tekemään voittoa, sillä näin pienien porsaiden ruokkimiseen ei tarvinnut panostaa paljoakaan. Esimerkiksi harvennetaessa pyhää lehtoa oli uhrattava porsas sille jumalalle, jolle lehto oli pyhitetty. Näin tehtiin ikään kuin vaihtokauppa jumalan kanssa. Tarkoituksena oli saada jumalan hyväksyntä teolle ja samalla pyydettiin suosiollisuutta itselle sekä koko kotitaloudelle ja lapsille. Lisäksi jos haluttiin aloittaa maan muokkaaminen viljelemistä varten oli sama uhri luovutettava jumalalle työn jokaisena päivänä muokattavalla maa-alueella. Jos uhraaminen jonain päivänä jäi väliin tai julkinen tai kodin piirin juhla esti uhraamisen, oli viljelijän uhrattava vielä lisäksi näiden väliin jääneiden päivien porsaas.¹⁸⁹ Peltoa muokkaavan viljelijän kannatti siis tehdä työnsä rivakasti, sillä jokainen työpäivä tarkoitti uuden uhriporsaan hankkimista ja teurastamista. Toisaalta raskas työ vaati paljon energiaa, ja porsaanlihasta valmistetusta uhriateriasta pellonmuokkaajat saivat sitä runsaasti. Näin päivittäisellä porsaan uhraamisella oli uskonnollisen merkityksen lisäksi looginen käytännön merkityskin.

Sika kuului myös lampaan ja naudnan ohella *suovetaurilia*-seremoniaan, joka on saanut nimensä siinä uhrattavien eläinten mukaan (*sus*, *ovis* ja *taurus* eli *sika*, *lammas* ja *sonni*). Eläimet uhrattiin yleensä sodan- ja maanviljelyn jumalalle Marsille maaperän puhdistusrituaalien yhteydessä, mutta uhri voitiin suorittaa muissakin yhteyksissä saastuneen (olo)tilan puhdistamiseksi.¹⁹⁰ Cato antaa ohjeet uhriseremonian suorittamiseen peltojen puhdistamiseksi: uhrieläimiä kuljetettiin sekä peltojen että tilan ympäri ja toistettiin sanatarkasti rukouksia, joissa pyydettiin Marsia olemaan viljelijälle armollinen, suojelemaan tämän peltoja taudeilta, kadolta ja kaikenlaiselta tuholta, edesauttamaan viljan ja viinin kukoistamista sekä satoa ja suomaan terveyttä myös tilan eläimille ja paimenille.¹⁹¹ Tunnetuin puhdistautumisseremonia, johon liittyi *suovetaurilia*-uhri, pi-

¹⁸⁷ Varro *rust.* 2.4.16.

¹⁸⁸ Plin. *nat.* 8.77.206.

¹⁸⁹ Cato *agr.* 139; 140.

¹⁹⁰ Kajava 2009, 171.

¹⁹¹ Cato *agr.* 141.

dettiin tasavallan aikana viiden vuoden välein sensorien kontrolloiman veroluetteloinnin ja väestönlaskennan päätteeksi, jolloin koko yhteisö puhdistettiin kerralla.¹⁹² Sikojen uhraaminen näyttää siis pääasiallisesti liittyneen viljasadon eli käytännössä viljelijöiden ja heidän taloutensa toimeentulon turvaamiseen. Lisäksi pyydettiin myös jumalien yleistä suosiollisuutta tilan eläimille, jotka vaikuttivat myös osaltaan kotitalouden toimeentuloon.

3.2 Lammas

Columella aloittaa lampaista käsittelevän osionsa ylistämällä lampaan hyödyllisyyttä ihmisille. Hänen mukaansa lammas tarjoaa ihmisille tärkeimmän suojan kylmyyttä vastaan.¹⁹³ Villa olikin tärkein lampaasta saatava tuote, sillä roomalaisen yhteiskunnan kaikkien kerrosten ihmiset pukeutuivat villaisiin vaatteisiin ainakin ensimmäisen vuosisadan eaa. loppuun saakka, kunnes pellava alkoi myös saavuttaa suosiota. Lisäksi villasta valmistettiin peitteitä ja mattoja.¹⁹⁴ Lampaanvillaan perustunut tekstiilituotanto olikin yksi antiikin talouselämän peruspilareista¹⁹⁵. Villalle oli siis kysyntää. Varrokin korostaa villan tärkeyttä kuvaillessaan hyvän lampaan tuntomerkkejä: Villaa piti olla runsaasti ja sen tuli olla myös pehmeää ja pitkäkuituista. Lisäksi villan piti peittää tuuheana lampaan koko keho, varsinkin lavat ja niska – myös vatsan piti olla karvainen.¹⁹⁶

Columella suosittelee lampaista hankittaessa valitsemaan valkoisia lampaista, sillä valkoinen on väreistä parhain. Valkoinen villa oli Columellan mukaan muutenkin kaikista käytännöllisintä, koska sen pystyi värjäämään monen muun väriseksi, mutta minkään muun väristä villaa ei voinut värjätä valkoiseksi.¹⁹⁷ Vergiliuskin piti valkoista villaa ehdottomasti parhaimpana, mutta siitokseen valittavien pässien kanssa pitäisi olla tarkkana: Hänen mukaansa siitoksessa ei kannattanut käyttää valkoista pässiä, jolla oli musta kieli. Tällaisen pässin jälkeläiset syntyisivät nimittäin villaltaan mustapilkkuisina,

¹⁹² Varro *rust.* 2.1.10; Mustakallio 2008, 68; Kajava 2009, 171.

¹⁹³ Colum. 7.2.1.

¹⁹⁴ MacKinnon 2004, 121; Toynbee 1973, 164; White 1970, 303.

¹⁹⁵ Giebel 2004, 156.

¹⁹⁶ Varro *rust.* 2.2.3.

¹⁹⁷ Colum. 7.2.3–4.

mikä alentaisi villan arvoa.¹⁹⁸ Vergiliuksen ajatuksena oli siis valita siitospässit tarkoin, jotta tällaisen jalostustyön myötä saavutettaisiin mahdollisimman arvostettu tuote eli valkoinen villa. Columella piti kuitenkin tarentumilaisten lampaiden villaa kaikista parhaimpana¹⁹⁹. Myös Varro mainitsee tarentumilaiset lampaat, joille oli tapana pukea päälle nahasta valmistettu loimi. Loimen tarkoituksena oli suojata kallisarvoista valkoista villaa likaantumasta²⁰⁰.

Varro antaa ohjeet myös lampaiden keritsemiseen. Ennen keritsemistä piti tarkistaa, ettei lampailta ollut nahassaan rupia tai haavoja. Jos niitä kuitenkin oli, piti lampaat hoitaa ensin terveiksi. Samana päivänä kun lampaiden villa oli leikattu, piti eläinten nahkaan hieroa viiniä ja öljyä; tosin jotkut lisäsivät tähän seokseen myös valkoista kalkkia ja sianihraa. Lisäksi tarentumilaisten lampaiden loimet pitäisi rasvata sisäpuolelta tällä samalla seoksella ja pukea keritsemisen jälkeen takaisin lampaiden selkään. Jos lammas sai nahkaansa haavoja keritsemisen yhteydessä, piti nämä haavat sivellä juoksevalla piellä. Näyttäisi siis siltä, että Varro piti tärkeänä ohjenuoranaan sitä, etteivät lampaat joutuneet kärsimään keritsemisestä ja että niiden nahka pysyi hyvässä kunnossa. Hän kertoo kuitenkin joidenkin ihmisten nyppivän villan irti lampaiden nahasta. Tämä Varron mukaan vanhanaikainen tapa edellyttää sitä, että ennen villan nyppimistä oli lampaita pidettävä kolmen päivän ajan ilman ruokaa. Näin villa irtoaisi juurineen helpommin heikoiksi käyneiden lampaiden nahasta. Varro ei kuitenkaan suosittele villan nyppimistä (mikä aiheutti lampaille selkeästi kärsimystä) vaan antaa neuvoja ainoastaan keritsemisestä.²⁰¹

Roomalaiset käyttivät lampaanmaitoa ravinnokseen sekä tuoreena että valmistivat siitä juustoa. Varro ilmoittaakin maidon olevan ravitsevinta nestemäistä ruokaa – pitäen parhaana lampaanmaitoa²⁰². Columella toteaa lampaanmaidon ja -juuston pitävän maalaisväestön nälän poissa ja joidenkin paimentolaisheimojen jopa elävän pääasiassa maidolla²⁰³. Hän myös kehottaa kaupunkien läheisyydessä sijaitsevia tiloja myymään vastasy-

¹⁹⁸ Verg. *georg.* 3.386–390.

¹⁹⁹ Colum. 7.4.1.

²⁰⁰ Varro *rust.* 2.2.18–19.

²⁰¹ Varro *rust.* 2.11.5–9.

²⁰² Varro *rust.* 2.11.1.

²⁰³ Colum. 7.2.1–2.

tyneet karitsat kaupunkiin teurastajalle, koska niiden kuljettaminen sinne maksoi vain vähän. Sitä paitsi enemmän voittoa syntyi niiden emojen lypsämästä maidosta, joka saatiin näin talteen, kun karitsa ei ollut kuluttamassa sitä.²⁰⁴ Tämä neuvo kuvaa jälleen roomalaisen tilallisen kustannustehokkuuden tavoittelua, mikä oli tietenkin tilan toiminnan kannattavuuden kannalta olennaista.

Myös lampaiden lihaa syötiin, tosin se ei ollut yhtä tärkeä ravinnonlähde kuin sianliha. Karitsan liha oli selvästi suositumpaa kuin täysikasvuisen lampaan liha. Joka tapauksessa lampaankasvatuksen tarkoituksena oli villan ja maidon tuottamisen lisäksi tuottaa eläinten ylijäämää, jotta lampaanlihaa jäisi myös syötäväksi ja uhrattavaksi jumalille.²⁰⁵

Parhaan tuoton tilallinen sai lammaskatraastaan hoitamalla eläimiä mahdollisimman hyvin. Esimerkiksi Columella suosittelee ruokkimaan lampaita runsaalla rehulla, sillä kylläinen lauma tuotti paremmin kuin nälkäinen. Hän kehottaa rakentamaan lammassuojan niin, että keskipäivän aurinko paistaisi sitä kohti, sillä vaikka lampaat ovatkin *kaikista eläimistä parhaiten pukeutuneita (... ex omnibus animalibus sit vestitissimum ...)*, ne sietävät kylmää kaikista huonoiten. Lisäksi lammassuojan pitäisi olla erittäin siisti ja kuiva, koska uuhet kärsivät kosteudesta varsinkin karitsoimisen jälkeen.²⁰⁶ Varro on Columellan kanssa samaa mieltä lammassuojaa koskevista ohjeista²⁰⁷. Lammassuojat lienevät kuitenkin tarkoitettu lähinnä vain tiineenä oleville lampaille sekä niiden karitsoille tai erityisen herkille roduille, kuten tarentumilaisille lampaille. Tarentumilaisia lampaita pidettiin Columellan mukaan aina sisätiloissa, sillä ne eivät sietäneet suuria lämpötilan vaihteluita. Tavallisesti lampaita pidettiin kuitenkin aina ulkosalla ja niille rakennettiin enimmäkseen väliaikaisia katoksia tai aitauksia. Pysyvän suojarakennuksen rakentaminen suurille, monisatapäisille lammaskatraille olisi vienyt liikaa tilaa ja ollut yksinkertaisesti liian kallista. Talleja rakennettiin ensisijassa arvokkaammille eläimille, ja lampaat jäivätkin yleensä ilman suojaa, sillä ne olivat suhteellisen helposti korvattavissa olevaa karjaa.²⁰⁸

²⁰⁴ Colum. 7.3.13.

²⁰⁵ White 1970, 311; MacKinnon 2004, 206.

²⁰⁶ Colum. 7.3.8–9.

²⁰⁷ Varro *rust.* 2.2.7–8.

²⁰⁸ Colum. 7.4.1–5; MacKinnon 2004, 131.

Lampaita kasvatettiin pääasiassa kahdella eri tavalla Roomassa: joko niitä pidettiin maan läheisyydessä ja sisällä lammassuojassa tai sitten niitä paimennettiin vuodenaikojen mukaan eri laidunmailla. Tosin näitäkin eri tapoja yhdisteltiin esimerkiksi niin, että lampaat laidunsivat tilan läheisyydessä osan vuodesta ja osan vuodesta niitä paimennettiin kaukaisemmillä laidunmailla. Maatiloilla kiinteästi pidettävät lammaskatrat olivat selvästi pienempiä kuin maastossa talvi- ja kesälaidunten väliä paimennettavat katrat.²⁰⁹ Esimerkiksi Varrolla itsellään oli kahdeksansadan maastossa paimennettavan lampaan katras, ja Varro mainitsee joillakin kasvattajilla olevan jopa tuhatpäisiä lammaskatraita²¹⁰. Cato sen sijaan antaa esimerkin tilan läheisyydessä pidettävän lammaskatran koosta: 240 *iugeran*²¹¹ kokoisen oliivitarhan omistajan kannattaisi pitää tilallaan noin sataa lammasta, jotta hän pystyisi lannoittamaan oliivipuita riittävästi²¹². Cato suositteleeekin antamaan lampaiden laiduntaa sellaisella maalla, johon aiotaan kylvää jotain. Näin lampaan lanta lannoittaisi maan eläinten laiduntaessa sillä.²¹³ Varro kehottaa vieämään lampaat sänkipelloille samasta syystä²¹⁴. Paimennettaessa lampaita Varro, Plinius ja Palladius varoittavat lammaspaimenta lampaiden heikosta päästä – nimittäin tämän takia niitä pitäisi ohjata laitumella niin, että aurinko paistaisi koko ajan niiden takaa²¹⁵. Näin heikko pää ei kärsisi auringon paahteesta. Lieneekö syynä tämä päänheikkous, kun Plinius julistaa lampaan olevan eläimistä tyhmin²¹⁶?

Columellan mukaan lampaiden karitsoimiseen tulisi kiinnittää myös erityistä huomiota. Kantavasta uuhesta piti pitää yhtä hyvää huolta kuin kättilöt pitivät naisesta, sillä sen synnytys oli Columellan sanoin hyvin samankaltainen kuin ihmisen – ellei jopa vielä tuskallisempi, koska uuhi *ei osaa järkeillä lainkaan (... est omnis rationis ignarum ...)*.²¹⁷ Tämän lausahduksen perusteella Columella näyttäisi pitäneen lampaita Pliniuksen lailla järjettöminä eläiminä, jotka toimivat vaistojensa eivätkä järkensä varassa. Joka

²⁰⁹ MacKinnon 2004, 112–113; 130.

²¹⁰ Varro *rust.* 2.10.11.

²¹¹ Yksi *iugerum* eli auranala vastasi noin hehtaarin neljäsosaa eli kyseessä olevan oliivitarhan pinta-ala oli noin 60 hehtaaria.

²¹² Cato *agr.* 10.1.

²¹³ Cato *agr.* 30.

²¹⁴ Varro *rust.* 2.2.12.

²¹⁵ Varro *rust.* 2.2.11; Plin. *nat.* 8.75.199; Pall. 12.13.5.

²¹⁶ Plin. *nat.* 7.75.199.

²¹⁷ Colum. 7.3.16.

tapauksessa lampaiden kasvatuksesta Columella antaa paljon ohjeita ja osoittaa asiantuntevuutensa tällä alalla.

Lampaiden kuten muidenkin kotieläinten tuottavuudesta oli pidettävä huolta myös vuosittaisin katsauksin. Olisihan ollut yksinkertaisesti tuhlausta ensin panostaa hyvän katraan ostamiseen ja antaa sitten sen laadun ja elinvoiman heikentyä.²¹⁸ Columella neuvookin, että vaikka osa vastasyntyneistä karitsoista lähetetään suoraan teuraaksi, niin ainakin yksi viittä karitsaa kohden pitäisi säästää, sillä paikan päällä syntynyt lammas olisi aina tuottoisampi pitää itsellä kuin ostaa ja tuoda lammas muualta. Näin katra ei myöskään vanhenisi liian nopeasti. Hyvän lampaankasvattajan pitäisi joka vuosi myös korvata kuolleet tai sairaat lampaat uusilla, sillä usein talvi ja kylmyys tappoi yllättäen ne lampaat, joita kasvattaja ei ole ymmärtänyt poistaa katraasta syksyllä uskoen niiden kestävän yhä talviolosuhteet.²¹⁹ Lampaita oli siis karsittava katraasta armottomasti, jotta niistä saataisiin paras hyöty, eivätkä ne tuottaisi tilalle tappiota sairastuen ja kuollen talven aikana.

Lampaita kasvatettiin sikojen tapaan myös uhrattavaksi jumalille. Varsinkin karitsoita ja pässejä käytettiin uhrieläiminä. Lampaat kuuluivat olennaisena osana *suovetauriliarriittiin*²²⁰. Lisäksi niitä uhrattiin monille eri jumalille kuten esimerkiksi Juppiterille, Junolle, Janukselle, Marsille, Terminukselle, Faunukselle sekä Silvanukselle.²²¹ *Robigalia*-juhlassa 25. huhtikuuta uhrattiin vuosittain lammas ja koira viljaa taudeilta ja pilaantumiselta suojelevalle Robigus-jumaluudelle. Uhraaminen tapahtui Robiguksen pyhässä lehdossa, missä Robigukselle annettavat eläinten sisälmykset poltettiin.²²² Jälleen eläinuhrilla tavoiteltiin siis parempaa satoa, mutta samalla uhraajat pääsivät nauttimaan uhriateriasta.

²¹⁸ White 1970, 309.

²¹⁹ Colum. 7.3.13–15.

²²⁰ Ks. edellä s. 44.

²²¹ Toynbee 1973, 164; Giebel 2004, 156.

²²² Ov. *fast.* 4.901–908; Hänninen 2004, 292.

3.3 Vuohi

Vuohet olivat myös yleisiä kotieläimiä Rooman aikana, vaikka niitä ei kasvatettukaan yhtä suurissa määrin kuin lampaista²²³. Varro alkaa oppaassaan käsitellä vuohien kasvatamista sopivan katraan valitsemisella. Vuohia valitessa piti kiinnittää huomiota niiden ikään. Kannatti siis valita sen ikäisiä eläimiä, joiden avulla pystyisi heti tekemään voittoa, ja mitä pidempään eläimet pysyisivät tuottoisassa iässä, sitä enemmän ne toisivat voittoa omistajalleen.²²⁴ Palladiusuksen mukaan vuohipukkeja voisi käyttää siitokseen yksivuotiaasta kuusivuotiaaksi saakka. Naarasvuohet sen sijaan olisivat valmiita emoiksi kolmevuotiaasta lähtien, ja niiden hedelmällinen ikä kestäisi kahdeksanvuotiaaksi saakka.²²⁵ Siispä katrasta hankkiessa kannatti siihen valita nuoria, hedelmällisessä iässä olevia eläimiä.

Lisäksi vuohia hankkiessa olisi kiinnitettävä huomiota niiden ulkoisiin ominaisuuksiin. Vuohien piti olla isokokoisia ja voimakkaita, niillä pitäisi olla sileä mutta paksu karva sekä leuan alla *kaksi nännimäistä uloketta* (*duas mammulas pensiles*), jotka takasivat Varron mielestä vuohen hedelmällisyyden. Ihanteellisilla vuohilla oli myös suuret utareet, jotta ne lypsäisivät enemmän ja täyteläisempää maitoa.²²⁶ Sekä Columella että Palladius korostavat karvan ja utareiden merkitystä luetellessaan vuohen hyviä ominaisuuksia²²⁷. Sopivasta karvanväristä Varro ja Columella eivät kuitenkaan ole samaa mieltä: Varro suosii valkoista, ja Columella pitää mustaa karvanväriä parhaana²²⁸. Joka tapauksessa tärkeintä oli valita katraaseen mahdollisimman tuottavia eläimiä, ja tärkeimmät vuohista saatavat tuotteet olivat siis karva ja maito. Niinpä suuret utareet ja sileä, paksu karva olivat tärkeimmät ulkoiset kriteerit vuohia hankittaessa.

Varron mielestä vuohenmaito olikin toiseksi parasta maitoa heti lampaanmaidon jälkeen. Kuitenkaan juustovalmistamiseen se ei ollut parasta mahdollista, koska vuohenjuusto ei hänen mukaansa ollut kovinkaan ravinteikasta.²²⁹ Siitä huolimatta Vergilius

²²³ MacKinnon 2004, 122.

²²⁴ Varro *rust.* 2.3.1–2.

²²⁵ Pall. 12.13.7–8.

²²⁶ Varro *rust.* 2.3.2.

²²⁷ Colum. 7.6.2–4; Pall. 12.13.7–8.

²²⁸ Colum. 7.6.2; Varro *rust.* 2.3.2.

²²⁹ Varro *rust.* 2.11.1; 3.

suosittelee juustonvalmistusta sekä maidon säilömistä talven varalle *niille, jotka pitävät maidosta (At cui lactis amor ...)*²³⁰. Tämän perusteella voidaan siis olettaa, että vuohenmaidon vahva ominaismaku ei miellyttänyt kuitenkaan aivan kaikkia roomalaisia.

Vuohenkarvasta valmistettiin pääasiassa säkkikangasta sekä köysiä, joita käytettiin laivojen takiloissa ja sotakoneissa. Vuohennahkoihin pukeutuivat Varron mukaan kuitenkin ainoastaan barbaarit ja kreikkalaiset.²³¹ Columella lainaa Vergiliusta, joka runoilee Georgicassa vuohenkarvaa *käytettävän sotilasleireillä ja kurjien merimiesten vaatetusena (... usum in castrorum ac miseris velamina nautis.)*²³² Vergilius kannustaa silti huolehtimaan vuohistakin hyvin, vaikka niistä ei saatukaan villaa kuten lampaista. Hänen mukaansa vuohista saatava hyöty ei ole sen pienempi kuin lampaidenkaan kohdalla, sillä vuohet poikivat ja lypsivät maitoa enemmän kuin lampaat.²³³ Näiden vuohia käsittelevien lähteiden perusteella näyttää siltä, että roomalaiset hieman väheksyivät vuohenkasvattamista ja vuohesta saatavia tuotteita. Toisaalta Vergilius näyttäytyy tässä keskustelussa ikään kuin vuohien puolestapuhujana.

Lisäksi Columella piti vuohia häijyinä eläiminä. Hän toteaaakin, että katraan johtajapukin täytyi olla sarveton, koska sarvekkaat pukit olivat vaarallisia.²³⁴ Toisin sanoen hän kehottaa katkaisemaan sarvet johtajapukilta, jottei se voinut vahingoittaa ihmisiä. Varro sen sijaan ihmettelee itsekin jännittävää huhua vuohista, minkä hän kertoo lukijoilleen: eräät paimenet, jotka olivat tarkkailleet vuohia hyvin läheltä, väittivät, että vuohet eivät hengittäneet sieraintensa kautta kuten muut eläimet vaan itse asiassa korviensa kautta. Myös Plinius toistaa tämän harhaluulon *Historia naturalis* -teoksessaan.²³⁵

MacKinnon on sitä mieltä, ettei vuohenliha kuulunut olennaisesti roomalaisten ruokavalioon²³⁶. Kuitenkin vuohenlihaa, enimmäkseen kilien, käytettiin myös ravinnoksi²³⁷. Kilit olivat myös suhteellisen halpoja ja helposti saatavilla olevia uhrieläimiä, ja vuohet

²³⁰ Verg. *georg.* 3.394–403.

²³¹ Varro *rust.* 2.11.11–12; White 1970, 315.

²³² Verg. *georg.* 3.313; Colum. 7.6.2.

²³³ Verg. *georg.* 3.305–308.

²³⁴ Colum. 7.6.4–5.

²³⁵ Varro *rust.* 2.3.5; Plin. *nat.* 8.76.202.

²³⁶ MacKinnon 2004, 206.

²³⁷ Toynbee 1973, 165; White 1970, 314.

olivatkin lampaiden ohella yleisimpiä uhrieläimiä antiikin Roomassa²³⁸. Varro kertoo, että vuohia uhrattiin esimerkiksi viininjumala Bacchukselle, sillä vuohet tuhosivat nuoria viiniviljelmiä, mikäli pääsivät laiduntamaan niille. Vergilius kirjoittaa samasta aiheesta runomuodossa ja kuvaa kuinka uhripukin sisälmykset paistettiin pähkinäpuisissa vartaissa. Vuohien piti siis maksaa hengellään Bacchukselle aiheuttamansa vahingot.²³⁹

Myös *Lupercalia*-juhlassa helmikuun 15. päivänä uhrattiin vuohia. Kyseessä oli ennen kasvukauden alkua suoritettavat puhdistusmenot, jotka oli omistettu Faunukseen samaistetulle paimenten jumalalle Lupercukselle. Alun perin tarkoituksena oli ollut ilmeisesti torjua susia, ja niinpä Lupercukselle uhrattiin rituaalin alussa naarasvuohi ja pukkei sekä koira suden korvikkeena. Vuohet nyljettiin, kaksi *lupercus*-pappia pukeutui vuo-hennahkoihin ja alkoi juoksennella pitkin Palatium-kukkulan rinteitä läimäytellen vuo-hennahkaremmella tielleen osuvia naisia. Tämän rituaalin tarkoitus oli lisätä naisten hedelmällisyyttä ja helpottaa synnytyksiä.²⁴⁰ Ovidius kertoo Lupercalian alkuperästä teoksessaan *Fasti* ja selittää sitä juhlistavan Palatiumilla Lupercal-luolan luona, koska se oli paikka, jossa naarasusi (*lupa*) oli tarun mukaan imettänyt Romulusta ja Remusta²⁴¹. Näin vuohia uhraamalla pyrittiin siis turvaamaan viinin kasvaminen, itse vuohien turvallisuus sekä naisten hedelmällisyys, mitkä kaikki kuuluivat ihmisten elämän perusedellytyksiin; ravinnonsaantiin sekä lisääntymiseen.

3.4 Nauta

Nauta oli ainoa kotieläin, jota roomalaiset käyttivät sekä työnteossa että tuotannossa. Naudanlihaa syötiin, lehmänmaitoa juotiin ja maidosta tehtiin juustoa, vaikkakaan ei yhtä suurimittaisesti kuin muiden tuotantoeläinten kohdalla²⁴². Varro nostaa lehmänmaidosta tehdyn juuston ravitsevimmaksi kaikista, mutta toteaa sen aiheuttavan eniten ummetusta²⁴³. Lehmänmaitoa pidettiin myös liian rasvaisena juotavaksi. Tosin tuoreena

²³⁸Toynbee, 1973, 166; Shelton 2007, 108.

²³⁹Varro *rust.* 1.2.18–20; Verg. *georg.* 371–396.

²⁴⁰Kajava 2009, 176.

²⁴¹Ov. *fast.* 2.267–452.

²⁴²MacKinnon 2004, 93; Toynbee 1973, 151–152.

²⁴³Varro *rust.* 2.11.2–3.

juotava lehmänmaito oli ainakin Italian alueella harvinaisuus, ja tähän lienee vaikuttanut se, että tarpeeksi rehevää ja tuottoisaa laidunmaata ei ollut riittävästi laajamittaista maidontuotantoa varten.²⁴⁴ Maidon tuottaminen ei ollutkaan roomalaisen lehmän päätehtävä, vaan nautoja kasvatettiin pääasiassa työtarkoituksiin korostaen niihin sopivia piirteitä jalostuksessa²⁴⁵. Vergiliuskin suosittelee poikineen lehmän lypsämisen sijaan säästämään maidon sen vasikalle²⁴⁶. Lisäksi hän kehottaa valikoimaan vasikoista siitokseen sopivimmat, uhriteuraiksi säästettävät sekä työhön koulutettavat²⁴⁷. Nämä olivat siis naudan pääasialliset tehtävät antiikin Roomassa.

Käytännössä uhriteuraat olivat joka tapauksessa syötäväksi tarkoitettuja eläimiä. Toynbeen mukaan Rooman armeija käytti naudanlihaa muonanaan kaikkina vuodenaikoina. Niinpä Toynbee päättelee, että kun sotilaat ja kaupunkien siviiliväestö olivat yhteiskunnalliselta taustaltaan hyvin samanlaisia, ja sotilaat näyttivät syövän paljon naudanlihaa, niin eivät siviilitkään todennäköisesti karsastaneet sen syömistä.²⁴⁸ Kysymys lienee kuitenkin ollut eläinuhrien syömisestä, sillä sotilaat harjoittivat myös omia kulttejaan, joihin liittyi eläinuhreja. He uhrasivat myös edesmenneille jumaliksi korotetuille keisareille ja keisariperheen jäsenille. Nämä kultit ja juhlat vahvistivat sotilaiden yhteenkuuluvuutta ja taistelutahtoa, mutta niillä oli selkeästi myös käytännön merkitys: legioonalaiset saivat tarvittavaa proteiinia uhrieläinten lihasta.²⁴⁹ Walkerin tulkinnan mukaan täysikasvuisten nautojen lihaa kulutettiin kuitenkin hyvin vähän, mutta ylimääräisten vasikoiden syöminen olisi sen sijaan ollut yleisempää²⁵⁰. MacKinnon taas on tehnyt päinvastaisia päätelmiä arkeologisen aineiston perusteella: hänen mukaansa suurin osa syödystä karjasta koostui nimenomaan vanhoista yksilöistä. Tämän perusteella MacKinnon olettaakin, että nautojen suoritettua pääasialliset tehtävänsä työeläimenä, ne teurastettiin vasta vanhemmalla iällä, kun niiden työteho oli jo heikentynyt.²⁵¹ Varro määrittelee lehmien tuotteliaaksi iäksi kaksi–kolmivuotiaasta noin kymmenvuotiaaksi, jolloin ne

²⁴⁴ Giebel 2004, 152; MacKinnon 2004, 205.

²⁴⁵ Ks. s. 23; Walker 1973, 323; MacKinnon 2004, 94.

²⁴⁶ Verg. *georg.* 3.176–178.

²⁴⁷ Verg. *georg.* 3.159–161.

²⁴⁸ Toynbee 1973, 151–152.

²⁴⁹ Mustakallio 2008, 155–156.

²⁵⁰ Walker 1973, 325.

²⁵¹ MacKinnon 2004, 243.

menettävät lisääntymiskykynsä²⁵². Columella kehottaa tilallista vuosittaisten katsausten yhteydessä hankkiutumaan eron hedelmällisen iän ohittaneista lehmistä²⁵³. Niinpä voidaan olettaa, että vasikoiden lisäksi pääasiassa kasvatuksessa käytetyt, ikänsä vuoksi mahot ja sitä myöten tehtävänsä täyttäneet lehmät teurastettiin myös.

Ulkomuodoltaan komeimmat naudat varattiin kuitenkin usein ainoastaan uhrattaviksi²⁵⁴. Varro suosittelee tähän tarkoitukseen italialaista rotua, sillä se oli tunnettu suuresta koostaan ja valkoisesta väristään²⁵⁵. Valkoista tai vaaleaa väriä pidettiin parhaana tai vaan jumalille uhrattavalle uhrinaudalle, tosin tummia eläimiä uhrattiin Manalan tai maanalaisille jumalille. Lisäksi uhrattavalla eläimellä ei saanut olla arpia, vammoja tai epämuodostumia.²⁵⁶ Pliniuksen mukaan uhrihärällä piti olla myös pitkä häntä; jos häntä ei yltänyt takajalkojen kinnerniveleihin saakka, ei eläin kelvannut uhrattavaksi. Pliniuksen sanoin *härät olivat kallisarvoisia uhrieläimiä, joiden uhraaminen oli yllimmäinen keino rauhoittaa jumalat (hinc victimae optima et lautissima deorum placatio)*.²⁵⁷ Parhaita yksilöitä uhrattavaksi olivat sellaiset naudat, joita ei oltu koskaan käytetty työnteossa²⁵⁸. Niinpä työhön kouluttamattomat mullikat uhrattiin yleensä jumalille, mikä oli varmasti myös taloudellisesti ajatellen järkevää: resursseja ei oltu käytetty eläinten työhön kouluttamiseen, ja toisaalta mullikat eivät olleet hiehojen tavoin tärkeitä uuden sukupolven tuotannossa.²⁵⁹ Näin toimittiinkin joka vuosi uusien konsulien virkaanastujaisissa 1. tammikuuta (*Kalendae Ianuariae*), kun Juppiter Optimus Maximukselle uhrattiin työhön kouluttamattomia mullikoita²⁶⁰. Toki hiehojakin uhrattiin, sillä tapana oli uhrata naispuolisille jumalille naaraseläimiä ja miespuolisille uroksia²⁶¹. Esimerkiksi *syyskuun Iduksena*²⁶² uhrattiin Juppiterille valkoisia härkiä ja Junolle valkoisia hiehoja²⁶³.

²⁵² Varro *rust.* 2.1.13–14.

²⁵³ Colum. 6.22.1.

²⁵⁴ MacKinnon 2004, 86.

²⁵⁵ Varro *rust.* 2.5.10; Verg. *georg.* 2.146.

²⁵⁶ Shelton 2007, 108; Kajava 2009, 171.

²⁵⁷ Plin. *nat.* 8.70.183.

²⁵⁸ Shelton 2007, 108.

²⁵⁹ Walker 1973, 325.

²⁶⁰ Ov. *fast.* 1.83.

²⁶¹ Kajava 2009, 171.

²⁶² Jokaisen kuukauden Idus eli täysikuun päivä oli omistettu Rooman ylimmälle jumalalle Juppiterille, mutta syyskuun 13. oli näistä juhlapäivistä tärkein ja samalla yksi koko roomalaisen kalenterin tärkeimmistä juhlapäivistä. Se oli Capitoliumin triadin eli Juppiter Optimus Maximuksen, Juno Reginan ja Minervan temppelin perustamispäivä. Temppele oli Rooman valtakunnan symboli ja sen tuhoutuminen olisi merkinnyt myös koko Rooman tuhoa.

Ihanteellinen uhrinauta oli siis suurikokoinen, väriltään valkoinen, terve ja arveton sekä nuori ja kouluttamaton. Todellisuudessa uhrinautaa valitessa näistä ihanteista kuitenkin poikettiin usein. Ainakin pienissä yhteisöissä uhrieläimet saattoivat olla sairaita, loukkaantuneita, mahoja tai vain vanhoja.²⁶⁴ Myös Varro mainitsee ohjeistaessaan nautojen ostossa, että vaikka oli tärkeää ostaa terveitä eläimiä terveestä karjasta, ei uhriksi ostettaessa terveyttä yleensä vaadittu²⁶⁵. Tietenkin taloudelliselta näkökannalta katsottuna tämä on ymmärrettävää, sillä sairaita tai vanhoja eläimiä ei voitu enää käyttää työnteossa tai uuden sukupolven tuotannossa. Niinpä paras hyöty niistä saatiin uhraamalla ne jumalille ja jakamalla uhriateria yhteisön kesken.

Kantavien lehmien ja niiden syntymättömien vasikoiden uhraaminen sen sijaan kuulostaa taloudellisesti ajatellen erittäin epäedulliselta ratkaisulta. Tämä kuului silti huhtikuun 15. päivänä vietettyyn *Fordicidia*-juhlaan, joka oli kevään ensimmäinen maanviljelyn vuotuisen rytmiin liittyneistä uhrijuhlista.²⁶⁶ Uhrirituaaliin kuului leikata ulos syntymättömät vasikat maanjumala Tellukselle uhrattujen emiensä vatsoista. *Vestan ylipapitar*²⁶⁷ poltti sitten vasikat tuhkaksi, ja tätä tuhkaa käytettiin uhrina 21. huhtikuuta vietetyssä paimenten ja karjan puhdistusjuhlassa *Pariliassa* yhdessä 15. lokakuuta uhratun niin sanotun *lokakuun hevosen*²⁶⁸ veren ja pavunvarsien kanssa.²⁶⁹

Roomalaiset uhrasivat usein myös jo syntyneitä vasikoita. Pliniuksen mukaan vasikan piti olla vähintään kuukauden ikäinen, jotta se olisi sopiva uhrattavaksi²⁷⁰. Lucretius kuvaa teoksessaan *De rerum natura* emälehmän tunteita, kun tämä huomaa vasikkansa kadonneen:

²⁶³ Hänninen 2004, 289–290.

²⁶⁴ Shelton 2007, 108.

²⁶⁵ Varro *rust.* 2.5.11.

²⁶⁶ Varro *rust.* 2.5.6; Hänninen 2004, 291.

²⁶⁷ Vestan neitsyiden johtaja. Vestan neitsyet eli vestaalit olivat kotilieden jumalattaren Vestan papittaria, jotka vartioivat ja pitivät yllä pyhää tulta Vestan temppelissä Roomassa.

²⁶⁸ Joka vuosi 15. lokakuuta Rooman Campus Martiuksen aukiolla järjestettyjen kilpa-ajojen voittajavajakon oikeanpuoleinen hevonen uhrattiin Mars-jumalalle hyvän viljasadon varmistamiseksi.

²⁶⁹ Ov. *fast.* 4.731–733; Hänninen 2004, 291.

²⁷⁰ Plin. *nat.* 8.77.206.

*nam saepe ante deum vitulus delubra decora
 turicremas propter mactatus concidit aras
 sanguinis expirans calidum de pectore flumen;
 at mater viridis saltus orbata peragrans
 novit humi pedibus vestigia pressa bisulcis,
 omnia convisens oculis loca, si queat usquam
 conspicerere amissum fetum, completque querellis
 frondiferum nemus adsistens et crebra revisit
 ad stabulum desiderio perfixa iuveni,
 nec tenerae salices atque herbae rore vigentes
 fluminaque ulla queunt summis labentia ripis
 oblectare animum subitamque avertere curam,
 nec vitulorum aliae species per pabula laeta
 derivare queunt animum curaque levare;*

Näet usein jumalten temppelin edessä suitsukkeista savuavan alttarin luona uhrattu vasikka kaatuu maahan ja syöksee rinnastaan ulos höyryävän verivirran. Mutta riistetty äiti etsii tuttujen kaksihaaraisten sorkkien jälkiä vaeltaen vehreällä laitumella, tutkii silmillään joka paikan, josko voisi jostain löytää kadonneen poikasensa. Sen valitus täyttää lehtevän metsän, ja tuon tuosta se palaa navettaan vasikkaansa kohtaan tuntemaan raastavan kaipauksen takia. Eivät nuoret pajut, eikä kasteen voimasta rehottava ruohikko, eivätkä korkeatörmäiset joet voi tätä ilahduttaa ja karkottaa yhtäkkiä iskenyttä huolta. Ei myöskään näky toisista vasikoista rehevällä laitumella pysty tätä huolta pyyhkimään sen mielestä. Jokainen siis tuntee omansa ja juuri sitä kaipaa.²⁷¹

Lucretius tuntuu ikään kuin säälivän emälemmää tämän menettäessä poikasensa. Toisaalta hän esittää vasikan uhraamisen usein tapahtuvana, tavallisena tapahtumana. Lucretiuksen tarkoituksena kuitenkin lienee ollut osoittaa, että myös eläimillä, niin kuin tällä lehmällä, on voimakkaat äidinvaistot. Runon lehmä kaipaa nimenomaan omaa vasikkaansa, eivätkä muiden vasikat sitä lohduta. Se kärsii etsiessään huolestuneena omaa jälkeläistään, eikä se tiedä, että etsintä on turhaa. Vasikoita oli joka tapauksessa uhrattava jumalille, jotta nämä pysyivät suosiollisina. Niinpä emälehmän kärsimys oli välttämätön paha, mikä oli seurausta yhteisen hyvän tavoittelemisesta.

²⁷¹ Lucr. 2.352–366.

Uhriseremoniat alkoivat yleensä juhlallisella kulkueella, joka saattoi uhrieläimet tempelin ulkopuolella sijaitsevan alttarin ääreen. Eläimet oli usein koristeltu kukin sekä nauhoin ja niiden sarvet saatettiin jopa kullata symboloimaan niiden olevan arvokkaita uhreja jumalille.²⁷² Parhaimmillaan uhrattavat eläimet oli myös koulutettu tottelevaisiksi, jotta ne esiintyisivät uhriseremonioissa arvokkaan rauhallisina ja kärsivällisinä²⁷³. Pliniuksen mukaan ei ollut hyväksyttävää kantaa vasikkaa alttarille, eikä vasikka saanut myöskään ontua tai yrittää paeta alttarilta²⁷⁴. Vauhkoontuva uhri tulkittiin huonoksi enteeksi. Eläimen piti siis kävellä itse alttarille epäröimättä. Tämä todisti sen suostuvan uhrattavaksi, mikä oli olennaista jumalten miellyttämisen kannalta. Todellisuus saattoi kuitenkin poiketa tästä ideaalitulanteesta, sillä eläimet eivät aina olleet halukkaita yhteistyöhön. Joka tapauksessa kun eläin oli saatu alttarin ääreen, kerrottiin seuraavaksi uhrin vastaanottavalle jumalalle uhraamisen syy, kuvattiin uhrin sisältö ja esitettiin rukouksessa toivomuksia jumalalle. Sitten uhrattavan eläimen piti vielä nyökätä hyväksyäkseen uhraamisensa. Tämä ele saatiin aikaan samalla kun eläin pyhitettiin uhrattavaksi: sen päälle pirskotettiin vettä tai viiniä ja heitettiin Vestan neitsyiden valmistamaa suo-laista uhrijauhoa sekä kuljetettiin veistä pitkin eläimen selkää.²⁷⁵

Seuraavaksi suuret eläimet kuten naudat tainnutettiin lyömällä niitä kirveellä tai nuijalla päähän, eläimen kurkku aukaistiin veitsellä, veri valutettiin ulos ja pää irrotettiin²⁷⁶. Juhlissa papit toimittivat viralliset uhrin, mutta varsinaisen eläimen teurastamisen suorittivat kuitenkin alan ammattilaiset²⁷⁷. Tästä huolimatta ei eläimen tainnuttamiseen tarkoitettu isku aina tehnyt tehtävänsä, vaan kirveellä päähän lyöty härkä saattoi vielä yrittää tuskasta mylvien paeta alttarilta ja roiskia verta ympäriinsä. Niinpä varsinkin uhritoimitukset, joissa uhrattiin suuria eläimiä, saattoivat olla kaoottisia ja arvaamattomia tilaisuuksia.²⁷⁸ Kun uhrieläin oli saatu hengiltä, se käännettiin selälleen, ja vuorossa oli sisälmyksistä ennustaminen. Ennustajapappi (*haruspex*) tutki eläimen sisälmykset ja varsinkin maksan. Jos niissä ei ollut poikkeamia, olivat jumalat hyväksyneet uhrin, ja uhriseremoniaa voitiin jatkaa ja tarjota hitaasti alttaritulella kypsennetyt sisälmykset

²⁷² Gilhus 2006, 117–118; Shelton 2007, 108; Mustakallio 2008, 49.

²⁷³ Toynbee 1973, 152.

²⁷⁴ Plin. *nat.* 8.70.183.

²⁷⁵ Gilhus 2006, 119; Shelton 2007, 109–110; Kajava 2009, 171–172.

²⁷⁶ MacKinnon 2004, 173; Shelton 2007, 110.

²⁷⁷ Hänninen 2004, 286.

²⁷⁸ Gilhus 2006, 118; Shelton 2007, 110–111.

jumalille. Tässä vaiheessa uhrieläimestä tuli ikään kuin kommunikaation väline ihmisten ja jumalten välille. Kuitenkin jos sisälmyksistä ilmeni jotain epäilyttävää, oli uhriseremonia aloitettava alusta. Uhrieläimen liha syötiin uhritoimitukseen osallistuvien kesken tai annettiin mukaan kotiin vietäväksi. Suuremman luokan julkisista uhreista saatettiin lihaa jakaa myös Rooman kaupungin asukkaille. Lihan lisäksi uhrieläimen verta käytettiin eri tavoin ruoanvalmistuksessa.²⁷⁹

Nauta oli epäilemättä arvokkain uhri, minkä roomalaiset pystyivät jumalilleen antamaan. Komeimmat ja suurimmat naudat olivat ideaaliuhreja, mutta todellisuudessa usein varmasti uhrattiin työnteon ja tuotannon kannalta tarpeettomia eläimiä. Uhriseremonian oli tarkoitus olla arvokas tilaisuus, mutta käytännössä se saattoi olla sekasortoinenkin tapahtuma, jossa uhrieläin saattoi vauhkoontua ja loukkaantua ennen varsinaista teurastusta. Joka tapauksessa uhrinaudoilla tavoiteltiin jumalten suosiota sekä itselle että yhteisölle, mikä tarkoitti lähinnä maatalouden menestystä eli turvattua toimeentuloa. Keisari Theodosius I (379–395) kuitenkin lopetti eläinten uhraamisen 300-luvun lopulla jaa. tehdessään kristinuskosta valtionuskonnon. Tällöin alettiin vähitellen siirtyä muihin uskonnollisiin käytäntöihin samalla kun kristinuskoko vahvistui Roomassa, ja kristityt vastustivat eläinten uhraamista pakanallisena tapana sekä osana väärin jumalten palvontaa.²⁸⁰

3.5 Siipikarja

Sekä Varro että Columella jaottelevat maatiloilla kasvatettavan siipikarjan kahteen ryhmään: ne jotka elävät maalla eli kanat, kyyhkyt, rastaat ja riikinkukot sekä ne jotka tarvitsevat elinympäristössään sekä maata että vettä eli hanhet ja ankat. Varro kuitenkin keskittyy melko tiiviisti ylellisten ja eksoottisten lintujen kasvattamiseen, ja tavalliset maatilan linnut kuten kana ja hanhi saavat häneltä vähemmän huomiota. Columella sen sijaan käsittelee juuri näitä ja epäilee, pitäisikö tavallisten maalaisten muita lintuja pi-

²⁷⁹ Gilhus 2006, 118; Mustakallio 2008, 49–50; Kajava 2009, 172.

²⁸⁰ Kivistö 2009a, 409.

tääkään²⁸¹. White on tulkinnut tämän kritiikiksi Varroa kohtaan, jonka maanviljelyoppaassa Whiten mukaan *kapitalistinen toiminta* näyttelee suurta osaa²⁸². On kuitenkin otettava huomioon, että Varron teoksessa keskustelevat alojensa asiantuntijat, ja Varron tarkoituksena lienee ollut tuoda esiin alan hienoudet. Columella sen sijaan keskittyy teoksessaan selkeästi enemmän käytännön asioihin, joista Varro ei aina vaivaudu edes kirjoittamaan pitäen niitä ilmeisestikin itsestäänselvyyksinä.

Roomalaiset pitivät lintuja kotieläiminään niistä saatavien hyödykkeiden vuoksi: niiden lihaa ja munia syötiin sekä hanhien ja ankojen höyheniä käytettiin tyynyjen ja patjojen täytteenä²⁸³. Varron mielestä linnut tuottivat myös parasta lantaa maan lannoittamiseen²⁸⁴. Kanoja pidettiin useimmilla tiloilla, ja Columella kirjoittaakin kanojen kuuluvan lähes jokaiselle maatilalle²⁸⁵. White on tulkinnut kanoja koskevan ohjeistuksen tähänneen nimenomaan kanankasvatukseen eikä niinkään munantuotantoon, koska nuoret kanat hoitivat munimisen, ja vanhoja kanoja käytettiin munien hautomisessa. Näin saatiin paras taloudellinen hyöty irti koko parvesta. Uusien tipujen tuottaminen oli niin tärkeää, että mikäli kana jollain tavoin vahingoitti hautomiaan munia, piti Columellan mukaan sen pää panna heti pölkylle. Roomalaiset söivät toki myös kananmunia, sillä kanojen annettiin hautoa vain kaikista tuoreimpia munia. Loput munat myytiin tai säilöttiin syötäväksi.²⁸⁶

Sekä Varro että Columella antavat ohjeita kanalan rakentamisesta, mihin kuului tietenkin myös piha, jossa kanat voisivat ulkoilla. Molemmat suosittelevat enintään kahtasataa kanaa majoitettavaksi yhteen kanalaan yhden tehtävään erikoistuneen ihmisen (*galinarius*) hoidettavaksi. Lisäksi Columella suosittelee käyttämään yhtä toimeliasta poikaa tai vanhaa naista pitämään ulkoilevia kanoja silmällä. Kanalan tulisi olla kaksiosainen, jolloin yhdessä huoneessa asuisi sata kanaa. Varro antaa yhden huoneen pinta-alaksi 10 x 5 jalkaa (*pedes*²⁸⁷) ja Columella hieman enemmän, 12 x 7 jalkaa. Rakennuk-

²⁸¹ Colum. 8.2.1.

²⁸² White 1970, 322.

²⁸³ White 1970, 327.

²⁸⁴ Varro *rust.* 1.38.1–2.

²⁸⁵ Colum. 8.2.2.

²⁸⁶ Varro *rust.* 3.9.8–9; Colum. 8.5.4–7; White 1970, 323.

²⁸⁷ Yksi *pes* eli roomalainen jalka vastasi 29,6 senttimetriä, eli Varron 100 kanaa asui noin 3m x 1,5m kokoisessa kopissa ja Columellan vastaavanlainen kanakoppi oli pinta-alaltaan noin 3,5m x 2m.

nessa pitäisi olla myös paljon ikkunoita, jotta sisälle pääsisi runsaasti valoa sekä ilmaa. Lisäksi jokaiselle kanalla piti olla oma pesä ja tilaa orsilla.²⁸⁸

Tärkeää oli myös uusien tipujen hoitaminen: Varro suosittelee ruokkimaan tipuja aluksi pehmeän tomun päällä, jottei kova maa vaurioittaisi niiden nokkia. Lintujen päistä ja kauloista pitäisi poimia täit pois melko usein, sillä nämä syöpäläiset saattoivat tappaa pieniä tipuja. Säännöllinen täiden nyppiminen tipuista lienee ollut kanojenhoitajalle aikaa vievä työtehtävä. Kuitenkin tipujen terveys oli tärkeää, ja niistä kasvoi entistä terveempiä kanoja, jos niitä pidettiin ulkona ja niiden annettiin tepastella ympäriinsä. Tiput kannatti myös opettaa seuraamaan yhtä tai kahta aikuista kanaa, jotta muiden kanojen ei tarvinnut huolehtia niistä, vaan ne pystyivät keskittymään munimiseen ja hautomiseen.²⁸⁹ Lisäksi Varro varoittaa Columellan tavoin käärmeistä: pelkkä käärmeen hajun hengittäminen tappaisi tiput. Paras keino torjua käärmeitä oli polttaa uroshirven sarvea, josta tuleva savu karkottaisi ne tiehensä.²⁹⁰ Tärkeää oli siis tuottaa terveitä kanoja mahdollisimman tehokkaasti.

Roomalaisten ruokalistalle kuuluivat myös kyyhkysset, joiden kasvattamisesta Varro ja Columella kirjoittavat monisanaisesti. Kyyhkysiä varten oli tilallisen rakennettava holvikattoinen kyyhkyslakka, jonka suojissa linnut viettivät yönsä sekä hautoivat ja hoitivat poikasensa. Kyyhkysten piti päästä vapaasti poistumaan lakasta, sillä ne eivät viihtyneet vankeudessa vaan masentuivat, jos eivät saaneet lennellä ympäriinsä. Linnut yleensä palasivat kotiinsa omasta halustaan.²⁹¹ Kuitenkin Columella varoittaa kaupunkien läheisyydessä kyyhkysten kasvattajia linnunmetsästäjistä, joiden ansoihin kyyhkyt saattoivat jäädä. Tämän takia lintuja ei kannattanut päästäkään lentelemään vapaasti, vaan niitä olisi parempi pitää verkoilla rajatulla alueella kyyhkyslakan läheisyydessä.²⁹²

Jokaiselle kyyhkysparille piti olla oma pesäpaikkansa lakassa ja koko kyyhkyslakka piti rapata valkoiseksi. Syy valkoiseksi rappaamiseen oli Columellan mukaan se, että *tämä väri miellyttää erityisen paljon näitä lintuja* (... *eo colore praecipue delectatur hoc ge-*

²⁸⁸ Varro *rust.* 3.9.6–8; Colum. 8.2.7; 8.3.

²⁸⁹ Varro *rust.* 3.9.13–16.

²⁹⁰ Colum. 8.5.18; Varro *rust.* 3.9.4.

²⁹¹ Varro *rust.* 3.7.2–6.

²⁹² Colum. 8.8.2.

nus avium). Lakka piti pitää myös puhtaana, *sillä mitä paremmin se oli siistitty, sitä iloisemmalta kyyhkynen näytti* (*Nam quanto est cultior, tanto laetior avis conspicitur, ...*). Kyyhkyselä saattoivat Columellan mukaan joskus jopa jättää palaamatta kotiinsa, jos kyyhkyselä oli epäsiistissä kunnossa.²⁹³ Kyyhkyselä kannatti siis miellyttää, jotta ne pysyisivät tyytyväisinä ja palaisivat lennoiltaan kotiinsa. Lisäksi kyyhkyselä lanta oli Varron mukaan erittäin hyvää lannoitetta, joten lakan lakaisemisesta hyötyi toisellakin tavalla. Suuren osan ravinnostaan kyyhkyselä saivat tilan ympäristöstä lennellessään omin päin, mutta tilallisen kannattaisi myös ruokkia niitä virnoilla, papukasveilla, vehnällä, ohralla sekä hirssillä. Varsinkin talvikuukausina linnut tarvitsivat lisäravintoa selviytyäkseen.²⁹⁴

Maaseudulla kasvatettiin yleisesti myös rastaista. Columella toteaa rastaisten kasvattamisen olevan kallista ja työlästä, mutta toisaalta myytäessä niistä sai myös oikein hyvän hinnan, sillä rastaisten syömistä pidettiin ylellisyytenä.²⁹⁵ Riikinkukkojen kasvattaminen sen sijaan oli melko harvinaista²⁹⁶. Kuitenkin sekä Varro, Columella että Palladius antavat tarkat ohjeet näiden lintujen hoitamisesta. Kaikki kolme mainitsevat riikinkukkoja pidettävän rannikolla pienillä metsäisillä saarilla, mistä ne eivät voineet paeta huonon lentotaitonsa vuoksi. Saarilla riikinkukot olivat myös turvassa saalistajilta ja ne pystyivät hankkimaan itse oman ruokansa. Sisämaassa riikinkukot sen sijaan saivat vapaasti vaellella etsien ruokaa maatilojen läheisyydessä. Tosin linnut piti päivittäin samaan aikaan kutsua koolle ja tarjota niille ohranjyviä, jotta ne eivät kärsisi nälästä, ja jotta parven lukumäärää pystyttäisiin samalla seuraamaan. Sisämaassa tilallisen olisi myös suojeltava lintuja niitä vaarivilta petoeläimiltä kuten ketuilta.²⁹⁷ Varro ja Columella eivät mainitse lainkaan fasaanien kasvattamista maatalousoppaissaan toisin kuin Palladius, joka ohjeistaa niiden kasvattamisessa samaan tapaan kuin muidenkin lintujen kohdalla²⁹⁸. Fasaaneja kuitenkin kasvatettiin Roomassa jo keisariaikana, sillä Suetonius mainitsee keisari Caligulan uhranneen niitä temppeleissään²⁹⁹. Myös Martialis mainitsee fasaanien tepastelleen muiden maatilan lintujen joukossa kuvatessaan Faustinuksen vil-

²⁹³ Colum. 8.8.3–6.

²⁹⁴ Varro *rust.* 3.7.5; 8; Colum. 8.10.1–2.

²⁹⁵ Colum. 8.10.1; 6; Pall. 1.26.1.

²⁹⁶ Colum. 8.11.3.

²⁹⁷ Varro *rust.* 3.6; Colum. 8.11.1–3; Pall. 1.27.1.

²⁹⁸ Pall. 1.29.1–4.

²⁹⁹ Suet. Cal. 22.3.

laa Baieassa³⁰⁰. Ehkäpä fasaanit olivat tuolloin vielä niin harvinaisia, etteivät Varro ja Columella pitäneet niiden kasvattamisen käsittelemistä olennaisena, tai ehkä heillä ei ollut tarpeeksi tietoa tästä aiheesta.

Hanhi oli myös yleinen kotieläin, jota käytettiin ravinnoksi ja siitä saatiin lisäksi myös höyheniä. Columella tosin toteaa, ettei hanhia pidetä sen takia että ne tuottavat hyvin, vaan siksi koska ne ovat niin helppohoitoisia. Hänen mukaansa hanhet pitävät myös parempaa vahtia kuin koirat paljastaen kaakatuksellaan varkaat³⁰¹. Hanhet tarvitsivat sekä vettä että maata jalkojensa alle, ja niinpä niille piti luonnollisen vesistön puuttuessa rakentaa lampi. Hanhille piti järjestää myös kuiva, lämmin ja suojaisa nukkumis- ja pesimispaikka. Hanhien munintaa voisi tehostaa samoin kuin riikinkukkojenkin eli keräämällä jo munitut munat hanhien pesistä ja asettamalla ne kanojen pesiin haudottavaksi.³⁰² Kanojen käyttö sijaishautojina tehosti hanhien munantuotantoa ja kasvatti tilan hanhiparvea nopeammin kuin jos hanhien olisi annettu hautoa kaikki munansa itse. Tämäkin seikka tukee jo edellä havaittua roomalaisten maatalojen tuotantohakuisuutta.

Höyhenet olivat lihan lisäksi tärkein hanhesta saatava hyödyke. Columella neuvoo kynimään hanhet kaksi kertaa vuodessa, keväällä ja syksyllä³⁰³. Tästä päätellen hanhet siis kynittiin elävinä. Plinius kirjoittaa valkoisten hanhien olleen arvostetuimpia niistä saatavien valkoisten höyhenien takia. Palladiuksen mukaan valkoiset hanhet olivat myös hedelmällisempiä kuin muunväriset lajikumppaninsa. Höyhenien käyttöä Plinius kuvaa kuitenkin *ylellisyydeksi (deliciae)*, joka oli levinnyt jo niin laajalle, että edes miehet eivät voineet enää olla ilman höyhenillä täytettyjä vuodevaatteita.³⁰⁴ Plinius siis pitää höyhenpeitteitä alun perin naisten harrastamana ylellisyytenä, mistä voidaan päätellä, että tämän ylellisyyden yleistyttyä miestenkin joukossa, on edelleen kyse ylellisyydestä, johon rahvaalla ei välttämättä ollut varaa.

Ankkojen kasvattaminen saa Varroilta ja Columellalta vähemmän huomiota kuin hanhien kasvattaminen, ja ohjeet keskittyvätkin lähinnä ankkalammen rakentamiseen. Colu-

³⁰⁰ Mart. 3.53.16.

³⁰¹ Colum. 8.13.1–3.

³⁰² Varro *rust.* 3.10; Colum. 8.14.1–2; 8.14.9; Pall. 1.30.1–2.

³⁰³ Colum. 8.13.3.

³⁰⁴ Plin. *nat.* 10.27.53–54; Pall. 1.30.1–2.

mellan mukaan ankkujen hoitaminen ei juuri eroakaan hanhien hoitamisesta muutoin kuin tulemalla kasvattajalle hieman kalliimmaksi. Tämä saattoi johtua ankkalammen rakennuskustannuksista, sillä Columellan rakennusohjeet ovat hyvin pikkutarkat ja moninaiset: Esimerkiksi ankkalammen veden piti virrata jatkuvasti, jotta se olisi puhdasta. Lammen pohja piti kivetä sekä kipsata huolellisesti, jottei vesikasvillisuus pääsisi valtaamaan lampea; ankathan pitivät uiskentelusta vapaassa vedessä. Viheristutuksia olisi kuitenkin rakennettava sen verran, että ankat voisivat välillä piiloutua tiheikköihin. Ankoille piti rakentaa myös puksipuiden ja myrttipensaiden suojiin kipsillä päällystettyjä pesälaatikoita, joihin ne voisivat munia. Lisäksi maan alle oli upotettava vesiputki, jonka kautta ankkuja ruokittaisiin samalla kun vesi virtasi putkea pitkin lampeen. Koko ankkalampi piti ympäröidä korkeilla, sileäksi kipsatuilla muureilla ja peittää verkolla, etteivät ankat pystyisi karkaamaan lentäen, ja toisaalta etteivät petolinnut pääsisi käsiksi ankkoihin.³⁰⁵ Ankat olivat siis hyvässä turvassa pedoilta, ja niiden elinympäristö kuulostaa ainakin Columellan ohjeiden mukaan toteutettuna mahdollistavan erittäin hyvin ankoille lajityypillisen käyttäytymisen.

Kaikkia maatiloilla kasvatettavia lintuja myös lihotettiin syötäväksi. Hyvin lihotettuja lintuja meni kaupaksi yksityisille ihmisille, mutta varsinkin julkiset juhlamenot lisäsivät niiden kysyntää rajusti³⁰⁶. Lihotuskeinot vaihtelivat tavallista runsaammasta ruokinnasta liikuntakyvyttömiä lintujen pakkosyöttöön. Esimerkiksi hanhien lihottaminen oli Columellan mielestä helppoa: tarjottiin niille vain enemmän ravinteikasta ruokaa ja rajoitettiin niiden liikkumista niin, että ne saataisiin pidettyä varjoisassa mutta lämpimässä paikassa. Näin pystyttiin lihottamaan vanhatkin hanhet parissa kuukaudessa ja nuoret jo neljäskymmenessä päivässä.³⁰⁷ Palladius kehottaa ruokkimaan lihotettavia hanhia polennalla kolme kertaa päivässä. Vielä paremmin ne lihoisivat syömällä hienonnettua hirssiä. Jos tavoitteena olisi tuottaa pehmeää hanhenmaksaa, piti kolmenkymmenen päivän kuluttua lihotuksen aloittamisesta syöttää hanhille veteen sekoitetuista murskaetuista kaarialaisista viikunoista tehtyjä palleraita keskeytyksettä kahdenkymmenen päi-

³⁰⁵ Varro *rust.* 3.11; Colum. 8.15.

³⁰⁶ White 1970, 327.

³⁰⁷ Colum. 8.14.10.–11.

vän ajan.³⁰⁸ Roomalaiset herkkusuut olivat siis huomanneet lihotetun hanhen rasvaisen maksan erityisen hienostuneen maun.

Cato sen sijaan ohjeistaa pakkosyöttämään sekä lihotettavia hanhia että kanoja ja lisäämään näiden ruoka-annoksia päivittäin. Lintujen vedenjuontia piti myös rajoittaa lihotamisen yhteydessä.³⁰⁹ Näin lintu jaksoi varmasti syödä enemmän, kun vesi ei täyttänyt sen vatsaa. Columella ja Varro neuvovat sulkemaan lihotettavat kanat lämpimään ja hämäärään paikkaan niin pieniin häkkeihin, ettei lintu pysty kääntymään häkissään ympäri. Häkissä piti olla molemmissa päissä aukko, jotta toisesta päästä kanan pää mahtui ulos ja toisesta pyrstö. Näin kana sai ruoan toisesta aukosta ja toisesta se ulosti. Lisäksi tällä tavoin lihotettava kana kannatti kyniä lähes kokonaan, ettei siihen pesiytyisi täitä tai kirppuja. Kun kanalle oli syötetty sen ohrajauhoannos, sen piti antaa jaloitella hie- man, jotta se voisi nokallaan rapsutella itseään. Tällä menetelmällä kanan pitäisi olla lihotettu sopivaan myyntipainoon jo kahdessakymmenessä päivässä.³¹⁰

Myös kyyhkysiä lihotettiin syötäväksi. Palladius kehottaa rakentamaan kyyhkyslakan alaosaan kapean ja lähes pimeän huoneen, jossa turturikyyhkyjä voitiin lihottaa. Siellä linnut lihoisivat oikein hyvin, kun niitä ruokki liotetulla vehnällä tai hirssillä.³¹¹ Lintujen pitäminen pimeässä varmasti vähensi niiden energiankulutusta, sillä linnut eivät lennelleet ympäriinsä ja pysyttelivät todennäköisesti muutoinkin melko paljon paikoillaan. Aikuisia kyyhkyjä lihotettiin samalla tavalla kuin kanoja, mutta nuoret kyyhkysset sitä vastoin lihoivat paremmin emonsa ruokkimina. Ennen kuin ne oppivat lentämään, piti niiltä nyppiä höyheniä pois siivistä (jotta ne eivät oppisikaan lentämään) ja murskata niiden jalat, jotta ne pysyisivät paikallaan. Emolle annettiin runsaasti ruokaa, jolla se pystyi ruokkimaan poikastaan. Jotkut ihmiset sitoivat narulla kyyhkysen poikasen jalat yhteen, koska heidän mielestään jalkojen murskaaminen aiheutti linnuille tuskaa ja sitä kautta aliravitsemusta, mutta Columella mielestä tämä ajatus oli väärä. Nimittäin jalat sidottuna linnut eivät lihoisi yhtä hyvin, koska ne yrittäisivät päästä eroon narusta jalkojensa ympärillä, eivätkä olisi hetkeäkään levossa. Columellan mukaan murtuneet jalat

³⁰⁸ Pall. 1.30.3–4.

³⁰⁹ Cato *agr.* 89.

³¹⁰ Colum. 8.7.1–5; Varro *rust.* 3.9.19.

³¹¹ Pallad. 1.25.1.

aiheuttavat tuskaa vain kahden, enimmillään kolmen päivän ajan, ja samalla linnut luopuvat täysin liikkeellelähdön ajatuksesta.³¹²

Varron ja Columellan mielestä lintujen lihottaminen oli maatilalla yksi tehtävä muiden joukossa, niin julmalta kuin sen menetelmät kuulostavatkin. Tietenkin lihotettavien lintujen liikkuvuuden rajoittaminen oli pyrkimys tehokkuuteen: lintu lihoi nopeammin, kun se ei pystynyt liikkumalla kuluttamaan energiaa, ja näin lintujen ruokinnassakin säästettiin. Tämä oli siis antiikin Rooman maatiloilla harjoitettavaa tehotuotantoa. Martialis ylistää ironiseen sävyyn lahjarunossaan mässäilijöiden keksintöä lihottaa lintuja pimeässä:

*Pascitur et dulci facilis gallina farina,
pascitur et tenebris. ingeniosa gula est.*

*Kana voidaan helposti lihottaa makeilla jauhoilla ja pimeässä.
Mässäily vasta kekseliästä onkin!*³¹³

3.6 Mehiläiset

Mehiläistenhoito on saanut lähteissäni paljon huomiota. Maatalousoppaiden kirjoittajista ainoastaan Cato jätti aiheen huomiotta, kun taas Varro, Columella ja Palladius kirjoittivat mehiläisistä hyvin paljon. Myös Plinius käsitteli aihetta monisanaisesti, ja Vergiliuksen Georgican neljäs kirja on omistettu kokonaan mehiläisille. Plinius toteaa, *etteivät mehiläiset kuulu kesytettyihin eläimiin, mutta eivät velleihinkään (... sint neque mansueti generis neque feri.)*³¹⁴. Tarkalleen ottaen ne eivät olleet siis domestikoitunut laji antiikin Rooman aikana, mutta siitä huolimatta käsittelen mehiläisiä tässä luvussa, sillä ne olivat joka tapauksessa tärkeitä tuotantoeläimiä roomalaisessa maailmassa. Hunaja ja vaha olivat tärkeimmät mehiläispesistä saatavat tuotteet. Antiikin Roomassa hunaja oli käytännössä ainoa saatavilla oleva makeutusaine, ja sitä käytettiin yleisesti ruoanlaitos-

³¹² Colum. 8.8.11–12; Varro *rust.* 3.7.10.

³¹³ Mart. 13.62.

³¹⁴ Plin. *nat.* 11.4.12.

sa ja leivonnassa. Hunajalla makeutettu viini, *mulsum* oli myös erittäin suosittu juoma. Mehiläisvahaa taas käytettiin kynttilöiden valmistuksessa, erilaisten lääkkeiden pohjana, seinämaaleissa ja liimana. Vahalla päällystettiin myös kirjoittamiseen käytettyjä vaha-
tauluja.³¹⁵

Mehiläistenhoitajaksi ryhtyvän piti aivan ensimmäiseksi valita sopiva paikka mehiläis-
pesille. Parasta oli, jos pystyi rakentamaan pesät aivan tilan läheisyyteen, jotta niitä voi-
si vaivatta valvoa esimerkiksi varkaiden varalta. Tilan muiden eläinten ei kuitenkaan
pitäisi päästä häiritsemään mehiläisten kotirauhaa, ja mehiläisiä olisi suojeltava myös
niitä metsästäviltä villieläimiltä kuten sisiliskoilta, haukoilta sekä muilta linnuilta. Pesi-
en paikkaa valitessa olisi otettava huomioon myös se, etteivät pahat hajut esimerkiksi
latrineista, viemäreistä, talleista tai tunkioilta päässeet kiusaamaan mehiläisiä. Myös
paikkoja, joissa äänet kaikuivat, piti vältellä. Mehiläispesät oli sijoitettava suojaisaan
paikkaan, jonne keskitalven aurinko paistaisi ja jossa ei kesällä olisi liian kuuma eikä
talvella liian kylmä. Mehiläisten saatavilla piti mielellään olla juoksevaa vettä ja sopivaa
kukkivaa kasvillisuutta, josta ne pystyisivät keräämään mettä, ja joka toisaalta suojaisi
myös pesiä.³¹⁶ Mehiläispesien rakennusmateriaalina roomalaiset käyttivät mieluiten
korkkitammen kuorta, sillä se eristi hyvin ja piti pesän lämpötilan tasaisena. Pesänra-
kentajan oli kuitenkin käytettävä sitä materiaalia, mitä oli milläkin seudulla saatavilla.
Niinpä mehiläispesiä rakennettiin myös yhteen punotuista pajunvitsoista, ontoksi kover-
retuista puista, laudoista, lannasta, tiilistä ja savesta. Tosin savesta rakennettujen pesien
tiedettiin olevan huonoimpia, sillä ne jäätyivät talvella ja paahtuivat kesäauringossa.³¹⁷

Uusiin mehiläispesiin piti seuraavaksi hankkia asukkaita. Mehiläisparven pystyi hank-
kimaan joko pyydystämällä sen itse luonnosta, tai kuten maatalousoppaissa suositellaan,
ostamalla. Ostettaessa parvea, oli kuitenkin kiinnitettävä huomiota seuraaviin asioihin:
Parven koko piti arvioida avaamalla niiden pesä, tai jos tämä ei ollut mahdollista, tark-
kailemalla pesän sisäänkäynnin luona olevia yksilöitä ja kuuntelemalla pesän sisältä
kuuluvaa surinaa. Lisäksi mehiläiset kannattaisi hankkia uuden pesäpaikan lähistöltä,
jotta ne eivät kärsisi ilmaston muutoksesta. Kuitenkin jos parvi oli tuotava kaukaa, piti

³¹⁵ White 1970, 331; Benecke 1994, 420; Giebel 2003, 99–100.

³¹⁶ Varro *rust.* 3.16.12–13; Verg. *georg.* 4.9–32; Colum. 9.5.1–6; Pall. 1.37.3–5.

³¹⁷ Varro *rust.* 3.16.15; 17; Verg. *georg.* 4.32–33; Colum. 9.6.1–2.

pitää huolta siitä, etteivät mehiläiset myöskään kärsineet kuljetuksessa epätasaisesta matkasta. Parasta oli kuljettaa niitä laatikoissa olkapäillä kantaen yöaikaan – päivisin mehiläisten oli annettava levätä.³¹⁸ Terveet mehiläiset ostaja tunnisti siitä, että niiden karva oli sileä, ne pysyttelivät tiheänä parvena ja rakensivat kennostoaan järjestelmällisesti ja tasaisesti. Sairaant mehiläiset sen sijaan olisivat pörröisiä ja takkuisia, ikään kuin pölyn peitossa.³¹⁹

Mehiläisten asetuttua uuteen pesäänsä piti niitä muistaa myös ruokkia. Varron mukaan mehiläiset eivät suinkaan joka säällä pystyneet keräämään ravintoaan itse, vaan pysyttelivät pesässä syömässä itse valmistamaansa hunajaa. Niinpä oli tärkeää tarjota mehiläisille jotain muutakin ruokaa, jotta ne eivät söisi kallisarvoista hunajaa loppuun. Varro ehdottaa valmistamaan kypsistä, keitetyistä viikunoista palleroina ja asettamaan ne pesän lähetyville. Muut mehiläistenhoitajat tarjosivat eläilleen myös hunajalla maustettua vettä astioista, joihin oli upotettu puhtaita villatuppoja. Näitä imemällä mehiläiset saivat ravintoa, ja villoista oli myös se hyöty, että mehiläiset eivät saaneet liikaa nestettä ja lisäksi ne välttyivät putoamasta veteen. Talvella jotkut ruokkivat mehiläisiä myös keitetyssä viinissä liotetuista rusinoista ja viikunoista pyöritellyillä palleroina, joita aseteltiin pesän ympäristöön.³²⁰

Mehiläisten hyvinvoinnin takaaminen sekä tätä kautta hyvän hunajan tuottaminen vaikuttaa olleen näiden ohjeiden taustalla. Kuitenkin mehiläisiin liittyi antiikin Roomassa myös jonkin verran väärinkäsityksiä ja tietämättömyyttä. Useissa lähteissä toistuu esimerkiksi harhaluulo siitä, että uusia mehiläisiä syntyy kuolleen naudan mätänevän ruhon sisällä³²¹. Vergilius selittää tämän luulon alkuperän mytologian tapahtumalla, mutta uskomuksen lähtökohdana saattoivat olla myös havainnot kuumilta alueilta kuten Egyptistä, missä puut olivat harvinaisia, ja mehiläiset pesivät kuivuneissa ruhoissa. Lisäksi tietyt mehiläisiä muistuttavat raatokärpäset saattoivat edistää tätä sekaannusta.³²² Mehiläisten lisääntyminen ylipäätään oli antiikin auktoreille suuri mysteeri. Vergilius kertoo toisen teorian tästä: aikuiset mehiläiset eivät parittele eivätkä synnytä, vaan poimivat

³¹⁸ Colum. 9.8.1–3; 5; Pall. 1.38.1–2.

³¹⁹ Varro *rust.* 3.16.19–20.

³²⁰ Varro *rust.* 3.16.28.

³²¹ Varro *rust.* 3.16.4; Verg. *georg.* 4.281–314.

³²² Verg. *georg.* 4.531–558; Oksala 1976, 218.

jälkeläisensä kukkien terälehdiltä ja heinänkorsilta³²³. Antiikin ihmiset ymmärsivät kylä mehiläisten keräävän kukista ravintoa ja hunajan rakennusaineita, mutta he eivät näytä ymmärtäneen kuitenkaan mehiläisten suorittamaa kukkien pölytystä³²⁴. Lisäksi mehiläisten lisääntymisen mysteerin selvittämistä varmasti vaikeutti perustavanlaatuinen väärinymmärrys mehiläispesän valtiaan sukupuolesta – nimittäin kaikissa lähteissään kuningatarmehiläisiä pidetäänkin kuninkaina³²⁵. Mehiläispesässä ainoa lisääntyvä yksilö on nimenomaan naaraspuolinen kuningatar.

Mehiläisten aherruksen tulos hunaja kerättiin Vergiliuksen mukaan kaksi kertaa vuodessa plejadien nousun ja laskun aikaan eli touko- ja marraskuussa. Lähestyttäessä mehiläispesää hoitajan piti ensin vihmoa päälleen vettä ja polttaa samalla timjamia, josta syntyvän savun avulla hän rauhoittaisi pesän asukkaat, jolloin hunajakenttien irtileikkaaminen olisi helpompaa.³²⁶ Savun käytössä oli kuitenkin oltava varovainen, sillä Pliniuksen mukaan liika savu voi jopa tappaa mehiläiset ja se voisi myös pilata hunajan³²⁷. Pesä ei kannattanut kuitenkaan tyhjentää hunajasta kokonaan: Varron mukaan siitä olisi jätettävä ainakin kymmenesosa pesään, jotta mehiläiset eivät hylkäisi kotiaan. Lisäksi syksyisin piti ensin arvioida oliko pesässä tarpeeksi hunajaa mehiläisten talvehtimista varten, ja jos kennoissa oli hunajaa vähemmän kuin yksi kolmannes, piti hunajankeruu jättää kokonaan tekemättä, jotta mehiläiset selviäisivät talven yli.³²⁸

Giebelin mukaan mehiläistenhoito oli antiikin roomalaisille eräänlainen hyötyharrastus, sillä hunajaa ja mehiläisvahaa tuotettiin myyntiin, mutta samalla kasvattaja sai nauttia mehiläisten tarkkailusta ja vaihtaa vinkkejä muiden kasvattajien kanssa³²⁹. Asia saattoikin olla näin varakkaiden miesten keskuudessa, koska heidän oli keksittävä uusia ja erilaisia tapoja viettää yhä lisääntyvää vapaa-aikaansa (*otium*), eikä heidän tarvinnut hankkia toimeentuloaan mehiläistenhoidosta. Varron mukaan kyse ei kuitenkaan ollut harrastuksesta, vaan erittäin kannattavasta elinkeinosta. Mehiläistenhoidolla saattoi rikastua, kuten Veianiusten veljekset tekivät rakennettuaan mehiläispesä pienelle perin-

³²³ Verg. *georg.* 4.197–200.

³²⁴ Giebel 2003, 100.

³²⁵ Ks. esim. Varro *rust.* 3.16.6; Plin. *nat.* 11.16–17; Verg. *georg.* 4.210–218; Colum. 9.10.

³²⁶ Verg. *georg.* 4.228–242.

³²⁷ Plin. *nat.* 11.15.45.

³²⁸ Varro *rust.* 3.16.32–34.

³²⁹ Giebel 2003, 99.

tötilälleen.³³⁰ Mehiläisten huolellinen hoitaminen tähtäsikin Varron mukaan mahdollisimman hyvään hunajasatoon ja tietenkin sen myymisestä syntyviin voittoihin³³¹. Mehiläistenhoitoa koskevien monimutkaisten ohjeiden paljous antaa ymmärtää, että tähän alaan kannatti antiikin Roomassa todella perehtyä ja nähdä vaivaa mehiläisten hyvinvoinnin vuoksi. Mehiläistenhoitoa käsittelevässä kirjallisuudessa näkyvät pääasiassa samat periaatteet kuin muidenkin tuotantoeläinten hoito-ohjeissa: eläimistä saatiin paras hyöty – tässä tapauksessa hunajaa ja vahaa – hoitamalla niitä mahdollisimman hyvin. Tämän seurauksena mehiläiset tuottivat hunajaa kaikkein tehokkaimmin.

Tärkeimmät tuotantoeläimet roomalaisilla maatiloilla olivat siis sika, lammas, vuohi ja nauta, jotka olivat samalla myös tärkeimpiä uhrieläimiä. Sikoja kasvatettiin ainoastaan syötäväksi, joko uhriaterian muodossa tai aivan maalliseksi ravinnoksi. Lampaasta saatiin lihan lisäksi villaa, joka oli erittäin tärkeä tuote, sillä lähes kaikki tekstiilit antiikin Roomassa oli valmistettu villasta. Vuohesta saatavat tuotteet olivat liha ja karva, vaikka vuohea hieman väheksyttiinkin kotieläimenä. Nauta sen sijaan oli kotieläimistä arvostetuin ja se olikin siksi arvokkain uhrilahja, minkä roomalainen pystyi jumalilleen antamaan. Lisäksi roomalaiset kasvattivat tiloillaan useita erilaisia lintuja lihan sekä höyhenten vuoksi, ja mehiläistenhoitoa harjoitettiin tilojen läheisyydessä hunajan ja mehiläisvahan tuottamiseksi.

Lähes kaikkien tuotantoeläinten hoito-ohjeissa toistui sama periaate, jonka mukaan eläimiä kannatti hoitaa mahdollisimman hyvin ja pitää ne mahdollisimman tyytyväisinä, jotta ne kasvaisivat ja tuottaisivat tehokkaimmin. Toki joissakin tapauksissa roomalaiset tinkivät kotieläintensä hyvinvoinnista saavuttaakseen suuremmat voitot, esimerkkinä tästä oli lintujen lihottaminen ja erilaiset lihottamisen keinot, joita nykyisin pidetään eläinten hyvinvoinnin vastaisina tai jopa eläinrääkkäyksenä. MacKinnon onkin tulkinut roomalaisen karjatalouden olleen eräänlainen markkinatalouden muoto, sillä se oli yleensä taloudellisesti rationaalista eli toisin sanoen kannattavaa³³². Uhrieläinten valitseminen ei tosin aina noudattanut tätä tuotantohakuisuuden periaatetta, sillä myös valiosilöitä uhrattiin jumalille osoituksena jumaliin kohdistuvasta arvostuksesta ja toiveis-

³³⁰ Varro *rust.* 3.16.10–11.

³³¹ Varro *rust.* 3.16.32.

³³² MacKinnon 2004, 243.

ta saavuttaa jumalten suosiollisuus. Toisaalta parhaiden yksilöiden uhraaminen saattoi tähdätä myös parempien satojen saamiseen, jota voidaan pitää myös tuotantohakuisuuden ilmentymänä. Tosin ideaaliyksilöiden valitsemisesta uhrieläimiksi poikettiin todennäköisesti melko usein ja tuottavuuden kannalta heikkoja yksilöitä uhrattiin myös. Tuotantoeläimistä saatavan lihan syöminen tapahtuikin todennäköisesti yleisimmin uhriaterian muodossa, sillä uhreja tarvittiin melko usein ja näin saatiin yhtä aikaa täytettyä sekä uskonnolliset velvoitteet että ravinnonsaanti.

4. Kotieläimet viihteessä ja harrastuksissa

Tutkielmassani seuraavaksi siirryn tarkastelemaan roomalaisten kotieläinten hyödyntämistä viihteessä ja harrastuskäytössä. Millaisissa viihdemuodoissa oli mukana kotieläimiä, ja mikä niiden rooli niissä oli? Entä millaisissa harrastuksissa kotieläimet olivat mukana? Roomalaisethan arvostivat elämässään erityisesti vapaa-aikaa, ja tässä luvussa käsiteltävät viihde- ja harrastusmuodot kertovat nimenomaan sellaisesta vapaa-ajan käytöstä, jonka osana kotieläimet olivat.

4.1 Kilparatojen tähdet

Yksi suosituimmista viihdemuodoista antiikin Roomassa oli *circuksen*³³³ kilpa-ajot. Rooman kaupungissa Palatinus- ja Aventinus-kukkuloiden välisessä laaksossa, jonne myöhemmin rakennettiin pysyvä Circus Maximuksen kilparata, oli järjestetty kilpa-ajoja jo Rooman kuningasaikana. Tasavallanaikana Circus Maximuksen puurakenteet korvattiin kivisillä ja niitä laajennettiin jatkuvasti. Keisari Claudiuksen aikana (10 eaa. – 54 jaa.) circus päällystettiin marmorilla. Circus Maximukseen mahtui 100-luvulla jaa. noin 250 000 katsojaa. Circuksen kisat olivat hevosvaljakkoajoja, ja Circus Maximuksella pystyi yhtä aikaa lähtemään 12 valjakkoa rinnakkaisista lähtökarsinoista. Kilpailijoiden tarkoitus oli kiertää circuksen ajoradan keskellä oleva pitkä kapea muuri (*spina*) seitsemän kertaa. Sen molemmissa päissä oli kävynmuotoiset kiertomerkit, jotka valjakoiden piti ohittaa mahdollisimman läheltä. Yleensä circuksessa kilpailtiin nelivaljakkoilla, mutta tunnetaan myös kahden, kuuden ja seitsemän hevosen valjakkoajoja.³³⁴

Roomassa oli neljä kilpa-ajotallia (*factiones*): vihreät, punaiset, siniset ja valkoiset. Näillä talleilla oli omat korttelinsa, joissa osa niiden henkilökunnasta asui, sekä vaunuvajansa ja hevostallinsa, joissa tallin hevosia ja vaunuja pidettiin.³³⁵ Circusajojen kilpahevosia alettiin harjoittaa suhteellisen myöhään – vasta kolmivuotiaina ja ne otettiin

³³³ Roomalainen kilpa-ajoratatyyppe.

³³⁴ Ks. esim. Kahlos 2004, 329–331.

³³⁵ Kahlos 2004, 330.

kilpakäyttöön viisivuotiaina. Tämä johtui siitä, että kilpahevosten oli tärkeää saavuttaa tietty paino, ennen kuin ne kelpuutettiin circusradalle. Kilpahevosten kasvatusta oli myös tärkeä elinkeino. Parhaimpina kilpahevosina pidettiin Hispaniasta, Sisiliasta, Pohjois-Afrikasta ja myöhemmin Vähä-Aasian Kappadokiasta tuotuja hevosia. Niitä tuotiin Roomaan meritse hevosten kuljettamista varten suunnitelluilla tasapohjaisilla laivoilla.³³⁶ Keisariajan loppupuolella Hispaniassa ja Kappadokiassa sijaitsevat nimettiin kilpahevosten kasvattamiseen erikoistuneet keisarilliset siitosorjilat. Näiden orien jälkeläisten eläkepäivien turvaksi säädettiin jopa laki, jonka mukaan näille nimenomaisille hevosille oli taattu niiden kilpauran jälkeen valtion viljavarastoista riittävästi rehua niiden koko loppuelämän ajaksi.³³⁷ Ajan myötä kilpa-ajoihin ja kilpahevosien liittyvästä liiketoiminnasta kasvoi niin tärkeä elinkeino keisarivallalle, että se siirtyikin 300-luvulle mennessä täysin keisareiden hallintaan³³⁸.

Kilpa-ajon tuloksen määrsivät hyvin usein sekä kilpa-ajajan taidot että valjakon vasemmanpuoleisen hevosen (*funalis*) tottelevaisuus ja ohjattavuus. Vasemmanpuoleisen hevosen tehtävä oli johtaa valjakkoa ja kuljettaa se mahdollisimman läheltä kääntymismerkkiä, eikä vasemmanpuoleinen hevonen ollut valjakon muiden hevosten tapaan kiinnitetty vaunun aisoihin vaan ainoastaan viereiseen hevoseen. Niinpä valjakon voittaessa liehutettiin sen joukkueen väristä lippua ja juuri tämän vasemmanpuoleisen hevosen nimi kuulutettiin yleisölle ja sitä pidettiin voittavana hevosena.³³⁹ Hevosten ja ajajien taidoista huolimatta saattoi ennalta määrättyjä lopputuloksia odottaa myös Circus Maximuksella: Martialis kritisoi epigrammissaan valjakkoajoissa tahallaan hävinnyttä, ilmeisesti joukkueenjohtajana toiminutta Catianusta, jonka siniseen joukkueeseen kuulunut ajaja oli hidastanut nelivaljakkonsa vauhtia tarkoituksenaan olla voittamatta kilpailua. Tämä johtui siitä, että tuolloin sininen talli oli keisari Domitianuksen epäsuosiossa.³⁴⁰ Catianus lienee halunnut kunnioittaa teollaan keisaria, joka järjesti kisat ja oli käytännössä maanpäällisen jumalan asemassa. Kyseessä saattoi olla myös lahjontatapausta, joita tallien välinen kova kilpailu aiheutti. Voittoa tavoitellessaan tallit saattoivat jopa

³³⁶ Plin. *nat.* 8.65.162; Auguet 1994, 147; Kahlos 2004, 331, 333; Futrell 2006, 206.

³³⁷ Toynbee 1973, 168.

³³⁸ Kahlos 2004, 333–334.

³³⁹ Auguet 1994, 130; 133.

³⁴⁰ Mart. 6.46; Ker 1968, 386 ks. viite 2.

yrittää myrkyttää vastustajatallin hevosia.³⁴¹ Myös keisari Nero (54–68) oli innokas kilpa-ajojen seuraaja jo nuorelta iältään saakka, vaikka hänen opettajansa paheksuivat nuoren keisarin osoittamaa innostusta lajia kohtaan³⁴². Olihan kilpa-ajojen seuraaminen enemmänkin suurten massojen viihdettä, eikä se Neron opettajien mielestä siis sopinut korkea-arvoisen ja sivistyneisyyttä opiskelevan keisarinalun katsottavaksi. Suetonius kertoo kuitenkin Neron ajaneen vanhempana itsekin kilpaa useaan otteeseen ja Olympiinan kisoissa jopa kymmenen hevosen valjakolla³⁴³.

Vaikka circusajot olivat erittäin suosittua viihdettä Roomassa, on suurin osa kilpahevosia koskevista tiedoista kuitenkin säilynyt vain piirtokirjoitusten muodossa ja kirjallisuudessa kilpahevosista on hyvin vähän mainintoja. Esimerkiksi menestyksekkäiden vaununajajien kunniaksi pystytettyjen monumenttien piirtokirjoituksissa on luetteloita voittajahevosista. Kiroustauluista voimme myös lukea eri tallien toisilleen ja toistensa nimeltä mainituille ajajille sekä hevosille langettamia kirouksia. Niissä toivotaan kilpailijoiden epäonnistumista, tiettyjen hevosten kuolemaa ja myös ajajien murskaantumista kilpailun aikana. Hevosia koskevat tiedot rajoittuvat kuitenkin lähinnä nimiin, karvan väriin, alkuperään ja voittojen lukumäärään. Näistäkin tiedoista on tietenkin pystytty tekemään joitakin johtopäätöksiä, ja esimerkiksi nimien perusteella on päätelty, että suurin osa roomalaisten kilpahevosista oli oreja.³⁴⁴ Kiroustaulujen kohteina olleiden hevosten voidaan myös päätellä olleen suhteellisen menestyksekkäitä, koska vastustajat näkivät tarpeelliseksi langettaa näiden päälle kirouksia.

Toki kirjallisuudestakin löytyy jonkin verran mainintoja kilpahevosista. Esimerkiksi Sidonius Apollinariksen 400-luvulla kirjoittama runo kuvaa yhden kilpa-ajot lähtösuoralta maaliin saakka. Sidonius kuvaa hevosten innokkuutta ja hermostuneisuutta lähtökarsinoissa näin:

*Illi ad claustra fremunt repagulisque
incumbent simul ac per obseratas
transfumat tabulas et ante cursum*

³⁴¹ Olivová 1984, 176.

³⁴² Suet. Nero 22.

³⁴³ Suet. Nero 22.2; 24.2.

³⁴⁴ Harris 1972, 194; 198; 201–202; Kivistö 2009b, 391.

*campus flatibus occupatur absens.
Impellunt, trepidant, trahunt, repugnant,
ardescunt, salient, timent, timetur,
nec gressum cohibent, sed inquieto
duratum pede stipidem flagellant.*

Lähtökarsinoissa hermostuneet hevoset puskiivat karsinoiden ovia, niiden hengitys tuli suljettujen ovien kaltereiden läpi, ja jo ennen kilpailua tyhjä rata oli täynnä niiden korskuntaa. Ne tyrkkivät, vapisivat, kiskoivat, vastustelivat, riehuivat, hyppivät, pelkäsivät vastustajiaan ja vastustajat pelkäsivät niitä; eivätkä ne voineet seistä paikoillaan, vaan viuhkovin kavioin ne potkivat raudoitettua lähtöpuomia.³⁴⁵

Kilpa-ajoyleisö kannusti hevosia huutamalla niiden nimeä. Toynbee onkin sitä mieltä, että hevoset epäilemättä tunnistivat omat nimensä kuullessaan niitä huudettavan ja voitajahevoset tiesivät olevansa yleisön ylistyksen kohteena. Plinius nuorempi kuvaa myös, kuinka katsojat huusivat suosikkiensa nimiä, kritisoidessaan ihmisten lapsellista intohimoa kilpa-ajoja kohtaan. Hänen mukaansa katsojat eivät kuitenkaan käyneet katsomassa kisoja nopeiden hevosten tai taitavien vaununajajien takia, vaan heitä kiinnosti ainoastaan oman tallinsa värin kannattaminen.³⁴⁶ Asialla olikin varmasti kaksi puolta: katsojia veti kilpa-ajoihin oman suosikkitalin kannustaminen muiden samaa tallia kannustavien katsojien kanssa – tämä loi yhteisöllisyyttä saman tallin kannattajien välille. Toisaalta nopeimmat hevoset olivat kilpailun välineitä, joita ilman kannustajajoukot eivät olisi voineet riemuita voitosta.

Keisari Caligula (37–41) oli suuri vihreän tallin kannattaja, mutta vielä tärkeämpää hänelle oli kuitenkin erään vihreiden hevosen, *Incitatuksen* (*Nopsa*) menestys. Aina kisoja edeltävänä päivänä Caligulalla oli tapana lähettää sotilaita vihreiden talleille pitämään yllä hiljaisuutta, jotta Incitatus ei häiriintyisi ennen kisa. Keisari rakennutti lempihevoselleen tallin marmorista ja ruokakaukalon norsunluusta sekä teetti loimia purppurasta ja jalokivin koristeltuja päitsiä. Hän lahjoitti hevoselle myös talon, huonekalut ja orjien palveluskunnan, jotta Incitatuksen nimissä kutsutut illallisvieraat saivat hienostuneen vastaanoton. Caligulan kerrotaan myös suunnitelleen tekevänsä Incitatukselta konsu-

³⁴⁵ Sidon. *carm.* 23.331–338.

³⁴⁶ Plin. *epist.* 9.6.2–3; Toynbee 1973, 177.

lin.³⁴⁷ Marcus Aureliuksen kanssahallitsija keisari Verus (161–169) oli Caligulan tapaan ihastunut erääseen vihreän tallin hevoseen. Hevosen nimi oli *Volucer (Lentäjä)*. Verus oli ensinnäkin teettänyt Volucerista kultaisen näköispatsaan, jota hän kuljetti aina mukanaan. Lisäksi hän syötti Volucerille ohran sijasta rusinoita sekä pähkinöitä ja kutsuessaan sen tuotavaksi palatsiinsa *domus tiberianaan* hän suojaasi sen purppuralla värjättyllä loimella. Verus vieläpä rakennutti Volucerille haudan Vatikaanin kukkulalle tämän kuoltua.³⁴⁸ Jotkut kilpahevoset siis nousivat muita näkyvämmiin esille, näissä tapauksissa keisareiden suosikkeina, ja näitä kilparadan kirkkaimpia tähtiä ihailtiin ja niiden nimet kirjoitettiin muistiin.

Suosituimpia ja viihdyttävimpiä tapahtumia katsojien näkökulmasta kilparadalla olivat kuitenkin kolarit ja kaatumiset, joita kutsuttiin *haaksirikoiksi (naufragia)*. Niitä sattui useimmiten valjakoiden ohittaessa kääntymismerkkin liian läheltä tai yrittäessä ohittaa toisiaan liian aggressiivisesti. Joskus valjakot yrittivät myös aiheuttaa vastustajalleen onnettomuuden tahallaan keisarillisen katsomon kohdalla. Täydessä vauhdissa tapahtuvat kolarit päättyivät usein ajovaunujen tuhoutumiseen, hevosten kaatuilemiseen sekä vaununajajien ja hevosten loukkaantumiseen tai kuolemaan. Vaununajajan oli tällöin reagoitava silmänräpäyksessä ja vedettävä tikari vyöltään katkaistakseen vyötärölleen kietomansa ohjokset, jotta hän pystyisi irrottautumaan valjakostaan. Nimittäin jos hevoset pysyivätkin jaloillaan, eikä vaununajaja ehtinyt katkaista ohjaksia, raahautui hän hevosten perässä ympäri rataa. Kolarit lienevät olleen melko tavallisia tapahtumia kilpaajoissa, ottaen huomioon sen, että vaunut olivat hyvin kevytrakenteisia, vauhdit suuria, valjakot juoksivat tungokseen asti yhteen pakkautuneena, ja kolareita pyrittiin jopa tietoisesti aiheuttamaan.³⁴⁹

Myös Sidonius Apollinariksen kuvaamassa kilpa-ajotilanteessa sattui kolari toisena ajavan valjakon yrittäessä tahallaan suistaa ensimmäisen valjakon johtopaikalta. Kakkospaikkaa pitäneen valjakon suunnitelma ei kuitenkaan toiminut, vaan valjakon kaikki neljä hevosta kaatuivat, ja vaununajaja lensi vaunujen kyydistä niiden kaatuessa hänen

³⁴⁷ Suet. Cal. 55.2–3.

³⁴⁸ Hist. Aug. Ver. 6.3–5.

³⁴⁹ Harris 1972, 205–206; Olivová 1984, 175; Auguet 1994, 131–132; Futrell 2006, 191; Kivistö 2009b, 390.

päälleen.³⁵⁰ Kilpa-ajot olivat siis kolarin sattuessa hengenvaarallisia niin ajajille kuin hevosillekin, mutta tämä jännitys lieneekin ollut osa lajin viehättävyyttä ja suuren suosion selittäjä. Joskus vaununajaja saattoi myös pudota valjakkonsa kyydistä niin, että hevoset pääsivät jatkamaan vaunujen kanssa matkaa. Tällaisesta tapauksesta kertoo Plinius kuvaillessaan hevosten älykkyyttä. Plinius myös kuvaa kuinka kilpahevoset osoittivat ymmärtävänsä kuulemansa kannustushuudot ja suosionosoitukset. Hänen mukaansa vuonna 47 keisari Claudiuksen aikana ciruksen kilpa-ajoissa valkoisen tallin vaununajaja nimeltään *Corax* (*Korppi*) putosi vaunuista aivan kisan alussa, mutta hänen valjakkonsa otti heti kisan johdon pitäen sen loppuun saakka. Valjakon hevoset yrittivät pysytellä kilpailijoidensa edessä ja hidastaa näiden matkaa kaikin tavoin kuten ne olisivat joutuneet tekemään taitavan ajajan ohjastuksessakin. Valjakko pysähtyi vasta kisan loppua merkitsevälle kalkkiviivalle voittaen ilman ajajaansa.³⁵¹ Kilpahevoset oli siis koulutettu erittäin hyvin, sillä ne tiesivät tarkalleen mitä niiden piti tehdä, ja mitä niiltä odotettiin. Lucretius sen sijaan kuvaa kuinka hevoset voivat nähdä unta kilpa-ajoista, niin kuin ihmiset omista töistään:

*... quippe videbis equos fortis, cum membra iacebunt,
in somnis sudare tamen spirareque semper
et quasi de palma summas contendere viris
aut quasi carceribus patefactis ...*³⁵²

... näethän, kuinka voimakkaat hevoset hikoilevat unissaan ja puhaltavat ilmaa sieraimistaan sekä jännittävät lihaksensa kuin olisivat ponnistamassa juoksuun avatuista lähtökarsinoista ja tavoittelemassa kilpailun voittoa ...

Roomalaiset siis pitivät hevosia älykkäinä ja ajattelevina eläiminä. Kilpauran jälkeen niitä kohdeltiin kuitenkin hyvin eri tavoin: toiset hevoset joutuivat pyörittämään myllynkiviä, toiset taas pääsivät nauttimaan joutilaista eläkepäivistä³⁵³. Vanhojen kilpahevosien menestys ei välttämättä vaikuttanut niiden kilpauran jälkeiseen kohtaloon – myllynkiviä pyörittämään joutuivat kilpailuissa epäonnistuneiden lisäksi joskus myös me-

³⁵⁰ Sidon. *carm.* 23.408–415.

³⁵¹ Plin. *nat.* 8.65.159–160.

³⁵² Lucr. 4.987–990.

³⁵³ Harris 1972, 210–211.

nestyneet hevoset³⁵⁴. Tällaisesta tapauksesta kertoo esimerkiksi yksi Phaedruksen faabeleista, *Equus abactus* (*Nelivaljakosta poisajettu hevonen*):

Equum ex quadriga multis palmis nobilem abegit quidam et in pistrinum vendidit. Productus ad bibendum cum foret a molis, in circum aequales ire conspexit suos, ut grata ludis redderent certamina. Lacrimis obortis "Ite felices," ait, "celebrate sine me cursu sollemnem diem; ego, quo scelestus furis attraxit manus, ibi sorte tristi fata deflebo mea."

*Eräs mies poisti nelivaljakosta monista voitoista kuuluisan hevosen ja myi sen myllylle. Kun hevonen vietiin juomaan myllynkiveä kiertämästä, se näki kilpa-ajohevosten menevän kilparadalle kisailemaan ihanasta voitosta. Hevonen puhkesi kyyneliin ja sanoi: "Menkää, te onnelliset! Viettäköö ilman minua juhlapäivää juosten. Minä itken surullista kohtaloani täällä, minne kelvoton roisto raahasi minut."*³⁵⁵

Juvenalis sen sijaan kuvaa, kuinka kuuluisien kilpahevosten jälkeläiset eivät olleetkaan kilparadalla yhtä nopeita kuin esi-isänsä ja joutuivat siksi pyörittämään myllyjä ja vetämään tavallisia kärryjä valjaiden hiertäessä niiden kaulaa³⁵⁶. Hieno sukupuukaan ei siis aina taannut hevosille menestystä. Vanhat kilpahevoset saattoivat kuitenkin saada myös kunnioitusta osakseen: esimerkiksi Cicero lainaa Enniusta todistellessaan elämässä aktiivisten miesten nauttivan miellyttävistä vanhuuden päivistä verraten heitä voitokkaiisiin kilpahevosiin, jotka saavat levätä vanhuuden päivänsä³⁵⁷. Myös Ovidius kuvaa vanhan kilpahevosen laiduntavan laiskasti niityllä, jottei se joutuisi tekemään mitään muuta, mikä voisi vähentää sen lukuisten voittojen arvoa³⁵⁸.

Kilpahevoset olivat siis arvostettuja ja kuuluisia menestyksensä huipulla. Toisten menestys muistettiin vielä niiden tultua vanhaksi ja kunnioitusta osoitettiin suomalla niille niiden ansaitsemat leppoiset vanhuuden päivät. Toiset huono-onnisemmat hevoset taas joutuivat jatkamaan puurtamista kilpauriensa jälkeenkin huolimatta siitä, olivatko ne olleet kilpailuissa menestyksekkäitä vai eivät. Toisaalta Vergilius on sitä mieltä, että vanhaa hevosta ei kannattanut viedä kisoihin, sillä vaikka se olisi aluksi ollut innostunut, ei se olisi jaksanut juosta kisaa loppuun. Hevosten tullessa vanhoiksi ja sairaiksi, ei

³⁵⁴ Toynbee 1973, 184–185.

³⁵⁵ Phaedr. *app.* 19; suom. Tuulikki Elo.

³⁵⁶ Juv. 8.66–67.

³⁵⁷ Cic. Cato 5.14.

³⁵⁸ Ov. *trist.* 4.8.19.

niiden saavuttamien voittojen tai tappioiden määrällä ollut Vergiliuksen mukaan merkitystä – vanhuus oli joka tapauksessa häpeäksi niille.³⁵⁹ Vergilius ei siis arvostanut vanhoja kilpahevosia lainkaan, mikä on tietenkin ymmärrettävää, sillä nuorena hevoset olivat todennäköisimmin nopeimmillaan ja voimakkaimmillaan.

4.2 Taistelevat linnut

Circusajojen lisäksi kukkotappelujen seuraaminen ja vedonlyöminen lopputuloksesta oli suosittua viihdettä jo antiikin Kreikassa sekä myöhemmin myös Roomassa. Tappelukukkoja kasvatettiin Roomassa jo 100-luvulla eaa., ja Columellan aikana kukkoja harjoituttivat ammattimaiset kukonkouluttajat (*lanistae*), jotka saattoivat menettää koko omaisuutensa lyödessään vetoa oman kukkonsa puolesta³⁶⁰. Varro mainitsee tanagrialaiset, meedialaiset ja khalkedonialaiset kanarodut erityisen komeiksi ja sopiviksi tappeluihin, eikä niitä hänen mukaansa kannattanut kasvattaa lainkaan syömistarkoitukseen³⁶¹. Columella ei sen sijaan suosittele kääpiökanoja tuottoa tavoittelevalle kanankasvattajalle, sillä kääpiökukot olivat hänen mukaansa erityisen riittäviä ja ilmeisen sopivia juuri kukkotappeluihin³⁶². Näyttäisi siis siltä, että tappelukukkojen kasvattaminen oli selvästi eriytynyt tavallisesta ravinnontuotantoon tähtäävästä kanankasvattamisesta. Kukkoja ilmeisesti myös jalostettiin juuri tappelemista varten suosimalla erityisen aggressiivisia rotuja.

Samoin kuin kukkotappeluita, järjestettiin Roomassa myös viiriäistappeluita³⁶³. Keisari Marcus Aureliuksen (161–180) nuoruudessa Rooman olikin vallannut viiriäismania, ja keisari oli tyytyväinen siitä, ettei hän itse ollut lähtenyt tähän hullutukseen mukaan³⁶⁴. Samaan aikaan elänyt kreikkalainen filosofi Plutarkhos (noin 45– noin 125) mainitsee myös palkintoja voittavat kukot ja viiriäiset kritisoidessaan yläluokan miesten onnelli-

³⁵⁹ Verg. *georg.* 3.95–102.

³⁶⁰ Colum. 8.2.5.; Toynbee 1973, 257.

³⁶¹ Varro *rust.* 3.9.6.

³⁶² Colum. 8.2.14.

³⁶³ Benecke 1994, 398.

³⁶⁴ Marcus Aurelius, *Ta eis heauton* 1.6. teoksessa Giebel 2003, 130.

suuden tavoittelua.³⁶⁵ Kukkojen yllyttäminen tappeluun ei liene ollut vaikeaa, sillä niillä on luontainen taipumus hyökätä kilpailevan kukon kimppuun. Lisäksi kukot varustettiin tappeluun usein rautaisilla ja teräviksi teroitetuilla kannuksilla. Nämä lintujen väliset taistot olivatkin verisiä tapahtumia, sillä tarkoituksena oli tuottaa vammoja vastustajalle, ja hävinnyt osapuoli yleensä menehtyi. Roomalaisten nautintoja tutkinut Ray Laurence toteaaakin, että roomalaiset kiistattomasti nauttivat eläinten väkivaltaisten kuolemien seuraamisesta.³⁶⁶ Kukkotappeluista on säilynyt myös jonkin verran kuvallista lähdemateriaalia, ja esimerkin verisestä taistelusta tarjoaa Pompeijin Vettiusten talon maalaus, jossa neljä kukkoa, joista yksi on jo kuollut, on sidottu yhteen tappelemaan³⁶⁷. Kukko- ja viiriäistappeluiden seuraaminen viihteenä kertoo mielestäni roomalaisten arjesta sen, että väkivalta ja veriset taistelut olivat kuitenkin melko harvinaisia tosielämässä. Ihmistähän usein kiinnostavat eksoottiset asiat – viihteestä haetaan arjesta irtautumista.

4.3 Esiintyvät eläimet

Roomalaisissa amfiteattereissa ja circusareenoilla järjestettiin myös hyvin suosittuja metsästys- ja eläinnäytöksiä (*venationes*). Näissä näytöksissä yleisön eteen tuotiin useimmiten villieläimiä, jotka tapettiin näytöksen aikana. Näytöksissä esiintyivät kuitenkin myös kotieläimet sekä kesyt ja koulutetut eksoottisemmat eläimet kuten norsut, apinat ja leijonat. Koulutettujen eläinten esityksiin ei yleensä liittynyt verenvuodatusta tai tappamista, ellei eläintä ollut nimenomaan koulutettu tappamaan muita eläimiä.³⁶⁸

Esimerkiksi norsuja koulutettiin esiintymään katsojille opettamalla niille erilaisia tempuja. Plinius luettelee koulutettujen norsujen heittäneen ilmaan keihäitä, esittäneen gladiaattoriotteluiden tapaisia kaksintaisteluita, sotaisia tansseja (*lascivienti pyrriche concludere*) sekä nuorallakävelyä (*per funes incessere*). Kerran jopa neljä norsua käveli yhtä aikaa nuoralla kantaen kantotuolissa viidettä naaraspuolista norsua, joka esitti synnyttävänsä (... *per funes incessere, lecticis etiam ferentes quaterni singulos puerperas imi-*

³⁶⁵ Plut. Mor. *De tranquillitate animi* 464.12. teoksessa Giebel 2003, 130.

³⁶⁶ Keller 1913, 136; Laurence 2010, 134.

³⁶⁷ Toynbee 1973, 257.

³⁶⁸ Jennison 1937, 60–63; Auguet 1994, 84.

tantes ...). Lisäksi esiintyvät norsut kävelivät ihmisiä täynnä olevassa ruokasalissa väistellen sohvia ja asettuen omille paikoilleen muiden illallisvieraiden joukkoon. Ne varoivat tarkoin askeleitaan, jotta eivät tönisi ihmisvieraita.³⁶⁹ Senecakin kuvaa esiintyvän norsun kävelleen nuoraa pitkin ja polvistuneen pienen etiopialaisen pojan komennuksesta (...*elephantum minimus Aethiops iubet subsidere in genua et ambulare per funem*).³⁷⁰ Eräästä Martialiksen epigrammista voi samoin lukea afrikkalaisen ohjaajan lempeästi käskevän tottelevaista norsua tanssimaan³⁷¹. Näistä maininnoista nähdään ensinnäkin se, että kyseessä olevien norsujen kouluttajat tulivat todennäköisesti norsujen mukana Afrikasta, missä ammattitaitoisia norsunkouluttajia lienee ollut enemmän kuin Roomassa. Toiseksi roomalaisia näyttää kiehtoneen niinkin suuren eläimen kuin norsun tottelevaisuus pientä ihmistä kohtaan. Kolmanneksi suuren kokonsa takia kömpelöiltä vaikuttavat norsut yllättivät katsojat ketteryydellään ja harkituilla askelillaan. Näytökset, joissa norsut esitettiin ihmismäisinä, olivat myös erityisen suosittuja ohjelmanumeroita.

Plinius vanhempi piti norsuja hyvin älykkäinä eläiminä – tätä hän vielä alleviivaa kertomalla norsusta, joka oli hieman hidasylyisempi (*tardioris ingenii*) käskyjen ja temppujen oppimisessa kuin muut norsut ja oli tämän takia saanut usein selkäsaunan. Yöllä se kuitenkin yllätettiin harjoittelemasta näitä temppuja omin päin.³⁷² Martialis sen sijaan kuvaa epigrammissaan norsun tervehtivän keisaria aivan opettamatta, sillä se tunsi keisarin ja tämän jumalallisuuden³⁷³. Tietenkin norsulle oli tämä temppu opetettu, mutta sen paljastaminen olisi vienyt runon pääasian, keisarin jumalallisen voiman. Norsuja kuitenkin arvostettiin ja niitä pidettiin salaperäisinä eläiminä, varsinkin kun joku niistä osasi kirjoittaa kärsällään keisarin nimen areenan hiekkaan.³⁷⁴

Suurin osa norsuista tuotiin Roomaan Afrikasta tai joskus myös Intiasta, mutta roomalaisen sofistin ja rectorin Aelianuksen (n. 170– n. 235) mukaan keisariajan alussa niitä

³⁶⁹ Plin. *nat.* 8.2.5–6.

³⁷⁰ Sen. *epist.* 85.41.

³⁷¹ Mart. 1.104.9–10.

³⁷² Plin. *nat.* 8.3.6.

³⁷³ Mart. *epigr.* 27.

³⁷⁴ Polkunen 2000, 116.

kasvatettiin, ja ne lisääntyivät myös pysyvästi Italiassa³⁷⁵. Näitä norsuja hoiti niitä var-
ten nimetty virkailija *procurator ad elephantos*³⁷⁶. Esimerkiksi Juvenalis mainitsee Lau-
rentumin kaupungissa Rooman eteläpuolella laiduntavan norsulauman, joka kuului kei-
sarille, vaikkakin hän väittää päinvastoin kuin Aelianus, etteivät nämä norsut lisäänty-
neet Italiassa³⁷⁷. Julius Caesar lienee kuitenkin käyttänyt juuri näitä erityisen hyvin kou-
lutettuja norsuja Afrikassa saavutetun voiton kunniaksi järjestämässään triumfissaan
vuonna 46 eaa., jolloin hän nousi Capitoliumille kahden norsujonon saattamana. Kaikki
40 norsua kantoivat kärsissään valoa symbolisoivia soihtuja.³⁷⁸ Keisaria seuraavien nor-
sujen käyttäminen triumfissa oli sen sijaan vertauskuva Rooman vallasta Afrikassa.
Triumfiin kuului myös kaksi taistelunäytöstä, joissa ilmeisesti nämä samat norsut soti-
vat toisiaan sekä jalka- ja ratsuväkeä vastaan. Toisessa näytöksessä norsut kantoivat
selässään torneja, joissa jokaisessa oli 60 miestä.³⁷⁹ Martialiksen runoista voi myös pää-
tellä norsujen joutuneen taistelemaan areenalla härkiä vastaan. Näissä taistoissa härät
jäivät tietenkin kooltaan pienempinä häviölle.³⁸⁰

Härät olivat siis myös mukana eläinnäytöksissä, ja esimerkiksi Plinius kuvaa niiden
esittäneen taisteluja, kierineen käskystä sekä antaneen nostaa itsensä sarvista pystyyn.
Lisäksi hän kertoo – niin uskomattomalta kuin se kuulostaakin – härkien seisoneen he-
vosten täyttä laukkaa vetämissä vaunuissa niin kuin vaununajajat.³⁸¹ Härät ja hevoset
esiintyivät myös vedellä täytetyllä areenalla vetäen vaunuiksi naamioituja veneitä³⁸².
Martialis mainitsee lisäksi areenalla esitetyn ohjelmanumeron, jossa nuoret pojat tanssi-
vat hyvin koulutettujen härkien selässä³⁸³. Härät esittivät siis lähes uskomattomia temp-
puja, ja yleisö oli varmasti yllätynyt. Eläimille epätavallinen toiminta sekä ihmisen
hallinta eläimiä kohtaan näyttää olleen näidenkin esitysten perustana.

Sen lisäksi, että apinoita pidettiin lemmikkeinä (ks. lisää s. 108), niitä koulutettiin myös
ihmisiä viihdyttäväksi esiintyjiksi. Aelianus kuvasi apinoiden oppivan lähes mitä vain,

³⁷⁵ Jennison 1937, 65; Toynbee 1973, 47; Scullard 1974, 199; 252; 254.

³⁷⁶ Toynbee 1973, 47; Hughes 2007, 68.

³⁷⁷ Juv. 12.102–107; Scullard 1974, 199.

³⁷⁸ Suet. Iul. 37.2; Toynbee 1973, 47; Scullard 1974, 197.

³⁷⁹ Suet. Iul. 39.3; Plin. *nat.* 8.7.22.

³⁸⁰ Mart. *epigr.* 17; 19.

³⁸¹ Plin. *nat.* 8.70.182.

³⁸² Cassius Dio 66.25. teoksessa Jennison 1937, 74.

³⁸³ Mart. 5.31.

mitä niille opetettiin. Ne tanssivat ja soittivat huilua, ja Aelianus oli jopa nähnyt yhden apinan ajavan hevosvaljakkoa.³⁸⁴ Plinius mainitsee apinoiden oppineen pelaamaan myös lautapelejä (*latrunculis lusisse*)³⁸⁵. Juvenaloksen *Satiireissa* kilvellä ja kypärällä varustettu apina näykkii mätää omenaa Rooman kaupungin muureilla samalla kun sitä piiskalla uhaten opetetaan heittämään keihästä vuohen selässä istuen³⁸⁶. Martialiksen epi-grammissaan kuvaamassa ohjelmanumerossa apina sen sijaan väistelee taitavasti sitä kohti heitettyjä keihäitä³⁸⁷. Martialis kirjoitti myös lahjarunon viitasta (*bardocucullus*), jota käytettiin apinoiden asuna³⁸⁸. Kuvallisen lähdeaineiston perusteella voidaan päätellä, että Martialis tarkoittaa juuri sellaista hupullista gallialaistyylistä viittaa, jollainen nähtiin usein esiintyvien apinoiden yllä³⁸⁹. Roomalaiset osasivat siis hyödyntää apinoiden erinomaista oppimiskykyä ja älyä harjoittamalla apinoita erilaisia esityksiä varten. Lähteiden valossa roomalaisten mielestä nimenomaan viihdyttäviä näyttävät olleen esitykset, joissa apinat matkivat ihmisten toimia. Apinoita pidettiinkin Roomassa naurettavina ja huvittavina ihmisen jäljitelminä³⁹⁰. Esiintyviä apinoita kuitenkin kohdeltiin hyvin pitäen niistä huolta kuin lemmikkieläimistä. Ne olivat nimittäin omistajalleen taloudellisesti arvokkaita kuten muutkin koulutetut eläimet, ja niiden arvo määräytyi niiden osaamien temppujen vaikeuden ja viihdyttävyyden mukaan.³⁹¹

Roomalaiset saattoivat ihailla arenalla myös koulutettuja sekä kesyjä leijonia ja tiikereitä. Esimerkiksi Seneca mainitsee kouluttajan laittavan kätensä leijonan kitaan, ja hoitajan suukottavan tiikeriä³⁹². Martialis sen sijaan kuvaa kesyn tiikerin taistelleen leijonaa vastaan repien tämän raivoisasti hampaillaan³⁹³. Leijonat näyttävät olleen huomattavasti yleisempiä näkyjä arenalla kuin tiikerit, joista on säilynyt vain muutamia mainintoja. Senecan mukaan leijonia arvostettiin kuitenkin enemmän villeinä kuin kesytettyinä:

³⁸⁴ Aelianus, *De natura animalium* 5.26. teoksessa Toynbee 1973, 57.

³⁸⁵ Plin. *nat.* 8.80.215.

³⁸⁶ Juv. 5.153–155.

³⁸⁷ Mart. 14.202.

³⁸⁸ Mart. 14.128.

³⁸⁹ Toynbee 1973, 58.

³⁹⁰ McDermott 1938, 109.

³⁹¹ McDermott 1938, 131.

³⁹² Sen. *epist.* 85.41.

³⁹³ Mart. *epigr.* 18.

*Aliter leo aurata iuba mittitur, dum contractur et ad patientam recipiendi ornamenti cogitur fatigatus, aliter incultus, integri spiritus: hic scilicet impetu acer, qualem illum natura esse voluit, speciosus ex horrido, cuius hic décor est, non sine timore aspici, praefertur illi languido et bratteato.*³⁹⁴

Silloin kun kultaharjaista kesyleijonaa harjoitetaan ja pakotetaan se sitten väsyneenä ja kärsivällisenä koristeltavaksi kultalevyin, voidaan se päästää irti eri tavoin kuin villileijona, joka on komea jo luonnollisen koristelemattomuutensa sekä luonteensa rajuuden tähden, niin kuin luonto sen halusi olevan, jolloin sen koriste onkin juuri se, ettei sitä voi pelkäämättä edes katsella. Villileijonaa pidetään tietenkin parempana kuin tuota uupunutta ja kultalevyin koristeltua.

Siitä huolimatta, että Seneca kuvaa tässä kesytetyn leijonan alennustilaa, niitä ihailtiin kuitenkin niiden osaamien temppujen takia – olihan kesy leijonakin komea ja harvinainen näky. Esimerkiksi Martialikseen näyttää tehneen erityisen suuren vaikutuksen eräs leijonien esittämä temppu, sillä hän mainitsee sen useissa eri epigrammeissaan: Leijonat oli nimittäin koulutettu ottamaan eläviä jäniksiä suuhunsa, missä jänikset saattoivat hypellä leijonan vahingoittamatta niitä.³⁹⁵ Tämän tempun opettaminen leijonille on varmasti ollut erittäin haastavaa, ja niinpä se onkin kiistämätön todiste eläinten kouluttajien taitavuudesta.

Statius sen sijaan kuvaa runossaan kesyn leijonan kuolemaa areenalla toisaalta ihailleen sen saavutuksia mutta harmitellen kuitenkin sen yllättävää tuhoa. Tämä leijona oli opetettu näyttämään areenalla hurjalta, vaikka se oli kesy ja noudatti kouluttajansa käskyjä palaten häkkiin ja irrottaen otteensa hampaissaan löysästi pitämästään kädestä käskettäessä. Se kuitenkin kohtasi loppunsa yllättäen jahdatessaan areenalla toista petoa (joka oli tarkemmin määrittelemätön *peto [fera]*, ehkäpä karhu, leopardi tai toinen pienempi leijona³⁹⁶) tämän hyökätessä leijonan kimppuun ja päihittäen sen taistelussa. Leijona ei kuitenkaan antanut heti periksi kuolemalle vaan taisteli loukkaantuneenakin urheasti viimeiseen hengenvetoonsa saakka. Kun sen loppu koitti, muut häkeissään rauhallisina maanneet leijonat hurjistuivat nähdessään tämän vääryyden tapahtuvan. Niiden harjat latistuivat, ne häpesivät katsoa kuolleen lajitoverinsa ruumista kannettavan pois areenal-

³⁹⁴ Sen. *epist.* 41.6.

³⁹⁵ Mart. 1.6;14;22;44;48;51;60;104.

³⁹⁶ Jennison 1937, 80.

ta ja kurtistivat kulmansa silmiensä peitoksi. Myös yleisö – niin kansa kuin patriisitkin – surivat tätä kuin kuuluisan gladiaattorin kuolemaa. Jopa keisari vuodatti kyöneleen nähdessään tämän murhenäytelmän.³⁹⁷ Kuollut leijona lienee ollut siis yleisölleen entuudestaan tuttu ja taitava esiintyjä. Niinpä sen kuolema herätti näytöksen katsojissa myötätuntoa sekä surua – menettihän yleisö hyväksi havaitsemansa esiintyjän.

4.4 Linnut koristeena ja tunnelmanluojina

Viihdearvon lisäksi eläimiä pidettiin myös harrastuksien vuoksi. Esimerkiksi Varro kuvaa maatalousoppaassaan kahdenlaisia lintutarhoja (*ornithon*), joista toisia ylläpidettiin tuoton (*fructus causa*) ja toisia mielihyvän vuoksi (*delectationis causa*)³⁹⁸. Samoin kuin suuria investointeja vaatineet lemmikkikala-altaat (ks. lisää s. 105) myös lintutarhat tulivat muotiin juuri tasavallanajan lopulla, jolloin rikastunut roomalainen yläluokka alkoi keksiä uusia tapoja tuhlata omaisuuttaan.³⁹⁹ Ritarisukuista Marcus Laenius Straboa pidetään ensimmäisenä, joka perusti tällaisen harrastelintutarhan kotiinsa Brundisiumiin ensimmäisen vuosisadan alussa eaa.⁴⁰⁰ Ensimmäisten joukossa olivat myös Varron mainitsemat Luculluksen suuret lintutarharakennelmat Tusculumissa⁴⁰¹.

Varrolla itsellään oli myös tällainen lintutarha villansa yhteydessä Casinummin kaupungin lähistöllä. Lintutarhan läpi virtasi puro, ja tarhaa reunustivat korkeat muurit ja pylväskäytävät. Tarhassa oli myös pyöreän tholos-rakennuksen sisällä ikään kuin lintuteatteri (*theatridion avium*), jossa lintuja pidettiin verkon takana. Tholoksessa *oli kaikenlaisia lintuja, mutta enimmäkseen laulavia satakieliä ja mustarastaita. Ne saivat vettä niille johdetusta vesikourusta, ja ruokaa niille tarjottiin verkon alitse (... aves sunt omnigenus, maxime cantrices, ut lusciniolae ac merulae, quibus aqua ministratur per cancelliculum, cibus obicitur sub retem.)*. Tarhan lintujen tarkoituksena ei ollut miellyttää pelkästään isäntänsä silmiä ja korvia – rakennelmaan kuului myös tila, joka oli suunniteltu

³⁹⁷ Stat. *silv.* 2.5.

³⁹⁸ Varro *rust.* 3.4.2.

³⁹⁹ Jennison 1937, 99.

⁴⁰⁰ Varro *rust.* 3.5.8.; Plin. *nat.* 10.72.141; Pliniuksella lintutarha lat. *aviarium*.

⁴⁰¹ Varro *rust.* 3.5.8–9.

illallisvieraiden kestitsemistä varten. Tholoksen keskellä oli saarimainen tasanne, jolta vieraat pystyivät sohvilla syödessään ihastelemaan tasannetta ympäröivässä vesialtaassa uiskentelevia ankoja sekä ympärillään verkkojen takana olevaa lintuteatteria.⁴⁰² Tosin Varron illallisvieraat kärsivät todennäköisesti samasta ongelmasta kuin Luculluksenkin vieraat: heidän ympärillään parveilevista linnuista lähti erittäin paha haju, joka varmasti vaikutti myös vieraiden ruokahaluun⁴⁰³.

Varron lintutarhassa lienee tepastellut myös riikinkukkoja, joita roomalaiset olivat alun perin pitäneetkin vain koristeena, mutta myöhemmin niitä alettiin käyttää myös ravinnoksi (ks. edellä s. 61)⁴⁰⁴. Tasavallan ajan lopulla ja keisariajan alussa riikinkukkoja kasvatettiin suurissa parvissa sekä tuoton (*ad fructum*) että viihdykkeen (*ad delectationem*) vuoksi⁴⁰⁵. Columella toteaa kuitenkin heti aluksi, että *riikinkukkojen kasvattaminen sopii paremmin sivistyneelle herrasmiehelle kuin vakavasti otettavalle maanviljelijälle* (*Pavonum educatio magis urbani patrisfamiliae, quam tetrici rustici curam poscit.*). Kuitenkin hän huomauttaa, että toisihan ulkomuodoltaan erityisen viehättävien riikinkukkojen kasvattaminen toki mielihyvää ja silmäniloa myös yksinäiseen maaseutuelämään.⁴⁰⁶ Kasvatettaessa lintuja silmäniloksi täytyi Varron mukaan hankkia enemmän koiraslintuja, sillä ne olivat tunnetusti kauniimpia kuin naaraat⁴⁰⁷. Martialiskin ihailee riikinkukon kaunista ulkomuotoa ja paheksuu samalla lintujen syömistä: *Ihmetteletkö joka kerta kun se levittää säihkyvät höyhenensä; ja pystyt silti paatuneesti luovuttamaan sen julmalle kokille?* (*Miraris, quotiens gemmantis explicat alas. / et potes hunc saevo tradere, dure, coco?*)⁴⁰⁸. Riikinkukkoja arvostettiin siis erityisesti niiden kauneuden takia, vaikka joskus ne päättyivät myös ruokapöytään.

⁴⁰² Varro *rust.* 3.5.9–17.

⁴⁰³ Varro *rust.* 3.4.3.

⁴⁰⁴ Benecke 1994, 400.

⁴⁰⁵ Varro *rust.* 3.6.1–2; Toynbee 1973, 251.

⁴⁰⁶ Colum. 8.11.1.

⁴⁰⁷ Varro *rust.* 3.6.2.

⁴⁰⁸ Mart. 13.70.

4.5 Koirat metsästäjien apuna

Metsästys oli yksi varakkaiden roomalaisten mieluisimmista harrastuksista. Kaikissa lähteissäni metsästys kuvataan vapaa-ajan toimintana, eikä niinkään elannon hankkimisena. Roomalainen yläluokka omaksui harrastuksenomaisen metsästyksen kreikkalaisilta 100-luvulla eaa.⁴⁰⁹ Keisariajan alussa yläluokalla alkoikin Giebelin mukaan olla yhä enemmän ylimääräistä aikaa ja rahaa, sekä *sentimentaalista luonnonkaipuuta* – niinpä harrastusmetsästys nousi juuri silloin muotiin⁴¹⁰. Suosituimpia riistaeläimiä yläluokan piirissä olivat villisika ja hirvieläimet. Jäniksen metsästystä harrastettiin myös, mutta se ei saanut yhtä suurta arvostusta kuin suurriistan metsästys.⁴¹¹ Varakkaat roomalaiset saattoivat myös kerätä viljejä riistaeläimiä aidatuille alueille, jotta riistaa olisi aina saatavilla ja sitä olisi helpompi metsästää⁴¹². Toisaalta metsästäminen toimeentulon vuoksi oli yleistä maaseudulla. Ihmiset hankkivat metsästämillä itselleen ruokaa, nahkoja, turkiksia sekä höyheniä. Jotkut metsästivät myös ammatikseen ja myivät eläintuotteita toreilla.⁴¹³ Kuitenkin lähteeni keskittyvät harrastusmetsästyksen kuvaamiseen ja eivät välttämättä kerro totuutta ammatti- tai kotitarvemetsästyksestä.

Runoilija Grattius nostaa tärkeimmäksi asiaksi metsästyksen alalla koirien hoitamisen⁴¹⁴. Roomalaiset käyttivät useimmiten metsästyksessä apuna koiria, joiden tehtävänä oli ajaa riistaa ihmisten ulottuville tai niitä varten asetettuihin verkkoihin ja ansoihin sekä ottaa pieniä riistaeläimiä kiinni. Myös Nemesianus kehottaa pitämään koirista hyvää huolta⁴¹⁵. Molemmat runoilijat antavat neuvoja hyvän metsästyskoiran valitsemiseen: Jalostukseen sopivan koiran tulisi Nemesianuksen mielestä olla nopea, tottelevainen ja hyväskuinen. Suorat jalat, tarpeeksi suuri koko sekä silkkisen pehmeät juostessa lepattavat korvat ovat hänen mielestään hyviä ominaisuuksia metsästyskoiralle.⁴¹⁶ Grattius sen sijaan nostaa metsästyskoiran tärkeimmäksi piirteeksi rohkeuden. Hän korostaa myös lihasten voimakkuutta ja hyvää hapenottoa. Korvien hän kuitenkin soisi ole-

⁴⁰⁹ Anderson 1985, 85.

⁴¹⁰ Giebel 2003, 186.

⁴¹¹ Anderson 1985, 93.

⁴¹² Varro *rust.* 3.12.1–3; 3.13.1–3.

⁴¹³ Hughes 2007, 52.

⁴¹⁴ Gratt. 151–152.

⁴¹⁵ Nemes. *cyn.* 103.

⁴¹⁶ Nemes. *cyn.* 106–113.

van pörröiset, päinvastoin kuin Nemesianus.⁴¹⁷ Grattius ja Nemesianus ilmeisesti kuvailivat kuitenkin kahta eri metsästyskoiratyyppeä, joita käytettiin eri tarkoituksiin: Nemesianuksen kuvailema koira vaikuttaa lakonialaiselta tyypiltä, joka oli ruumiinrakenteeltaan hoikka ja vainunsa varassa jänistä jäljestävä koira. Grattiuksen kuvaus sen sijaan sopii villisianmetsästyksessä käytettyyn vankkarakenteiseen ja pörröiseen molossikoiraan. Myös Vergilius mainitsee nämä kaksi eri koiratyyppeä *Georgicassa* kuvaten spartalaisia (lakonialaisia) koiria vikkeliiksi (*velocis*) ja molossikoiraa ärhäkäksi (*acerem*)⁴¹⁸. Näyttääkin siltä, että nämä kaksi eri metsästyskoiratyyppeä erikoistuivat omille aloilleen jo 400-luvulla eaa., ja eri koirarotujen kirjo sekä niiden erikoistuminen omiin tehtäviinsä vain kasvoi Rooman valtakunnan laajetessa.⁴¹⁹

Sekä Grattius että Nemesianus mainitsevatkin lakonialaisen ja molossikoiran lisäksi muunkin rotuisia metsästyskoiria: Grattius kuvaa meedialaisen koiran olevan kurittomuudestaan huolimatta hyvä taistelija, kelttiläisten koirien maineen olevan suuri ja gelonialaisten tarkkavainuisia, vaikkakin ne kieltäytyivät taistelusta riistaeläinten kanssa. Persialaiset koirat sen sijaan olivat Grattiuksen mukaan sopivia sekä taisteluun että jäljestykseen. Grattius mainitsee lisäksi hallitsemattoman raivokkaat *tiibetiläiset* (*seras*) koirat sekä niiden vastakohtana hyväluontoiset ja isokokoiset lykaonialaiset koirat. Jäljestykseen Grattius suosittelee vielä umbrialaisia koiria ja nopeiden eläinten kuten anti-looppien tai jänisten ajoon siihen soveltuvia ajatustakin nopeampia *vertraha*-koiria.⁴²⁰ Nämä nopeat jäniskoiraat olivat ilmeisesti vinttikoiria ja kotoisin Galliasta⁴²¹. Myös Martialikselta löytyy maininta tällaisesta koirasta (*vertragus*): *Ei nopea vinttikoiria metsästä itselleen vaan isännälleen; se kantaa sinulle vahingoittumattoman jäniksen hampaisaan. (Non sibi sed domino venatur vertragus acer,/ inlaesum leporem qui tibi dente feret.)*⁴²² Nemesianuksen mukaan sen sijaan metsästykseseen sopivia olivat nopeat britannialaiset sekä pannonialaiset ja hispanialaiset koirat. Myös Libyasta ja Etruriasta tuli

⁴¹⁷ Gratt. 266–278.

⁴¹⁸ Verg. *georg.* 3.405.

⁴¹⁹ Phillips 2001, 90; Andersson 1985, 93.

⁴²⁰ Gratt. 155–160; 171–172; 200–204.

⁴²¹ Toynbee 1973, 104; Andersson 1985, 111.

⁴²² Mart. 14.200.

hänen mielestään kelpoja metsästyskoiria, mutta Nemesianus ei erikseen mainitse vinttikoiria metsästyskäytössä.⁴²³

Koirarotujen jakautuminen kahteen eri ryhmään käyttötarkoituksen mukaan tulee hyvin esiin näistä rotukuvauksista. Suurriistan kuten villisian ja hirven metsästämiseen käytettiin suuria, vahvoja ja pelottomia koiria, kun taas jäniksenmetsästyksessä koiran tärkeimpiä ominaisuuksia olivat nopeus ja tarkka vainu. Toisaalta Grattius antaa myös ohjeita eri koirarotujen risteyttämisestä, jotta metsästäjä voisi tuottaa juuri sellaisia koiria, joilla oli hänen tarpeisiinsa sopivia ominaispiirteitä: esimerkiksi umbrialainen emo antaisi nopean älynsä ajattelemattomille gallialaisille pennuille, gelonialaisen emon pennut saisivat rohkeutta hyrkianialaiselta isältä, ja turhaan haukkuvia kalydonialaisia koiria voitiin parantaa molossikoiranverellä⁴²⁴. Grattius ymmärsi siis perintötekijöiden vaikuttavan myös koirien luonteeseen niitä jalostettaessa.

Plinius arvosti koiria juuri niiden metsästystaitojen vuoksi⁴²⁵. Hän sekä molemmat metsästysrunoilijat Grattius ja Nemesianus antavat ohjeita koiranpentujen kasvattamisesta: Pliniuksen mukaan pentueen paras on se pentu, jonka silmät aukeavat viimeisenä tai se, jonka emo kantaa synnytyksen jälkeen ensimmäisenä pesäänsä⁴²⁶. Grattius neuvoo poimimaan pentueesta huonoimmat pennut pois, jottei emo ylirasittuisi hoitaessaan niitä. Hänen mukaansa hyvän pennun tunki siitä, että se oli painavampi kuin muut ja yritti ottaa vallan pentueessa. Varsinkin emon nisät se pyrki omimaan itselleen.⁴²⁷ Nemesianus neuvoo samoin säästämään vain pentueen parhaimmat yksilöt ulosheittämiseltä tai lopettamiselta. Hänellä oli kuitenkin mielenkiintoinen tapa valita nämä pennut: Nemesianus kehottaa sytyttämään nuotioita laajan ympyrän muotoon ja asettamaan pennut savuavien tulien keskelle. Seuraavaksi tarkkailtiin koiraemoa, joka ryhtyi pelastamaan pentuja vaarasta kantaen ne yksitellen hampaissaan takaisin pesään. Ensimmäiseksi se pelasti parhaat yksilöt ja jätti viimeiseksi heikoimmat – pentujen emo siis osoitti vaistonsa varassa jälkeläisistään lupaavimmat.⁴²⁸ Grattiuksen ja Nemesianuksen mie-

⁴²³ Nemes. *cyn.* 224–239

⁴²⁴ Gratt. 194–197.

⁴²⁵ Plin. *nat.* 8.41.147.

⁴²⁶ Plin. *nat.* 8.42.151.

⁴²⁷ Gratt. 287–299.

⁴²⁸ Nemes. *cyn.* 127–150.

lestä metsästäjän ei siis kannattanut nähdä sitä vaivaa, että olisi kasvattanut kaikki pennut aikuiseksi, vaan pentuetta kannatti karsia jo hyvin aikaisessa vaiheessa. Tässä näkyy jälleen roomalaisten ajattelun hyötynäkökohta: vain todennäköisesti parhaisiin yksilöihin panostettiin ja heikompiin ei kannattanut tuhata aikaa eikä rahaa.

Näitä pentueen parhaita yksilöitä Nemesianus kehottaa ruokkimaan aluksi maidon hehällä ja tarjoamaan niille välillä myös maitoa ja leipää. Näin pienten pentujen vatsat tulivat täyteen, ja pennut alkoivat heti vahvistua voimiltaan.⁴²⁹ Grattius sen sijaan kehottaa ruokkimaan koiranpentuja vain maidolla ja hyvin yksinkertaisella ravinnolla, sillä hänen mielestään pennut eivät saaneet tietääkään herkuista tai muista elämän ylellisyyksistä⁴³⁰. Pentujen kasvettua isommiksi Nemesianuskin kehottaa keventämään niiden rasvaista ravintoa, jottei liika ruumiinpaino alkaisi rasittamaan niitä⁴³¹. Metsästyskoiran pitäminen sopivan hoikkana oli tietenkin tärkeää siksi, että koira pysyisi hyvässä kunnossa ja jaksaisi paremmin metsällä.

Nuorta koiraä täytyi myös harjoituttaa metsälle. Nemesianus kehottaa antamaan aluksi pentujen ajettavaksi hidasliikkeisen jäniksen, jotta ne saisivat saaliin helposti kiinni. Tällaista harjoittelua piti jatkaa niin kauan, että koirat pystyisivät päihittämään jo nopeammankin jäniksen ja oppisivat rakastamaan isännältään saamiaan ansaittuja kehuja. Koirien piti oppia myös tunnistamaan isäntänsä antamat tärkeimmät käskyt eli tulla luo kutsuttaessa tai juosta täyttä vauhtia eteenpäin. Lisäksi koirat piti opettaa tappamaan kiinni ottamansa saalis ruhjomatta sitä.⁴³² Tämä oli tietenkin tärkeää siksi, ettei koira pureskelisi jäniksenlihaa ja -nahkaa käyttökelvottomaksi. Myös Seneca kehottaa kouluttamaan metsästyskoiria kohdellen niitä hyvin, sillä uhkailemalla koiriaan isäntä sai ne vain pelkäämään, ja niiden into sekä hyvät metsästysominaisuudet menivät näin hukkaan⁴³³. Sekä Seneca että Nemesianus olivat siis ymmärtäneet, että luottamuksen rakentaminen isännän ja koiran välille oli olennaista koiran tottelevaisuuden kannalta.

⁴²⁹ Nemes. *cyn.* 151–156.

⁴³⁰ Gratt. 307–309.

⁴³¹ Nemes. *cyn.* 157–161.

⁴³² Nemes. *cyn.* 182–190.

⁴³³ Sen. *clem.* 1.16.5.

Hyvin koulutetut koirat olivatkin tärkeä apu metsästäjälle: Apuleius kuvaa teoksessaan *Kultainen aasi* kuinka päähenkilöt Tlepolemus ja Thrasyllus lähtivät metsästämään vuohia:

... canes venationis indagini generosae, mandato cubili residentes invaderent bestias, immittuntur statimque sollertis disciplinae memores partitae totos praecingunt aditus tacitaque prius servata mussitatione, signo sibi repentino reddito, latratibus fervidis dissonisque miscent omnia.

... hyväsuikuiset metsästyskoirat muistivat huolellisen koulutuksensa ja orjien päästettyä ne irti, koirat saartoivat riistan tukkien siltä kaikki mahdolliset pakoreitit. Tämän ne tekivät vaiti ja vasta merkin saadessaan koirat päästivät ilmoille äänekkään haukun, joka ajoi riistan tiheiköistä pakosalle.⁴³⁴

Grattius kuvaa myös koiran tehtäviä metsällä: ensinnäkään koira ei saanut hyökätä saaliin kimppuun haukkuen, vaan äänettömästi osoittaa isännälleen löytämänsä saaliseläimen *joko heiluttamalla hieman häntäänsä, raapimalla käpälillään maata tai jyrsimällä maata nostaen kuononsa kohti taivasta ja nuuhkien ilmaa (... aut effecta levi testator gaudia cauda / aut ipsa infodiens uncis vestigial plantis / mandit humum celsisve apprensat naribus auras.)*. Koiran ei myöskään pitäisi kiinnittää huomiota mitättömiin saaliseläimiin, vaan keskittyä jahdin kohteena olevaan eläimeen.⁴³⁵ Kun koira suoriutui näistä tehtävistä, ja metsästäjä sai saalista, piti metsästäjän Grattiuksen mielestä osoittaa kiitollisuutensa myös koiralleen. Hän suosittaleekin antamaan koiralle palkinnoksi osan saaliista, jotta se tuntisi mielihyvää palvellessaan innokkaana isäntäänsä (... *in parte praeda veniat comes et sua norit / praemia: sic operi iuvet inseruisse beninge.*)⁴³⁶. Koiran palkitseminen aina sen onnistuessa piti yllä koiran intoa ja onnistumisen halua. Metsästyskoiria kiitettiin myös vuosittain 13. elokuuta Dianan juhlapäivänä. Metsästyskoirat seppelöitiin, metsästysaseet laskettiin maahan ja riistan annettiin olla rauhassa.⁴³⁷

Metsästyksen tiimellyksessä koira saattoi kuitenkin loukata itseään, ja varsinkin suuret riistaeläimet saattoivat vahingoittaa niitä ahdistelevia koiria. Myös erilaiset taudit tart-

⁴³⁴ Apul. *met.* 8.4.

⁴³⁵ Gratt. 230–239.

⁴³⁶ Gratt. 246–249.

⁴³⁷ Hänninen 2004, 300.

tuivat koirasta koiraan helposti tehokkaiden vastalääkkeiden puuttuessa. Niinpä koirasta huolehtimisen ollessa metsästäjän tärkein tehtävä kuului siihen myös koiran vammojen ja sairauksien hoitaminen. Apuleiuksen kuvaaman metsästyskohtauksen jälkeen olikin haavojenhoito tarpeen, nimittäin Tlepolemus ja Thrasyllus lähtivät metsästämään vuohia, mutta koirat ajoivatkin tiheiköstä esiin villikarjun. Karju hyökkäsi ensimmäisenä kohtaamiensa koirien kimppuun repien ja lävistäen niitä torahampaillaan, tappaen osan ja heitellen koiria eri suuntiin.⁴³⁸ Myös Martialis kirjoitti epigrammin Lydia-nimisestä metsästyskoirasta, joka oli metsällä raivokas mutta kotona kiltti ja ylipäättään hyvin uskollinen isännälleen. Lydia kuitenkin kuoli metsällä samoin kuin osa Tlepolemuksen ja Thrasylluksen koirista – villikarjun lävistettyä sen torahampaillaan.⁴³⁹

Grattius opastaa metsästäjää koiran haavojen hoidossa sekä eri sairauksien parantamisessa. Suuret haavat piti ommella kiinni tai voidella mustalla piellä umpeen. Pienemmät haavat koira pystyi kuitenkin hoitamaan itse nuolemalla niitä, sillä sylki oli Grattiuksen mukaan luonnon tehokas lääke.⁴⁴⁰ Vesikauhua eli rabiasta Grattius kehottaa ennaltaehkäisemään jo pentuiässä. Hänen nykytiedon valossa virheellisen käsityksensä mukaan taudin aiheutti pienen pieni mato aivan kielen juuressa, niinpä yleinen tapa oli leikata taudinaiheuttaja pois veitsellä koirien ollessa vielä hyvin nuoria. Tästä ei kuitenkaan olisi Grattiuksen mielestä koiralle haittaa, sillä haava hoidettiin ripottelemalla siihen suolaa ja voitelemalla sitä oliiviöljyllä, jolloin koira unohti haavan nopeasti ja kerjäksi jo pöydästä ruokaa suuhunsa.⁴⁴¹ Nemesianus sen sijaan antaa ohjeet rabieslääkkeen sekoittamiseen, jos tämä koiran raivoon ajava tauti oli päässyt jo puhkeamaan. Hänen mukaansa lääkkeeseen tarvittiin pahanhajuista *majavanhaustaa*⁴⁴², joka piti jauhaa hyvin ja sekoittaa huolellisesti norsunluujauheen kanssa. Tämä seos notkistettiin maidolla ja juotettiin koiralle sarven kautta suoraan kurkkuun. Näin karkotettiin taudin aiheuttama melankolia ja raivopäisyys palauttaen koiran mielen ystävällisyys.⁴⁴³

⁴³⁸ Apul. *met.* 8.4.

⁴³⁹ Mart. 11.69.

⁴⁴⁰ Gratt. 344–365.

⁴⁴¹ Gratt. 383–398.

⁴⁴² *Castoreum* eli majavan reviirin merkitsemistä varten erittämä tahmea neste, jota käytettiin lääkerohotona.

⁴⁴³ Nemes. *cyn.* 203–223.

Vaikeana parannettavana Grattius pitää kapia, joka aiheutti kutinaa ympäri koiran kehoa. Tauti johti hänen mukaansa mitä kauheimpaan ja hitaaseen kuolemaan. Taudin torjumiskeinona – murheellisena kylläkin – hän kehottaa lopettamaan kapisen koiran, jottei tauti tarttuisi muihin koiriin. Tosin jos tauti ei ollut vakava vaan vasta aluillaan, voitiin koira yrittää myös parantaa kylvettämällä sitä varta vasten valmistetussa lääkekeseoksessa sekä suojelemalla sitä kylmältä ja kosteudelta. Lisäksi koira piti pitää auringossa, jotta se *hikoilisi*⁴⁴⁴ itsestään taudin ulos, ja jotta lääke imeytyisi sen suoniin.⁴⁴⁵ Hyvä metsästyskoira näyttää siis lähteiden valossa olleen omistajalleen niin arvokas, että sitä kannatti hoitaa hyvin ja ainakin yrittää parantaa sen vammat ja sairaudet.

4.6 Metsästysratsut

Roomalaiset hyödynsivät metsästäessään koirien lisäksi myös hevosia, joilla ratsastaen pääsi liikkumaan nopeammin kuin jalkaisin ja joiden selästä riista yleensä surmattiin keihäillä. Ratsujen käyttö metsästyksessä lienee levinnyt Italiaan Espanjasta⁴⁴⁶. Esimerkiksi Martialis kuvaa eräässä runossaan maanmiehensä Licinianuksen metsästävän jäniksiä, villisikoja ja kauriita ratsain Hispanian Bilbiliksessä, mistä Martialis itsekin oli kotoisin⁴⁴⁷. Tosin ratsain metsästäminen näyttää olleen pikemminkin poikkeus kuin sääntö Italiassa tasavallanajan lopulla ja vielä keisariajan alussa⁴⁴⁸. Augustuksen aikana elänyt Vergiliuskin kuvaa metsästystä vain koirien kanssa jalkaisin⁴⁴⁹. Myöhemmin varsinkin suuria ja vaarallisia eläimiä kuten villisikoja metsästettiin yhä useammin hevosella ratsastaen ainakin yläluokan piirissä⁴⁵⁰. Esimerkiksi keisari Hadrianus oli innokas suurriistan metsästäjä, ja hänen metsästysratsunsa Borysthenes oli kuuluisa⁴⁵¹. Myös pienempiä riistaeläimiä kuten kauriita, jäniksiä ja kettuja metsästettiin ratsain, sillä niin oli helpompi pysyä nopeasti pakoon juoksevien eläinten perässä⁴⁵². Apuleiuksen ku-

⁴⁴⁴ Grattius käyttää tässä verbiä *exsuda*, vaikka tosiasiaassa koirat eivät kykene hikoilemaan.

⁴⁴⁵ Gratt. 408–424.

⁴⁴⁶ Andersson 1985, 102–103.

⁴⁴⁷ Mart. 1.49.1–26.

⁴⁴⁸ Andersson 1985, 93.

⁴⁴⁹ Verg. *georg.* 3.404–413.

⁴⁵⁰ Toynbee 1973, 173; Andersson 1985, 122.

⁴⁵¹ Hist. Aug. Hadr. 26.2–3.; Andersson 1985, 106.

⁴⁵² Toynbee 1973, 174.

vaamassa metsästyskohtauksessa Tlepolemus ja Thrasyllus ovatkin vuohimetsällä ratsain, tosin alkuperäisenä tarkoituksena heillä oli ajaa vuohet verkkoon koirien avulla. Koirien kuitenkin yhyttäessä villisian, joka karkasi juosten vuohiverkon läpi, lähtivät he ratsain keihäiden kanssa villisian perään. Lopulta Tlepolemus *tappoi karjun helposti keihäällään (... tamen ipsam quoque bestiam facili manu transadigit).*⁴⁵³ Metsästäminen hevosen selässä istuen olikin jo selvästi vakiintunut käytäntö 100-luvun loppupuoliskolla jaa. keisarillisen hovin piirissä⁴⁵⁴.

Grattiuksen mukaan kaikki hevoset eivät kuitenkaan sopineet metsästysratsuiksi, koska kaikilla hevosroduilla ei ollut tähän tehtävään tarvittavaa rohkeutta eikä tarpeeksi fyysistä voimaa. Ratsun liika innokkuus tai liian villi luonne ei myöskään ollut hyväksi metsästäessä – siksipä kilpahevoset eivät soveltuneet metsästyskäyttöön. Grattius suosittelee egyptiläisiä tai parthialaisia hevosia, jotka olivat helpommin käsiteltäviä.⁴⁵⁵ Alkuperää tärkeämpi hänen mukaansa oli kuitenkin hevosen väritys: mustajalkainen ja muilta osin ruskea tai tummasävyinen hevonen oli Grattiuksen mukaan metsästyksen sopivin⁴⁵⁶. Hevosen värillä lienee ollut väliä juuri siksi, että tumma hevonen maastoutui parhaiten metsän väreihin, jolloin riistaeläimet oli helpompi yllättää niiden huomaamatta. Nemesianus sen sijaan ehdottaa metsästysratsuiksi kreikkalaisia tai kappadokialaisia hevosia, joita hän pitää hyväkuntoisina ja kovina juoksijoina, mutta joiden luonteenkuvaus kuulostaa juuri sellaiselta, ettei Grattius olisi kelpuuttanut näitä hevosia metsälle:

*... illis ampla satis levi sunt aequora dorso
immodicumque latus parvaeque ingentibus alvi,
ardua frons auresque agiles capitisque decori
altus honos oculique vago splendore micantes;
plurima se validos cervix resupinat in armos;
fumant umentes calida de nare vapores,
nec pes officium standi tenet, ungula terram
crebra ferit virtusque artus animosa fatigat.*

⁴⁵³ Apul. *met.* 8.5.

⁴⁵⁴ Andersson 1985, 124.

⁴⁵⁵ Gratt. 498–500; 505–506.

⁴⁵⁶ Gratt. 536–538.

*... ne ovat leveäselkäisiä ja hartioiltaan voimakkaita sekä hyvin suurikokoisia, lukuun ottamatta vatsaa, joka on muun ruumiin kokoon nähden pieni. Ne kulkevat ylpeästi pää pystyssä, korvat valppaina, silmät levottomasti säkenöiden ja puhaltaen kuumankosteita henkäyksiä sieraimistaan. Kun ne eivät ole paikoillaan, ne polkevat maata kavierillaan ja väsyttävät itsensä omalla tarmokkuudellaan.*⁴⁵⁷

Lisäksi Nemesianus mainitsee metsästyskäyttöön sopivina kauniit hispanialaiset hevoset, jotka ovat hänen mukaansa kestäviä juoksijoita mutta toisaalta myös itsepäisiä. Mauritaniasta ja Nuubian alueelta sen sijaan tuli väsymättömiä ja säyseitä, vaikkakin ulkomuodoltaan rumia hevosia.⁴⁵⁸ Ulkoisten ominaisuuksien suhteen runoilijat ovat siis samaa mieltä hyvän metsästysratsun ominaisuuksista. Kuitenkin Grattius arvostaa selvästi enemmän hevosen rauhallisuutta ja hyvää käsiteltävyyttä kuin Nemesianus, joka korostaa ratsun intoa ja nopeutta.

Huolimatta metsästysrunoilijoiden ihannoimista suurista ja korskeista ratsuista oli Hadrianuksen alanihevonen Borysthenes kuitenkin kooltaan pieni ja vankka nomadisukuinen poni, jonka selästä oli kätevää keihästä villisikoja. Se oli nimetty Mustanmeren pohjoispuolella virtaavan Dnjepr-joen mukaan, missä vaeltavien ratsumiesten alaniin heimo asui. Hadrianus oli hyvin kiintynyt hevoseensa, ja kun se kuoli, hautasi keisari hevosen ja pystytti tälle hautakiven, johon oli kaiverrettu Borysthenestä ylistävä hautaruno.⁴⁵⁹

Molemmat metsästysrunoelmat katkeavat kesken ja Grattiuksen *Cynegetica* juuri harmillisesti hevosia käsittelevän osion kohdalla. Niinpä Grattiukselta ei ole säilynyt hevosten hoitoa tai kasvatusta koskevia ohjeita. Nemesianuksenkin teksti katkeaa kesken, mutta hän ehtii ennen sitä antamaan ohjeita hevosten ruokinnasta ja hoitamisesta. Keväällä Nemesianus suosittelee ruokkimaan hevosta pehmeällä sekarehulla ja iskemään siltä suonta, jotta vanha veri saatiin ulos ja veren uusiuduttua hevonen voimistumaan. Kesän tultua hevosta kannatti ruokkia ohralla ja akanoilla, joissa ei kuitenkaan saanut olla pölyä. Lisäksi palvelijoiden piti hieroa ja taputella hevosen lihaksia, jotta eläin voisi nauttien rentoutua ja jotta ravitsevat nesteet pääsisivät paremmin virtaamaan sen ruu-

⁴⁵⁷ Nemes. *cyn.* 240–250.

⁴⁵⁸ Nemes. *cyn.* 259–271.

⁴⁵⁹ Andersson 1985, 105–106.

miissa.⁴⁶⁰ Siis kuten metsästyskoiria pyrittiin metsästysratsujakin hoitamaan parhaimman tiedon mukaan, sillä tehokkaimmillaan hevonen oli tietenkin hyvin ravittuna ja levänneenä sekä kokonaisvaltaisesti hyvinvoivana. Tosin suoneniskeminen on nykytiedon mukaan hevosille enemmän haitaksi kuin hyödyksi, mutta roomalaiset pitivät sitä yhtenä hevostenhoidon olennaisena rutiinitoimenpiteenä. Suoneniskennän jälkihoito-ohjeiden perusteella voidaankin päätellä, että operaatio aiheutti hevoselle vakavan shokkitilan: Hevosen piti pysyä paikoillaan ainakin kaksi tuntia suoneniskennän jälkeen. Töihin sitä ei saanut valjastaa kymmeneen päivään, ja kilpahevosten piti levätä jopa 40 päivää.⁴⁶¹

Roomalaiset olivat siis tekemisissä kotieläinten kanssa monissa asioissa myös vapaaajallaan. Varsinkin Rooman kaupungissa suuren kansansuosion saavuttivat hevosvaljakoin käytävät kilpa-ajot, ja kukko- ja viiriäistappeluiden seuraaminen oli myös suosittua viihdettä. Nämä viihdemuodot perustuivat eläinten väliseen kilpailuun ja niinpä ne johdivat myös kilpailuissa käytettävien eläinten tarkoituksenmukaiseen jalostukseen. Toisaalta näiden tapahtumien viihdearvo vaati eläinten asettamista vaaralle alttiiksi: kilpaajojen kolarit aiheuttivat hevosten loukkaantumisia sekä kuolemia, ja kukko- ja viiriäistappelut päättyivät yleensä häviävän osapuolen kuolemaan. Tapaturmat ja väkivalta viihteessä vetivät siis roomalaisia puoleensa. Roomalaiset pitivät viihdyttävinä myös näytöksiä, joissa kotieläimet esiintyivät yleisölle. Eläinten hallitseminen näyttää olleen roomalaisten mielestä ihailtavaa, sillä kirjallisuudessakin on useita mainintoja siitä, kuinka eläintenkouluttajat saivat niin pienet kuin suuretkin eläimet tottelemaan itseään ja suorittamaan erilaisia temppuja jopa vastoin luontaisia vaistojaan. Lisäksi roomalaiset nauttivat erityisesti sellaisista esityksistä, joissa eläimet imitoivat ihmisten toimia ja elämää. Kotieläimet olivat mukana myös roomalaisten harrastuksissa: lintutarhoihin kerättiin erilaisia lintuja joko niiden laulutaidon tai ulkoisen kauneuden vuoksi, jotta tarhoissa vierailevat ihmiset saisivat nautintoa sekä silmilleen että korvilleen yhtä aikaa. Koirat ja hevoset sen sijaan palvelivat metsästystä harrastavia roomalaisia. Koirien rooli oli tärkeä riistan löytämisessä sekä ajamisessa, ja hevosilla liikkuminen sekä riistan surmaaminen hevosen selässä istuen yleistyi keisariaikana. Roomalaiset syventyivät var-

⁴⁶⁰ Nemes. *cyn.* 283–298.

⁴⁶¹ Walker 1973, 319–320.

sinkin metsästyskoirien kohdalla eri rotujen jalostamiseen ottaen huomioon niiden käyttötarkoituksen ja siinä tarvittavat ominaisuudet.

5. Lemmikkieläimet

Tässä pääluvussa tarkastelen antiikin roomalaisten lemmikkieläimiä. Etsin vastauksia sellaisiin kysymyksiin, kuten mitä eläimiä roomalaisilla oli lemmikkeinä, miten näitä eläimiä hoidettiin, millainen suhde lemmikkieläimen ja sen omistajan välillä oli sekä miksi roomalaiset ylipäänsä pitivät lemmikkieläimiä. Lisäksi pohdin ongelmaa, joka liittyy lemmikkieläin-käsitteeseen. Kuinka roomalaisten lemmikkieläimet sopivat nykykäsitykseen ja -määritelmään lemmikeistä? Lemmikkieläinten voisi myös olettaa eläneen fyysisesti hyvin lähellä ihmisiä sekä olleen heille tunnearvoltaan merkittäviä. Mikäli tämä hypoteesi pitää paikkansa, lemmikkieläinten kohtelu kertoo roomalaisten eläimiin liittyvistä moraalikäsitteistä paljon.

5.1 Ihanan kamalat sylikoirat

Antiikin roomalaisten lemmikkieläimiä tutkittaessa löytyy latinankielisestä kirjallisuudesta eniten mainintoja ja kuvauksia koirista. Monien lemmikkikoirien nimetkin ovat säilyneet teksteissä meidän päiviimme saakka. Koirista kertovan runsaan lähdemateriaalin perusteella roomalaiset pitivät kaikista lemmikkieläimistä erityisen paljon juuri koirista.⁴⁶²

Rakastetuin lemmikkikoirarotu antiikin Roomassa lienee ollut pieni, valkoinen, pitkäkarvainen ja kippurahäntäinen maltankoina, joka oli ollut suosittu jo muinaisessa Egyptissä ja antiikin Kreikassa⁴⁶³. Maltankoina olikin juuri sopiva sylikoiraksi, sillä se oli pieni ja siro, sen karva oli kuin silkkiä ja sitä pidettiin erityisen lempeänä. Maltankoina oli myös hyvin suosittu lasten lemmikkinä.⁴⁶⁴ Se oli käytännöllinen vahtikoiranakin, sillä maltankoina varoitti vieraista kovaäänisellä haukunnalla ja tarvitsi vain vähän lihaa ravinnokseen pienen kokonsa vuoksi.⁴⁶⁵ Oivan esimerkin tällaisesta sylikoirasta tarjoaa

⁴⁶² Toynbee 1973, 108–109.

⁴⁶³ Keller 1909, 94; Jennison 1937, 127.

⁴⁶⁴ Giebel 2003, 127.

⁴⁶⁵ Keller, 1909, 94; Giebel, 2003, 126.

Martialiksen runo, joka kertoo *Issa*⁴⁶⁶-nimisestä koirasta, joka nimensä mukaisesti esiintyy koko talon tärkeimpänä asukkaana⁴⁶⁷.

*Issa est passere nequior Catulli,
Issa est purior osculo columbae,
Issa est blandior omnibus puellis,
Issa est carior Indicis lapillis,
Issa est deliciae catella Publi.
Hanc tu, si queritur, loqui putabis;
sentit tristitiamque gaudiumque.
Collo nixa cubat capitque somnos,
ut suspiria nulla sentiantur;
et desiderio coacta uentris
gutta pallia non fefellit ulla,
sed blando pede suscitatur toro
deponi monet et rogat levare.
Castae tantus inest pudor catellae,
ignorat Venerem; nec invenimus
dignum tam tenera uirum puella.
Hanc ne lux rapiat suprema totam,
picta Publius exprimit tabella,
in qua tam similem videbis Issam,
ut sit tam similis sibi nec ipsa.
Issam denique pone cum tabella:
aut utramque putabis esse veram,
aut utramque putabis esse pictam.*⁴⁶⁸

*Issa on vallattomampi kuin Catulluksen varpunen,
Issa on puhtaampi kuin kyyhkysen suudelma,
Issa on lumoavampi kuin yksikään tyttö,
Issa on kallisarvoisempi kuin intialaiset helmet,
Issa on Publiuksen rakas sylikoira.
kun se vinkuu, huulet, että se puhuu;
se tuntee surua ja iloa,*

⁴⁶⁶ *Issa* on latinan puhekielinen muoto sanasta *ipsa*, suomeksi *itse*, jota käytettiin tarkoittaessa talon emäntää, *ipsa domina*.

⁴⁶⁷ Keller 1909, 94.

⁴⁶⁸ Mart. 1.109.

nojaten kaulansa maahan se makaa ja nukkuu
 niin hiljaa, ettei sen hengitystä voi kuulla;
 ja kun hätä yllättää
 ei se koskaan tahraa pisarallakaan sängyn peitettä,
 vaan hellästi tassullaan koskettaen herättää isäntänsä ja
 pyytää tätä nostamaan itsensä alas sängystä ja sitten takaisin.
 niin suuri on tämän viattoman sylikoiran siveys,
 ettei se tiedä rakkaudesta; emmekä me voi
 löytää näin herkän neidon arvolle sopivaa puolisoa.
 jotta kuolema ei ryöstäisi Issaa aivan kokonaan,
 Publius maalautti siitä muotokuvan,
 jossa näet niin suurta yhdennäköisyyttä,
 ettei edes Issa itse ole enemmän itsensä näköinen kuin maalauksessa.
 Pane sitten Issa taulun viereen:
 luulet näkeväsi kaksi elävää Issaa,
 tai sitten luulet molempien olevan kuvia.

Runoa tulkitessa täytyy tietenkin ottaa huomioon sen ironinen ote – runon tarkoitus lie-
 neekin ollut ilkkua Martialiksen tuntemalle sylikoiran omistajalle, jonka runoilija on
 piilottanut Publius-pseudonyymien taakse. Ironian kohde Publius on joutunut Martialik-
 sen mielestä aivan liiaksi pienen koiransa pauloihin palvelen ja jumaloiden sitä. Publius
 on jopa maalauttanut siitä muotokuvan kuin rakastetusta vaimosta tai lapsesta. Näin
 rakkaasta lemmikkikoirasta jäi tämän kuolemankin jälkeen kuva muistoksi omistajal-
 leen. Toisaalta lemmikkikoiran muotokuvan maalauttaminen saattoi olla myös rikkauk-
 silla ja statuksella pöyhkeilyä⁴⁶⁹. Martialiksen mielestä ei kuitenkaan ollut miehen ar-
 volle sopivaa hemmotella sylikoiraa tällä tavoin. Martialiksen runoista löytyy myös
 toinen esimerkki pikkukoirien hemmottelusta epämiehekkäänä toimintana, kun hän ku-
 vaa rikkaan Malchion hillittömiä illallisia. Hävytön isäntä, jota Martialis halveksien
 syyttää *kullinimijäksi*⁴⁷⁰, *ruokkii sylikoiransakin hanhenmaksalla (... catellas anserum*
exta lambentis ...).⁴⁷¹ Koirien hemmotteluun syyllistyi myös keisari Elagabalus: hän
 ruokki Martialiksen Malchion tapaan lemmikkikoiransa hanhenmaksalla. Elagabalusta
 moititaankin Historia Augustassa erityisen nautinnonhimoiseksi ja tuhlaavaiseksi.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Bodson 1983, 317.

⁴⁷⁰ ... *hos Malchionis patimur inprobi fastus, nec vindicari, Rufe possumus: fellat.*

⁴⁷¹ Mart. 3.82.

⁴⁷² Hist. Aug. Heliog. 18.4; 21.1.

Petronius sen sijaan kuvaa Satyriconissa kuinka Trimalkion lemmikkiorja Croesus syötää luonnottoman lihavaa Margarita (*Helmi*) -nimistä mustaa pikkukoira, vaikka pahoinvoiva koira ei tahtoisi syödä murustakaan⁴⁷³. Kirjallisuudesta löytyy siis viitteitä lemmikkikoirien hemmottelusta ja jopa ylenmääräisestä ruokkimisesta. Myös kuvallinen lähdeaineisto kertoo niiden kohtelusta hyvin samankaltaista tarinaa⁴⁷⁴.

Koirilla oli kuitenkin Roomassakin kaksijakoinen maine, ihmisen uskollisin ystävä (ks. s. 29) tai suloinen pieni lemmikkieläin *koira* saattoi olla myös haukkumanimi ja arvonalennuksen symboli⁴⁷⁵. Martialis runoili myös tästä koiran toisesta puolesta: Yhdessä epigrammissaan hän vertaa pilkkaamaansa henkilöä koiraan⁴⁷⁶. Toinen epigrammi kuvaa pientä sylikoira ja tämän omistajatarta: *Pieni koira nuolee kasvojasi ja huuliasi Manneia: / enkä yhtään ihmettele, onhan koirilla tapana syödä lantaa. (Os et labra tibi lingit, Manneia, catellus: / non miror, merdas si libet esse cani.)*⁴⁷⁷. Pieni koira siis nuolee Manneian huulia ja kasvoja, mutta koska koirat tunnetusti syövät mielellään lantaa, käyttää Martialis tätä vertauskuvana Manneian kielenkäytön ja/tai kasvojen rumuudesta. Roomalaiset siis pitivät lemmikkikoiria suloisina ja hemmottelua ansaitsevina olentoina, mutta toisaalta myös koirien eläimellisempi puoli tiedostettiin ja sitä pidettiin jopa inhottavana.

5.2 Laululinnut ja taitavat matkijat

Suosittuja lemmikkieläimiä antiikin Roomassa olivat myös erilaiset laululinnut ja varsinkin sellaiset, jotka oppivat matkimaan ihmisen puhetta. Joitakin lintuja pidettiin lemmikkeinä vain niiden kauniin ulkomuodon takia. Usein lintuja annettiin myös lahjaksi syntymäpäivinä tai muiden juhlien yhteydessä.⁴⁷⁸ Lemmikkilintuja saatettiin pitää kotona häikeissä tai maaseudulla lintutarhoissa. Näitä lintutarhoja ylläpidettiin nimen-

⁴⁷³ Petron. 64.

⁴⁷⁴ Toynbee 1973, 109–121.

⁴⁷⁵ Phillips 2001, 101.

⁴⁷⁶ Mart. 5.60.

⁴⁷⁷ Mart. 1.83.

⁴⁷⁸ Jennison 1937, 100.

omaan viihdykkeen vuoksi (*delectationis causa*), ja kuten olen edellä maininnut, oli Varrolla tällainen lintutarha Casinumin lähellä⁴⁷⁹.

Satakieli oli yksi suosituimmista lemmikkinä pidetyistä laululinnuista. Plinius ylistää sen laulutaitoa monisanaisesti ja kertoo, kuinka satakieliä saatettiin myydä jopa samalla hinnalla kuin orjia. Pliniuksen mukaan satakielet oppivat laulamaan käskettäessä, ja joskus niitä käytettiin myös mukana konserteissa.⁴⁸⁰ Lisäksi hän kertoo, kuinka keisari Claudiuksen pojilla, nuorilla kruununperillisillä Britannicuksella ja Nerolla oli lemmikkeinä kottarainen sekä satakieliä, jotka oli opetettu puhumaan kreikkaa ja latinaa, ja jotka oppivat joka päivä lisää lausuen yhä pidempiä lauseita⁴⁸¹. Stadiuskin mainitsee kottaraisen luetellessaan luonnon *oppineita lintuja (doctae aves)*, sillä *se pystyy tallettamaan muistiinsa kuulemansa sanat (... auditasque memor penitus dimittere voces sturnus ...)*⁴⁸². Martialis sen sijaan mainitsee Telesilla-nimisen naisen, joka rakennutti kuolleelle satakielelleen hautamuistomerkin⁴⁸³. Myös Varro kertoo pitäneensä lintutarhassaan pääasiassa satakieliä sekä mustarastaita, jotka nekin olivat suosittuja lemmikki-lintuja⁴⁸⁴.

Yksi tunnetuimmista antiikin ajan lemmikeistä oli kuitenkin Lesbian varpunen, josta runoili Catullus⁴⁸⁵.

*... nam mellitus erat suamque norat
ipsam tam bene quam puella matrem,
nec sese a gremio illius movebat,
sed circumsiliens modo huc modo illuc
ad solam dominam usque pipiabat. ...*

*Se oli näet suloinen ja se tunsi
emäntänsä yhtä hyvin kuin tytär äitinsä,
eikä se liikkunut hänen sylistään,*

⁴⁷⁹ Varro *rust.* 3.4.2.

⁴⁸⁰ Plin. *nat.* 10.43.81–84.

⁴⁸¹ Plin. *nat.* 10.59.120.

⁴⁸² Stat. *silv.* 2.4.18–19.

⁴⁸³ Mart. 7.87.8.

⁴⁸⁴ Varro *rust.* 3.5.14; Jennison 1937, 116; Toynbee 1973, 277.

⁴⁸⁵ Catull. 2;3.

*vaan hyppien sinne tänne
se piipitti lakkaamatta yksin hänelle.*⁴⁸⁶

Runon varpunen näyttää olleen hyvin kiintynyt emäntäänsä, se luotti häneen hakien turvaa tämän sylistä. Lisäksi varpunen tunsu emäntänsä erittäin hyvin, eikä välittänyt muista ihmisistä kuin hänestä. Tutkijat ovat kuitenkin ehdottaneet, että Lesbian varpunen olisikin tosiasiaassa ollut jokin muu pikkulintu – esimerkiksi punatulokku – mutta pitäviä todisteita ei tästä kuitenkaan ole⁴⁸⁷. Joka tapauksessa punatulokun kanssa samaan sukuun kuuluvia tikkejä (*carduelis*) pidettiin antiikin Roomassa lemmikkeinä. Pliniuksen mukaan myös tiklit voitiin opettaa laulamaan käskystä sekä tekemään temppuja jaloillaan ja nokallaan aivan kuin ne olisivat kädet.⁴⁸⁸ Lisäksi Petroniuksen Satyriconissa isä kertoo poikansa *hullaantuneen lintuihin (in aves morbosus est)*. Pojalla oli ollut lemmikkinä kolme tikkiä, jotka isä oli tappanut. Selitykseksi lintujen kuolemalle isä oli kertonut kärpän (*mustela*) syöneen ne suihinsa. Isän mielestä lemmikkilintujen kanssa puuhastelu häiritsi pojan kirjallisia harrastuksia, ja niinpä isä hävitti linnut omasta mielestään tärkeämmän päämäärän tieltä. Tämä ei kuitenkaan ratkaissut ongelmaa: poika *keksi vain uusia turhanpäiväisiä harrastuksia (Invenit tamen alias nenias)*.⁴⁸⁹ Isä ei siis selvästikään arvostanut pojan lemmikkilintuja, vaan piti niitä turhana ajan kuluna.

Roomalaisilla oli lemmikkeinä myös Intiasta Aleksandrian kautta tuotuja vihreitä papukaijoja, joita pidettiin taitavina puheen matkijoina. Länsi-afrikkalaiset harmaapapukaijat, jotka ovat huomattavasti intialaisia lajitovereitaan parempia puhujia, olivat kuitenkin antiikin roomalaisille tuntemattomia.⁴⁹⁰ Esimerkiksi Ovidius kirjoitti elegiarunon Corinna-nimisen naisen kuolleesta lemmikkipapukaijasta. Runossa papukaijan viimeiset sanat ovat *Hyvästi Corinna! (Corinna, vale!)*⁴⁹¹. Linnuille opetettiinkin juuri tämäntapaisia tervehtimis- tai hyvästelysanoja, kuten *ave* ja *vale* sekä hienostuneempi kreikkalaisperäinen *chaïre*, ja monesti ne jäivät myös ainoiksi sanoiksi, jotka niille opetettiin⁴⁹².

⁴⁸⁶ Catull. 3.

⁴⁸⁷ Jennison 1937, 117; Giebel 2003, 131.

⁴⁸⁸ Plin. *nat.* 10.57.116.

⁴⁸⁹ Petron. 46.

⁴⁹⁰ Keller 1913, 46; Jennison 1937, 120; Toynbee 1973, 247; Giebel 2003, 131.

⁴⁹¹ Ov. *am.* 2.6.

⁴⁹² Jennison 1937, 120; Giebel 2003, 132.

Kuitenkin Corinnan papukaija osasi ilmeisesti muitakin sanoja, sillä runossa sitä kehuetaan erityisen hyväksi matkijaksi ja puhujaksi⁴⁹³.

Ovidiuksen runoa muistuttaa myös Statiuksen patronukselleen Atedius Meliorille kirjoittama elegiaruno tämän kuolleesta papukaijasta. Runossa papukaijaa luonnehditaan isäntänsä suulaaksi lemmikiksi ja taitavaksi puheen matkijaksi (... *domini facunda voluptas, humanae sollers imitator, psittace, linguae* ...). Sillä oli tilava häkki, joka oli koristeltu kilpikonnankuorella sekä norsunluulla ja jonka kalterit oli hopeasta tehty. Lisäksi Statius kuvaa kuinka papukaija oli eilisen illallisen aikana noukkinut pöydästä herkkuja ja kuljeskellut sinne tänne sohvilla yli puolen yön tervehdyksiä sekä muita opeteltuja sanoja lausuen.⁴⁹⁴ Papukaija oli siis mukana illallisella, ja mitä ilmeisimmin sen tarkoitus oli viihdyttää vieraita, minkä se selvästikin teki mielellään. Myös Plinius kertoo, kuinka papukaijat toistivat sanoja, joita niille sanottiin. Kuitenkin niitä täytyi opettaa kovin ottein, sillä papukaijoilla oli erityisen kova pää; linnun tehdessä virheen opettaessa sitä puhumaan täytyi lintua kopauttaa päähän rautaisella tangolla, sillä muuten se ei tuntisi iskua lainkaan eikä oppisi virheestään. Lisäksi Plinius huomauttaa papukaijojen heittäytyvän erityisen vallattomiksi juotuaan viiniä.⁴⁹⁵ Olisikohan Meliorinkin puhelias ja seurallinen papukaija saanut maistaa viiniä Statiuksen kuvaamalla illallisilla? Vai olisiko se pöydän antimia noukkiessaan syönyt jotain sopimatonta, joka olisi jopa koitunut sen kohtaloksi? Sekä Keller että Jennison arvelevatkin, että Roomassa lemmikkipapukaijat joutuivat kärsimään usein siitä, että ihmiset eivät osanneet ruokkia tai hoitaa niitä oikein.⁴⁹⁶ Samansuuntaisesti voi päätellä myös Pliniuksen kuvaaman koulutusmetodin perusteella: papukaijan oppimista tuskin nopeutti rautatangolla päähän kopauttelu.

Harakoiden Plinius kertoo osaavan matkia puhetta vielä selvemmin kuin papukaijojen. Hänen mukaansa kotoperäisiä harakoita ei kuitenkaan arvostettu yhtä paljon kuin kaukaa Intiasta tuotuja papukaijoja. Plinius ei myöskään pitänyt harakoita kauniina lintuina, vaikka myönsikin niiden olevan ulkomuodoltaan epätavallisia. Hänen mukaansa harakat

⁴⁹³ Ov. *am.* 2.6.

⁴⁹⁴ Stat. *silv.* 2.4.1–14.

⁴⁹⁵ Plin. *nat.* 10.58.117.

⁴⁹⁶ Keller 1913, 48; Jennison 1937, 121.

eivät kuitenkaan opi pelkästään sanomaan sanoja, vaan ne mieltyvät joihinkin tuttuihin sanoihin ja *mietiskelevät niitä antaumuksellisesti mielessään (... meditatesque intra semet cura atque cogitatione ...)* eivätkä yritä peitellä tätä ollenkaan. Toisaalta taas ne unohtavat sanoja helposti elleivät ne kuule niitä toistuvasti, mutta *yrittäessään muistella unohtunutta sanaa lintu ilahtuu ihmeellisen paljon kuultuaan kateissa olevan sanan sanottavan (... quaerentes mirum in modum hilarari si interim audierint id verbum.)*.⁴⁹⁷ Pliniuksella voi päätellä olleen omakohtaista kokemusta harakoista tämän tarkkanäköisen kuvauksen perusteella. Kuitenkin hän inhimillistää harakoita kuvaamalla niiden ajatusmaailmaa sekä tunteuksia: harakat *mietiskelevät ja ilahtuvat*.

Petroniuksen Satyriconissa nousukas Trimalkionin talon kynnyksen yläpuolella riippuvassa kultaisessa häkissä kirjava harakka tervehtii tulijoita heidän astuessaan sisään (*pica varia intrantes salutabant*)⁴⁹⁸. Teksti ei tarkemmin kerro, kuinka harakka tervehtii vieraita. On mahdollista, että harakalle oli opetettu jonkinlainen tervehdyssana, jota se toisteli ihmisten astuessa ovesta sisään tai sitten Petronius tarkoittaa harakan omaa luonnollista ääntelyä. Martialiksen runossa esiintyvä harakka puhuu vieläpä niin hyvin, että jos isäntä ei näkisi lintua tämän tervehtiessä häntä, ei hän myöskään uskoisi tervehtijän olevan lintu:

*Pica loquax certa dominum te voce saluto:
si me non videas, esse negabis avem.*

*Minä, puhelias harakka, tervehdin selvällä äänellä sinua isäntäni;
jos et näkisi minua, kieltäisit minun olevan lintu.*⁴⁹⁹

Papukaijat olivat kalliita hankkia, ja niinpä niitä omistivatkin lähinnä rikkaat⁵⁰⁰. Köyhien keskuudessa puhumaan opetetut varikset ja korpit olivatkin suosittumia lemmikkejä kuin papukaijat⁵⁰¹. Variksia, korppeja ja naakkoja pystyi ostamaan Roomassa lintutorilta, missä monet käsityöläiset möivät sivutoimenaan näitä puhumaan opettamia lintu-

⁴⁹⁷ Plin. *nat.* 10.59.118.

⁴⁹⁸ Petron. 28.

⁴⁹⁹ Mart. 14.76.

⁵⁰⁰ Giebel 2003, 132.

⁵⁰¹ Jennison 1937, 118.

ja⁵⁰². Plinius kertoo enemmänkin tarinoita puhumaan opetetuista variksista ja korpeista kuvaten niitä älykkäiksi linnuiksi⁵⁰³. Hän antaa myös ohjeita lintujen puhumaan opettamisesta suositellen tähän tarkoitukseen rauhallista paikkaa, jossa muut äänet eivät häirinneet opetusta. Linnulle piti toistella sanoja, joita sen haluttiin oppivan ja antaa sille ruoanmuruja palkinnoksi.⁵⁰⁴ Varisten ja korppien puhumaan opettamisessa ei Pliniuksen mielestä siis tarvinnut käyttää aivan yhtä kovia otteita kuin papukaijaa opetettaessa, vaan tärkeintä oli kärsivällinen sanojen toistaminen sekä onnistumisesta palkitseminen.

Yleisesti syömistarkoituksessa kasvatettuja kyyhkysiä (ks. edellä s. 60) pidettiin antiikin Roomassa usein myös lemmikkeinä⁵⁰⁵. Esimerkiksi Martialis vertaa runoilijaystävänsä Stellan lemmikkikyyhkystä (*delicium columba*) Catulluksen varpuseen⁵⁰⁶. Onkin ajateltu, että Stella olisi kirjottanut linnustaan runon, joka ei ole säilynyt meidän päiviimme saakka⁵⁰⁷. Columella sen sijaan kertoo joidenkin ihmisten maksavan suuria rahasummia kyyhkysistä vain sen takia, että tällaisten lemmikkien omistaminen tuo heille mitä suurinta mielihyvää⁵⁰⁸. Pliniuksen mielestä monet ovat kerta kaikkiaan vieneet kyyhkys-harrastuksensa mielettömyyksiin saakka (...*harum amore insaniunt multi*...) rakentaen katoilleen torneja kyyhkysiään varten ja ylpeillen tiettyjen lintujensa jalostuksella ja sukupuilla⁵⁰⁹. Nämä selvästikin rikkaat ihmiset olivat siis innostuneet harrastamaan vapaaajallaan kyyhkysten jalostusta tavoitteenaan kehittää yhä kauniimpia lintuja.

5.3 Vedenalaiset silmänilot

Tasavallanajan lopulla merenrantavilloja omistavien rikkaiden roomalaisten keskuudessa uusi harrastus sai suuren suosion: kaloja alettiin pitää merivesialtaissa silmänilon vuoksi⁵¹⁰. Jo aiemmin maalaiset olivat pitäneet kaloja makealla vedellä täytetyissä al-

⁵⁰² Giebel 2003, 132.

⁵⁰³ Plin. *nat.* 10.60.

⁵⁰⁴ Plin. *nat.* 10.59.120.

⁵⁰⁵ Jennison 1937, 102; Toynbee 1973, 258.

⁵⁰⁶ Mart. 1.7.

⁵⁰⁷ Jennison 1937, 102.

⁵⁰⁸ Colum. 8.8.10.

⁵⁰⁹ Plin. *nat.* 10.53.110.

⁵¹⁰ Jennison 1937, 99.

taissa hyötytarkoituksessa. Varro kertoo kuitenkin yläluokan ylläpitämien merivedellä täytettyjen kala-altaiden miellyttäneen nimenomaan enemmän silmää kuin kukkaroa, jota ne pikemminkin tyhjänsivät kuin täyttivät. Altaiden rakentamiseen, täyttämiseen ja ylläpitoon käytettiin suuria rahasummia. Kalaharrastajalle ei kuitenkaan yksi kala-allas riittänyt, vaan monesti hänellä oli useita erillisiä altaita erilaisia kaloja varten. Varro kertoo esimerkiksi roomalaisesta puhujasta Quintus Hortensiuksesta, jolla oli kala-altaita villallaan Baulin lähistöllä, mutta joka aina haetutti syötävät kalat kilometrien päästä Puteolin kaupungista. Hortensius piti erityisen hyvää huolta kalojensa ravinnon-saannista: hän ruokki kalansa omin käsin ja piti palveluksessaan monia kalastajia, jotka pyydystivät taukoamatta merestä pikkukaloja lemmikkikalojen syötäväksi. Meren myrskyssä ja kalastuksen estyessä Hortensius tarjosi kaloilleen ostettua suolakalaa – samaa ruokaa, jota rahvas söi elääkseen. Varro ihmettelee vielä, kuinka Hortensius var-tioi kalojaan paljon tarkemmin kuin esimerkiksi muulejaan ja oli enemmän huolestunut sairaista kaloistaan kuin sairaista orjistaan.⁵¹¹ Varron sävy onkin Hortensiusta kritisoiva: hän ei ollenkaan ymmärtänyt, kuinka joku voi pitää kaloja tärkeämpinä kuin maatilan olennaisia työntekijöitä – muuleja ja orjia.

Plinius mainitsee myös tämän saman Hortensiuksen käsitellessään kala-altaita ja kertoo kiintymyksen yksittäisiä kaloja kohtaan tulleen muotiin vuoden 45 eaa. tienoilla. Plinius kertooikin Hortensiuksen rakastaneen yhtä mureenoistaan niin paljon, että oli itkenyt sen kuolemaa. Lisäksi Plinius mainitsee Drusuksen vaimon Antonian, keisari Caligulan isoäidin, joka omisti Quintus Hortensiuksen villan myöhemmin, koristaneen lemmikki-mureenansa korvakoruin. Monet ihmiset jopa matkustivat katsomaan ja ihmettelemään Antonian mureenaa.⁵¹² Nämä kertomukset lienevät kuitenkin anekdootteja, joista suurin osa vain henkilöityi Quintus Hortensiukseen, joka toki oli todellinen henkilö.

Quintus Hortensius edustikin kalaharrastuksen ääripäätä, ja todennäköisesti monet kala-altaiden omistajat myös söivät kalojaan. Tällaisesta tapauksesta kertoo ainakin Mar-tialiksen runo, jossa meren myrskyssä Apollinariksen villan kala-allas tarjosi illalli-seksi kampelaa ja meriahventa, jotka isäntä pystyi onkimaan suoraan sängystä tai soh-valta. Runossa kuitenkin kerrotaan myös hemmotellusta mureenasta (*delicata murae-*

⁵¹¹ Varro *rust.* 3.17.2–8.

⁵¹² Plin. *nat.* 9.81.172; Jennison 1937, 123.

na), lempimullosta (*mugil notus*) ja jo vanhoista mulloista (*senes mulli*), jotka kaikki tulivat luo kutsuttaessa.⁵¹³ Nämä kalat eivät ilmeisestikään olleet syötäväksi tarkoitettuja – päätellen niihin liitetystä attribuuteista – vaan nimenomaan Apollinariksen lemmikkikalaja. Toisessa runossa Martialis kuvaa kaloja, joilla kaikilla on omat nimensä ja jotka isäntänsä äänen kuullessaan tulevat nuolemaan tämän kättä⁵¹⁴. Varron, Pliniuksen ja Martialiksen kuvausten perusteella kuulostaa siltä, että monilla lemmikkikalajoilla oli varsin hyvät oltavat – ne saivat ruokaa yllin kyllin, eivätkä syödyksi tuleminen tai muut vaarat niitä uhanneet.

Lemmikkikalat olivat siis joillekin ihmisille hyvin tärkeitä ja rakkaita, mutta esimerkiksi Cicero kritisoi tätä kalaharrastusta ivaten *yläluokan miehiä, jotka kuvittelevat olevansa taivaassa, kun heillä on kala-altaassaan mullo, joka tulee isäntänsä luo silitettäväksi, eivätkä he välitä mistään muusta (... nostri autem principes digito se caelum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant, alia autem neglegant, ...)*.⁵¹⁵ Seneca ja Plinius kertovat myös anekdootin roomalaisesta ritarisäätyisestä Vedius Polliosta, jota he molemmat syytivät erityisen julmaksi ihmiseksi, sillä hänen kerrottiin syöttäneen mureenoilleen kurittomia orjiaan⁵¹⁶. Lähteiden valossa mureenat näyttävät olleen kuitenkin suosituimpien lemmikkikalajien joukossa, vaikka niiden tiedettiin voivan levittää ihmiselle vaarallista rabiasta ja purra raivokkaasti⁵¹⁷. Huomionarvoista onkin, että kohtelemalla näitä ihmistä kipeästi puremaan kykeneviä kaloja hellästi saatiin ne kesyyntymään hyvin säyseiksi⁵¹⁸.

⁵¹³ Mart. 10.30.

⁵¹⁴ Mart. 4.30.4–7.

⁵¹⁵ Cic. *Att.* 2.1.7.

⁵¹⁶ Sen. *ira* 3.40.2; Sen. *clem.* 1.18.2; Plin. *nat.* 9.39.77.

⁵¹⁷ Colum. 8.17.2; Plin. *nat.* 8.63.152; 9.39.77; Jennison 1937, 123.

⁵¹⁸ Keller 1913, 362.

5.4 Apinat, käärmeet ja muut lemmikkieläimet

Roomalaisissa kodeissa oli apinoita lemmikkieläiminä jo 200-luvun lopulla eaa., tämä voidaan päätellä Plautuksen näytelmien apinoita koskevista maininnoista. Lemmikkeinä pidettiin enimmäkseen makakeja (*cercopithecī*), mutta myös muita apinalajeja kuten esimerkiksi paviaaneja (*cynocephali*) tuotiin satunnaisesti Italiaan lemmikkieläimiksi.⁵¹⁹ Eräässä Phaedruksen faabelissa teurastajalla on lemmikkinä kuitenkin rodultaan määrittelemätön apina (*simius*, yleisnimitys apinalle)⁵²⁰. Tästä voidaan päätellä, että apinan hankkiminen ei ollut alaluokan ihmisille mahdotonta; olihan teurastajallakin varaa omaan lemmikkiapinaan.

Roomalaiset pitivät apinoita älykkäinä eläiminä: Plinius antaa useita esimerkkejä apinoiden älykkyydestä kertovista teoista ja niiden kyvystä oppia uusia asioita⁵²¹. Martialiskin ihailee runossaan ovelaa makaki-apinaa jopa niin paljon, että kirjoittaa itsekin tahtovansa kasvattaa hännän ja muuttua apinaksi⁵²². Toisessa runossa Martialis kuitenkin pitää makakeja rumina: hän kirjoittaa Croniuksesta, joka rakastaa apinaa, joka on yhtä ruma kuin hän itse (... *si Cronius similem cercopithecon amat; ...*)⁵²³. Plinius kertoo lemmikkiapinoiden olevan erityisen kiintyneitä jälkikasvuunsa. *Ne kantavat poikasiaan ympäriinsä esitellen niitä kaikille ja ilahtuvat siitä, kun joku silittää niiden poikasta ja ymmärtävät niitä onniteltavan (Gestant catulos quae mansuefactae intra domos peperere. Omnibus demonstrant tractarique gaudent, gratulationem intellegentibus similes;...)*. Taas tässä kohtaa Plinius kuvaa apinoiden tunteita ja ymmärrystä hyvin ihmismäisiksi. Eläinten inhimillistäminen näyttääkin olevan yksi Pliniuksen kirjoitustyylisiin liittyvä, usein toistuva elementti. Lisäksi Pliniuksen mukaan monet emoapinat rutistivat poikasensa kuoliaaksi sylissään halaten niitä liian tiukasti.⁵²⁴ Jennison epäilee tämän johtuneen emoapinan pelosta, kun taas Keller tulkitsee Pliniuksen yksinkertaisesti liioitelleen⁵²⁵. Paviaanien Plinius kuvaa olevan luonteeltaansa villejä, mutta siltikin Cicero kertoo kirjeessään Atticukselle tavanneensa erään Publius Vediuksen tiellä Lao-

⁵¹⁹ Jennison 1937, 127–128; Toynbee 1973, 56.

⁵²⁰ Phaedr. 3.4.

⁵²¹ Plin. *nat.* 8.80.215.

⁵²² Mart. 14.202.

⁵²³ Mart. 7.87.4.

⁵²⁴ Plin. *nat.* 8.80.216.

⁵²⁵ Keller 1909, 5; Jennison 1937, 128.

diceassa, jonka saattueeseen kuului muun muassa kahdet matkavaunut, joista toisessa istui kyydissä paviaani.⁵²⁶

Kuten olen edellä maininnut (ks. s. 30), kissoja käytettiin enimmäkseen pienten tuhoeläinten torjumiseen. Kissoja pidettiin kuitenkin myös lemmikkieläiminä. Kuvallista lähdeaineistoa ja esineellistä kulttuuria tutkinut Toynbee on löytänyt todisteita kotikissoista, joita pidettiin kodeissa lemmikin asemassa.⁵²⁷ Myös Giebel kirjoittaa, että useissa säilyneissä lasten hautakivissä on kuvattuna kissoja⁵²⁸. Latinankielisessä kirjallisuudessa ei kuitenkaan ole säilynyt kuvauksia lemmikkikissoista. Kuten kissoista, ei myöskään lemmikkijäniksistä ole säilynyt kirjallisia todisteita. Kuitenkin kuvallinen lähdeaineisto antaa ymmärtää, että myös jänikset olivat suosittuja lemmikkieläimiä varsinkin nuorten tyttöjen keskuudessa⁵²⁹. Lasten lemmikkeinä oli myös hiiriä⁵³⁰.

Antiikin Roomassa käärmeillä oli hyvä maine: ne edustivat vainajien hyviä henkiä, ja ne yhdistettiin myös parantamisen ja hedelmällisyyden jumaluuksiin sekä mysteerikulttien pelastaviin jumaliin ja jumalattariin⁵³¹. Käärmeitä, jotka eivät olleet myrkyllisiä, pidettiin myös yleisesti lemmikkeinä⁵³². Esimerkiksi keisari Tiberiuksella oli lemmikkinä käärme (*serpens draco*), joka söi hänen kädestään. Kuitenkin eräänä päivänä, kun Tiberius oli tapansa mukaan menossa ruokkimaan käärmettään, hän löysi lemmikkinsä kuolleena – muurahaiset olivat tappaneet sen.⁵³³ Plinius mainitsee myös Asklepiokselle pyhitettyjä pensaskäärmeitä pidettävän kodeissa lemmikkeinä (*vulgo pascitur et in domibus*) kertoessaan niiden lääkinällisestä käytöstä⁵³⁴. Lisäksi Martialiksen runossa esiintyy Glauçilla-niminen nainen, joka kietoo kylmän nihkeän käärmeen kaulansa ympärille⁵³⁵. Glauçillan käärme oli varmasti vaaraton lemmikkikäärme, kuten Senecankin ku-

⁵²⁶ Cic. *Att.* 6.1; Plin. *nat.* 8.80.216.

⁵²⁷ Toynbee 1973, 90.

⁵²⁸ Giebel 2003, 129.

⁵²⁹ Toynbee 1973, 201–202.

⁵³⁰ Gilhus 2006, 30.

⁵³¹ Toynbee 1973, 223.

⁵³² Jennison 1937, 130.

⁵³³ Suet. *Tib.* 72.

⁵³⁴ Plin. *nat.* 29.22.72

⁵³⁵ Mart. 7.87.7.

vaamat illallispöydässä kuppien joukossa ja vieraiden syleissä harmittomasti luikertelevat käärmeet⁵³⁶.

Edellä mainitut eläimet olivat melko yleisiä lemmikkejä, mutta teksteistä löytyy myös mainintoja eksoottisemmista lemmikkieläimistä. Esimerkiksi *lagalopex aurita* (todennäköisesti egyptiläinen aavikkokettu) ja *ichneumon* (mungon tapainen Niilin laaksossa elävä eläin, mahdollisesti faaraorotta) olivat Martialiksen tuttavien lemmikkejä⁵³⁷. Martialiksen runoista löytyy myös maininta gasellista, joka annettiin pikkupojalle lemmikiksi⁵³⁸. Tämä oli luultavasti hyvin pienikokoista gasellilajia (*gazella dorcas*), jonka säkäkorkeus on vain noin 60 cm⁵³⁹.

Keisarillisissa palatseissa ja varakkaiden roomalaisten kodeissa saatettiin pitää lemmikkeinä myös suuria petoeläimiä. Esimerkiksi Seneca mainitsee *leijonien ja karhujen oleilevan sisällä talossa antaen rauhallisesti silitellä itseään kunnioittaen isäntäänsä (... intra domum ursorum leonumque ora placida tractantibus adulantisque dominum feras...)*⁵⁴⁰. Keisari Caracalla omistikin useita leijonia, joista joitakin hän kuljetti aina mukanaan. Hänen suosikkinsa nimi oli *Akinakes* (kr. *Sapeli*), jonka kanssa keisari aterioi, ja joka nukkui hänen makuuhuoneessaan⁵⁴¹. Myös keisari Elagabaluksella oli lemmikkeinä koulutettuja, kesyjä leijonia, leopardoja ja karhuja, joilta hän oli poistattanut hampaat ja kynnet (*exarmati*). Kesken illallisen hän saattoi itseään huvittaakseen kärkeä nämä eläimet vieraidensa luo, jolloin eläinten vaarattomuudesta tietämättömät vieraat tietenkin kauhistuivat suunniltaan. Keisari saattoi säikäytellä juopuneita vieraitaan myös viemällä petoja yöllä näiden makuuhuoneisiin.⁵⁴² Kerran Elagabalus jopa valjasti kesyt leijonat vaunujensa eteen, ja toisella kerralla vaunuja vetivät tiikerit⁵⁴³. Nämä kallisarvoiset villieläimet, joita pidettiin lemmikkeinä keisarillisissa palatseissa, olivat selvästi

⁵³⁶ Sen. *ira*. 2.31.6.

⁵³⁷ Mart. 7.87.1;5; Jennison 1937, 130; Toynbee 1973, 91;102.

⁵³⁸ Mart. 13.91.

⁵³⁹ Jennison 1937, 77.

⁵⁴⁰ Sen. *ira*. 2.31.6.

⁵⁴¹ Cassius Dio, *Historia romana*, teoksessa Jennison 1937, 89–90.

⁵⁴² Hist. Aug. Heliog. 21.1; 25.1.

⁵⁴³ Hist. Aug. Heliog. 28.2.

statussymboleita⁵⁴⁴. Keisarit osoittivat valtansa ulottuvan jopa näihin tavallisesti ihmisille vaarallisiin ja luonteeltaan villeihin petoihin.

Suurin osa lemmikkeinä pidetyistä leijonista tuotiin todennäköisesti Afrikasta meritse, vaikkakin on mahdollista, että niitä olisi myös saatu lisääntymään vankeudessa Italiasa⁵⁴⁵. Pliniuksen mukaan tiikereitä tuotiin lemmikeiksi sen sijaan Hyrcaniasta ja Intiasta. Pennut ryösti pesästä tähän tehtävään erikoistunut *raptor*, joka otti mukaansa koko pentueen paeten raivostunutta tiikeriemoa ratsain. Kun emo lähestyi ratsukkoa, pudotti *raptor* yhden pennusta hidastaakseen emon vauhtia ja pakeni laivaan, jolloin emo jäi rannalle raivoamaan.⁵⁴⁶ Tiikerit siis ryöstettiin emoltaan jo pieninä pentuina ja niinpä ne oli helpompi kesyttää ja kouluttaa ihmisten seuralaisiksi.

Roomalaiset pitivät siis kodeissaan lemmikkikoiria, jotka he näkivät suloisina ja hemmoteltavina pikkuotuksina. Toisaalta esimerkiksi suosittu lemmikki maltankoiria oli samalla myös hyödyllinen talonvahti. Kuitenkin roomalaiset tiedostivat koirien eläimellisemmän puolen, joka ei heitä erityisemmin ihastuttanut. Sen sijaan lintuja pidettiin lemmikkeinä lähinnä niiden kauniin lauluäänen tai matkimiskyvyn vuoksi. Roomalaiset näyttävät arvostaneen erityisesti laululintujen väsymätöntä liverrystä sekä papukaijojen älykkyyttä ja eksoottisuutta. Tosin alaluokan ihmisten oli tyydyttävä harakoiden ja varisten puhumaan opettamiseen, sillä näitä lintuja oli huomattavasti helpommin ja edullisemmin saatavilla.

Kalojen pitäminen lemmikkeinä näyttää olleen enimmäkseen yläluokan muotiharrastus. Suurinta ihmetystä roomalaisissa herätti se, että kalatkin voivat oppia asioita – kuten tunnistamaan omistajansa ja tulemaan tämän luo esimerkiksi syömään suoraan hänen kädestään. Kaloihinsa kiintyneet omistajat yrittivät myös pitää lemmikeistään mahdollisimman hyvää huolta. Sen sijaan eksoottisempia lemmikkieläimiä ei aina edes osattu hoitaa oikein, vaikka ne olivat omistajalleen todennäköisesti rahallisesti arvokkaita hankintoja. Apinat eivät kuitenkaan kuuluneet Rooman aikana eksoottisiin lemmikkieläimiin – päinvastoin ne näyttävät olleen melko yleisiä ja myös alaluokan saatavilla.

⁵⁴⁴ Gilhus 2006, 30.

⁵⁴⁵ Toynbee 1973, 64.

⁵⁴⁶ Plin. *nat.* 8.25.66; Toynbee 1973, 72.

Apinoissa roomalaisiin näyttää vedonneen niiden älykkyys sekä ihmismäiset piirteet. Lemmikkieläinten inhimillistäminen näkyy myös useissa teksteissä: esimerkiksi Martialiksen Issa-koira on kuin isänsä rakastama pikkulapsi, ja varsinkin lintujen ja apinoiden tuntemuksia kuvataan hyvin ihmismäisinä. Kissoja, jäniksiä ja hiiriä pidettiin myös lemmikkeinä, mutta niistä ei ole juurikaan säilynyt tietoja kirjallisuudessa. Lemmikkieläimen asemassa olivat myös statussymboleina pidetyt suurpedot. Keisarit ja rikkaat roomalaiset osoittivat varallisuutensa hankkimalla näitä petoja kaukaisista maista ja samalla he ilmensivät niiden avulla valtansa ulottuvan jopa ihmiselle vaarallisiin eläimiin.

6. Johtopäätökset

Työ- ja tuotantoeläiminä pidetyt kotieläimet olivat erittäin tärkeitä antiikin roomalaisille yhteiskunnan ja talouselämän toimimisen sekä yksilön toimeentulon kannalta. Latinankielisessä kirjallisuudessa kotieläimistä puhutaan paljon, ja pelkkä mainintojen määrä osoittaa kotieläinten suuren merkityksen roomalaisessa yhteiskunnassa. Lähteiden kirjoittamisen pitkä aikaväli (100-luvulta eaa. 400-luvulle jaa.) näkyy lähinnä tekstien kieliasussa, mikä ei varsinaisesti vaikuta tutkielman tuloksiin. Toki lähdetekstien määrä myös lisääntyy klassisen latinan kukoistuskautena, varsinkin keisariajan alussa, mikä kertoo tekstintuotannon kasvusta. Tähän vaikutti roomalaisten vapaa-ajan lisääntyminen, joka tuotti yhä enemmän luku- ja kirjoitustaitoista väestöä. Osa teksteissä esiintyvistä kotieläimiä koskevista maininnoista kertoo aivan suorasanaisesti roomalaisten eläinkäsityksistä, mutta suuri osa käsityksistä on tekstien pinnan alla. Nämä käsitykset kuitenkin selittävät roomalaisten suhtautumista kotieläimiinsä sekä sitä, miten he kohtelivat kotieläimiään. Työeläimistä arvostetuin oli nauta. Naudat olivat maanviljelijöille korvaamattomia apulaisia, joiden avulla pellot muokattiin, ja viljelemisestä tuli tehokasta. Näin maanviljely tuotti myös kaupunkiväestöä elättänyttä ylijäämää ja mahdollisti korkeakulttuurin kehittymisen kaupungeissa, kun koko väestön ei tarvinnut osallistua ruoantuotantoon.

Maatalousoppaissa nautoja käsitellään selkeästi enemmän ja tarkemmin kuin muita kotieläimiä. Nauta olikin roomalaisen maatalon tärkein työeläin ja niiden hyvinvoinnista yritettiin huolehtia mahdollisimman hyvin. Joskus kuitenkin olosuhteiden vuoksi naudat saattoivat joutua selviämään hyvin vähällä ravinnolla – keväisin kunnollinen rehu saattoi loppua, ja eläimiä jouduttiin ruokkimaan jopa puunlehdillä. Toisaalta myös ihmisten tietämättömyys saattoi olla haitaksi eläimille: esimerkiksi viinin juottaminen härälle töiden jälkeen ei tehnyt eläimelle hyvää, vaikka Columella neuvoikin tekemään näin. Peltotöissä käytettiin sekä uros- että naaraspuolisia eläimiä, vaikka kirjallisuudessa puhutaankin usein *kyntöhäristä*. Lehmän käyttäminen peltotöissä härän sijasta olikin varmasti monelle pienviljelijälle kustannustehokkaampi ratkaisu, sillä lehmä kulutti selke-

ästi vähemmän rehua kuin sitä suurikokoisempi härkä ja lehmä pystyi myös tuottamaan jälkikasvua. Lisäksi lehmät olivat usein tottelevaisempia kuin härät.

Aasit ja muulit olivat myös hyvin tärkeitä työeläimiä antiikin Roomassa, sillä niiden lihasvoiman avulla pystyttiin siirtelemään suuriakin tavaralasteja. Lisäksi aasit ja muulit vetivät erilaisia kulkuneuvoja sekä pyörittivät myllyjä, joista roomalaiset saivat jauhoja perusravintoonsa leipään. Muulit kuljettivat myös postia, mikä oli tärkeää valtakunnan tiedonkulun takia. Roomalaiset eivät kuitenkaan arvostaneet näitä kuorma- ja vetojuhtia samalla tavoin kuin nautaeläimiä, vaan pitivät niitä selkeästi alempiarvoisina. Aaseja ruokittiin vähäarvoisella ravinnolla ja niitä piiskattiin eteenpäin säälimättömästi. Lisäksi aasien työ myllyjenpyörittäjinä oli erittäin yksitoikkoista ja kuluttavaa. Roomalaiset kuitenkin tiedostivat aasien tärkeän roolin kuormaeläimenä, mutta niiden huonoa kohtelua selitettiin kirjallisuudessa muun muassa aasin *epäonnisella kohtalolla*, sekä eläimen saamalla *luomakunnan häpeätahr*an leimalla, uppiniskaisuudella, hitaudella ja tyhmyydellä. Aasien ja muulien rahallinen arvo ei siis voinut olla kovin korkea ja ne olivat todennäköisesti hyvin helposti korvattavissa uusilla yksilöillä.

Aasien kaltokohtelu oli kuitenkin roomalaisessa maailmassa poikkeus. Esimerkiksi hevoset saivat nautojen tavoin osakseen enimmäkseen hyvää huolenpitoa ja maatalousoppaissa hevostenhoito saakin melko paljon huomiota. Hevosia käytettiin myös kuljetuksessa, mutta useimmiten nämä kallisarvoiset eläimet valjastettiin kärryjen eteen vain seremoniaalisissa tilaisuuksissa. Hevoset olivatkin ylellisyyseläimiä, joihin rahvaalla ei yleensä ollut varaa. Kuitenkin hevoset palvelivat roomalaisia ratsuina niin siviilielämässä kuin sodassakin. Yksi hevosten tärkeä tehtävä oli myös tuottaa työmuuleja. Lisäksi roomalaiset selkeästi yrittivät jalostaa hevosista koko ajan yhä suurempikokoisia, komeampia ja voimakkaampia.

Koirat olivat myös tärkeitä työeläimiä roomalaisilla maataloilla, missä niitä pidettiin lähinnä talonvahteina ja karjanvartijoina. Vahtikoirien tehtävänä oli pitää tunkeilijat – niin varkaat kuin villieläimetkin – poissa maatilojen läheisyydestä. Hyvinä talonvahteina roomalaiset pitivät rotevia ja kovaäänisiä koiria, jotka jo ulkomuodollaan ja haukunallaan pelottaisivat tunkeilijat tiehensä. Karjakoirat sen sijaan suojelivat laiduntavia

lammas- ja vuohilaumojaa petojen hyökkäyksiltä. Niiden rooli korostui pitkällä vaelluksella kesä- ja talvilaidunten välillä, sillä näillä metsäillä ja vuoristoilla seuduilla oli enemmän karjaa uhkaavia petoeläimiä. Roomalaiset olivat huomanneet koirien uskollisuuden sekä palvelualltiuden ihmistä kohtaan, ja nämä ominaisuudet tekivätkin koirista erittäin luotettavia työtovereita.

Roomalaisilla maatiloilla sekä kotien pihapiireissä tärkeää työtä tekivät myös kotieläiminä pidetyt käärmeet, hillerit ja kärpät sekä keisariajalla myös kissat. Näiden kotieläinten tehtävänä oli jahdata hiiriä ja myyriä, jotka yrittivät verottaa roomalaisten kotitalouksien viljavarastoja. Maaseudulla myös sadon kasvattaminen oli varmasti helpompaa, kun käärmeet, kissat tai hillerit pitivät peltojen jyrjäpopulaatiot kurissa. Näiden kotieläinten apu oli siis hyvin olennaista sadon kasvattamisen ja säilyttämisen suhteen, mikä oli myös tärkeää ihmisten toimeentulon turvaamisen kannalta.

Roomalaiset hyödynsivät kotieläimiään myös sodankäynnissä. Ratsuväki oli Rooman sotajoukkojen olennainen osa, joka tuki taisteluissa jalkaväkeä sekä suoritti erilaisia liikkuvuutta vaativia tehtäviä. Armeijan päällystö liikkui myös ratsain. Sotaratsut olivat pieniä ja kestäviä hevosia, jotka oli koulutettu erityisesti sotapalvelusta varten. Sen sijaan koulutettujen sotanorsujen käyttäminen taisteluissa oli Rooman armeijalle eräänlainen kokeilu, joka jäi kuitenkin norsujen harvinaisuuden ja arvaamattomuuden vuoksi melko pienimuotoiseksi. Sotajoukkojen etenemisen kannalta kaikista tärkeimpiä kotieläimiä olivat kuitenkin härät ja muulit, jotka muodostivat joukkojen perässä pitkänä jonona kulkevan kuormaston. Ne kuljettivat selässään ja perässä vetämässään vaunuissa sotilaiden muonaa, eläinten rehuviljaa, aseita sekä muita marssilla tarvittavia välineitä. Ilman kuormastoa olisi roomalaisten sotajoukkojen tehokas eteneminen ollut lähes mahdotonta. Myös koirat palvelivat Rooman armeijassa rajavartijoina. Niiden tehtävänä oli vainuta vihollinen rajalinnoitusten torneista ja ilmoittaa havainnostaa haukkumalla.

Kotieläimiä pidettiin Roomassa myös niistä saatavan ravinnon sekä erilaisten raaka-aineiden vuoksi. Sika oli ainoa kotieläin, jota kasvatettiin vain syötäväksi. Roomalaiset eivät kuitenkaan pitäneet sikoja ainoastaan ihmisravintona, kuten asian laita on nykyään, sillä lihansyönnillä oli antiikin Roomassa usein hyvin ritualisoitu luonne. Siat oli-

vat tärkeitä uhrieläimiä, ja uhriateriaan ottivat osaa ihmisten lisäksi myös jumalat. Tosin roomalaisen laajentuneen ja rikastuneen eliitin nautinnon kaipuu aiheutti sen, että maallinen herkuttelu loi menekkiä esimerkiksi maitoporsaille, joita kasvatettiin selkeästi ylelliseksi herkuksi kustannustehokkuutta tavoitellen. Myös sikojen lihottaminen kesäaikaan ja syksyyn tähdätty kolmen vuoden teurasikä sekä sikarodun valitseminen ilmasto-olosuhteiden mukaan kertoo roomalaisen siankasvatuksen olleen taloudellisesti rationaalista ja voittoa tavoittelevaa toimintaa.

Lampaita roomalaiset kasvattivat lähinnä niiden villan vuoksi, mutta sikojen tavoin myös lampaista syötiin ja uhrattiin jumalille. Lampaanvilla oli tärkein tekstiilien valmistusmateriaali, ja käytännössä kaikki ihmiset pukeutuivat villaisiin vaatteisiin. Tekstiilituotantoa on myös pidetty roomalaisen talouselämän peruspilarina. Lisäksi maatalousoppaiden keritsemisohjeista voi päätellä, että roomalaiset eivät tieten tahtoen halunneet aiheuttaa lampailleen kärsimystä, vaan tärkeää oli kohdella eläimiä hyvin, jotta ne pysyisivät mahdollisimman hyvässä kunnossa ja tuottaisivat jatkossakin laadukasta villaa. Erityisesti tarentumilaisia lampaista arvostettiin niiden hienon, valkoisen villan vuoksi ja niitä käsiteltiin mahdollisimman varoen. Roomalaiset pitivät lampaista kuitenkin hyvin tyhminä eläiminä, mutta toisaalta lammastilallakin tärkeintä oli eläinten tuottavuus. Niinpä eläimistä täytyi huolehtia hyvin, huolimatta siitä, kuinka älykkäinä niitä pidettiin.

Vuohi ei ollut tuotantoeläimenä roomalaisille yhtä merkittävä kuin lammas, vaikka se oli tärkeä uhrieläin, ja voohenmaitoa sekä -karvaa hyödynnettiin myös. Lähinnä kilejä käytettiin uhrieläiminä, ja voohenkarvasta punottiin enimmäkseen köysiä. Maatalousoppaissa vuohia hieman väheksytään kotieläiminä ja niitä pidetään luonteeltaan jopa häijyinä niiden puskemisvietin vuoksi. Ainoastaan Vergilius kannusti vuohien kasvatamiseen Georgicassaan.

Nauta oli ainoa kotieläin, jota roomalaiset käyttivät sekä työnteossa että tuotannossa. Tuotantoeläimenä se ei ollut kuitenkaan yhtä tärkeä kuin töissä, mutta lehmänmaitoakin juotiin ja siitä valmistettiin myös juustoa. Maidontuotanto oli kuitenkin roomalaisessa

maailmassa melko vähäistä. Naudanlihaa syötiin lähinnä uhriaterioilla ja härkää pidettiin kaikista arvokkaimpana uhrieläimenä, sillä se oli myös kotieläimistä arvokkain.

Eläinuhreilla roomalaiset tavoittelivat jumalten hyväksyntää ja suosiota sekä itselleen että yhteisölleen. Suurin osa uhrijuhlista liittyi maatalouden menestyksen tavoitteluun, mikä tarkoitti käytännössä ihmisten toimeentulon turvaamista. Ideaalinen uhrieläin oli ominaisuuksiltaan tarkoin määritelty ja näitä määritelmiä varmasti noudatettiin valitessa uhreja suuriin julkisiin juhlatilaisuuksiin. Pienempien yhteisöjen piirissä ja kotitalouksissa uhrattavaksi valittiin kuitenkin tuottamattomimmat eläimet, mikä oli taloudellisesti ajatellen järkevää. Lisäksi uhraamisen käytännöt osoittavat roomalaisten pyrkineen tapahtuman rauhalliseen etenemiseen. Uhrieläin yritettiin pitää mahdollisimman tyynenä siihen saakka, kunnes se tainnutettiin. Näin tavoiteltiin tilaisuuden vaatimaa arvokkuutta, ja samalla eläin ei joutunut kärsimään tarpeettomasti ennen uhraamista. Kuitenkin suuria eläimiä kuten nautoja uhrattaessa uhritilaisuudet saattoivat muuttua hyvinkin kaoottisiksi, jos esimerkiksi tainnutava isku ei osunut kunnolla kohdalleen, ja vauhkootunut ja/tai loukkaantunut eläin säntäsi pakoon alttarilta.

Siipikarjaa roomalaiset kasvattivat lähes ainoastaan ravinnoksi; poikkeuksena olivat hanhet, joista saatiin lihan lisäksi myös höyheniä tyynyjen ja patjojen täytteeksi. Yleisimmät syötäväksi kasvatetut linnut olivat kana, kyyhky, hanhi ja ankka. Lisäksi roomalaiset kasvattivat muun muassa rastaita, riikinkukkoja ja fasaaneja. Siipikarjan kasvatamisessa tehokkuus korostui samoin kuin sikataloudessa, kummankin tavoitteenahan oli tuottaa lähinnä lihaa ihmisten ravinnoksi. Tuotannon tehokkuutta parantavia keinoja olivat esimerkiksi kanojen käyttäminen hanhenmunien sijaishautojina sekä lintujen taroituksenmukainen lihottaminen. Roomalaiset pitivät kasvattamiaan lintuja siis ravintona, ja mitä nopeammin ja tehokkaammin linnut saatiin lihotettua tavoitepainoonsa, sitä nopeammin ne toivat voittoa kasvattajalleen.

Mehiläiset olivat roomalaisille erittäin tärkeitä tuotantoeläimiä niiden valmistaman hunajan ja vahan vuoksi. Hunaja oli antiikin Roomassa käytännössä ainoa saatavilla ollut makeutusaine, ja sitä käytettiin laajalti ruoanlaitossa ja leivonnassa. Mehiläisvahaa tarvittiin sen sijaan kirjoitustauluihin ja kynttilöiden, lääkkeiden, seinämaalien sekä lii-

man valmistamiseen. Lähteiden mainintojen perusteella näyttäisi kuitenkin siltä, etteivät mehiläiset olleet vielä Rooman aikana täysin domestikoitunut kotieläinlaji, sillä vaikka maatalousoppaissa kehoitetaan hankkimaan mehiläisiä ostamalla niitä toiselta kasvattajalta, voitiin parvi oppaiden mukaan aivan yhtä hyvin hakea suoraan luonnostakin. Roomalaiset näyttävätkin tunteneen tuotantoeläimistään huonoiten juuri mehiläiset, ja niistä oli liikkeellä myös jonkin verran harhaluuloja. Mehiläistenhoidon päätavoitteena oli tietenkin mahdollisimman suuri tuotto, ja tämä tavoite saavutettiin hoitamalla niitä parhaan tiedon mukaan mahdollisimman hyvin.

Hyötyeläinten lisäksi roomalaiset pitivät kotieläimiä myös viihteen ja harrastusten vuoksi sekä lemmikkieläiminä. Esimerkiksi kilpahevoset olivat tärkeä osa circusajoja, joka oli Roomassa suursuosion saavuttanut viihdemuoto. Kilpahevosien kasvattamiseen ja jalostamiseen panostettiin paljon; Hispaniassa ja Kappadokiassa sijaitsivat keisarilliset siitosoritilat, joilla hevosia risteytettiin parhaita ominaisuuksia tavoitellen. Hevoset toimivat ikään kuin kilpa-ajojen välineinä, joiden nopeudesta valjakon menestys oli kiinni. Kilpa-ajot olivat kuitenkin vaarallisia niiden osanottajille, sillä usein tiiviinä muodostelmana kovaa vauhtia etenevät valjakot kolaroivat keskenään. Näissä kolareissa niin hevoset kuin ohjastajatkin saattoivat loukkaantua tai jopa saada surmansa. Kilpailuissa katsojat kannustivat hevosia niiden nimiä huutamalla, ja menestyneimmät hevoset olivat hyvin kuuluisia. Kuuluisia kilpahevosia hoidettiin tietenkin parhaalla mahdollisella tavalla, jotta ne toisivat tallilleen menestystä jatkossakin. Kuitenkin hevosten kohteleminen niiden kilpauran jälkeen oli hyvin vaihtelevaa, eikä hevosten menestyksellä ollut siihen välttämättä vaikutusta: Esimerkiksi keisarillisten siitosorien jälkeläisten kilpauran jälkeisten eläkepäivien turvaksi säädettiin laki, joka takasi riittävästi rehua valtion viljavarastoista niiden koko loppuelämän ajaksi. Jotkut hevoset saivat siis viettää rauhallisia eläkepäiviä, mutta toiset joutuivat pyörittämään myllyjä kuten aasit ja muulit. Näin kilpa-ajoihin liian vanhoiksi käyneistä hevosista otettiin kaikki irti, hyödyntäen niiden jäljellä oleva lihasvoima viljanjauhamisessa.

Kukko- ja viiriäistappeluiden seuraaminen oli myös suosittua viihdettä antiikin Roomassa. Tappelukukoiksi valikoitiin tiettyjen rotujen edustajia, ja niiden jalostaminen sekä kouluttaminen oli ammattimaista toimintaa. Lintutapelut olivat usein väkivaltaisia

ja verisiä; hävinnyt osapuoli yleensä menehtyi. Toisaalta kukko- ja viiriästappeluiden samoin kuin kilpa-ajojenkin viihdearvoa nosti eläinten asettaminen vaaralle alttiiksi: molemmissa viihdemuodoissa oli mahdollista, että kilpailevat eläimet kuolivat tai loukkaantuivat. Tapaturmat ja väkivalta viihteessä vetivät siis roomalaisia puoleensa.

Koulutetut kotieläimet tuottivat roomalaisille viihdykettä myös esiintymällä eläinnäytöksissä amfiteattereissa ja circusareenoilla. Kesyt ja koulutetut norsut olivat näiden eläinnäytösten tähtiä. Norsut tuotiin Roomaan Afrikasta, ja niitä ohjasivat yleensä niiden afrikkalaiset kouluttajat. Roomalaista yleisöä näyttää kiehtoneen erityisesti norsujen tottelevaisuus ja se, kuinka pieni ihminen saattoi hallita näitä jättimäisiä eläimiä. Yleisö sai usein ihailua myös suurten ja kömpelöiltä vaikuttavien norsujen ketteryyttä, mistä osoituksena lähteissä mainitaan norsujen suosittu nuorallakävelytempu. Roomalaiset pitivät norsuja hyvin älykkäinä eläiminä, ja joskus norsujen älykkyys teki niistä roomalaisten mielestä jopa mystisiä otuksia.

Myös koulutetut härät esiintyivät areenoilla, ja niiden tempuissa korostuu jälleen ihmisen täysi hallinta eläintä kohtaan sekä härkien äärimmilleen viety tottelevaisuus. Apinat sen sijaan esittivät usein tempuja, joissa ne matkivat ihmisiä. Roomalaiset pitivätkin apinoita ihmisen huvittavina jäljitelminä. Esiintyvistä apinoista pidettiin kuitenkin hyvää huolta, sillä ne olivat useimmiten rahallisesti arvokkaita eläimiä. Apinoiden arvo määräytyi niiden taitojen mukaan: mitä enemmän ja mitä viihdyttävämpiä ja vaikeampia tempuja ne osasivat, sitä arvokkaampia ne olivat.

Eläinnäytöksissä esiintyivät myös kesytetyt leijonat ja tiikerit. Näidenkin petojen esityksissä suurimman vaikutuksen yleisöön teki ihmisen hallinta eläintä kohtaan. Lisäksi kun kysymyksessä olivat suuret petoeläimet, nähtiin niiden tottelevaisuus petojen luonnon vastaisena. Parhaiten tämä pedon luontaisen käyttäytymisen vastainen ehdoton kuuliaisuus kouluttajaansa kohtaan tuli esille tempussa, jossa elävä jänis hyppeli leijonan ammottavassa kidassa; peto ei siis vahingoittanut jänistä, vaikka sillä olisi ollut enemmän kuin hyvä mahdollisuus syödä se suihinsa.

Kotieläimet olivat mukana myös roomalaisen yläluokan harrastuksissa. Esimerkiksi lintutarhoihin kerättiin erilaisia lintuja joko niiden laulutaidon tai ulkoisen kauneuden vuoksi. Tavoitteena näyttää olleen eräänlaisen *lintuparatiisin* luominen, mikä tarjosi nautintoa siellä vierailevien ihmisten silmille sekä korville. Linnuista aiheutuvat hajuhaitat kuitenkin hieman häiritsivät eliitin aistinautintoja.

Koirat ja hevoset olivat sen sijaan mukana yläluokan metsästysharrastuksessa. Koirat olivat olennaisen tärkeitä riistan löytämisessä sekä ajamisessa. Metsästyskoirien jalostus oli Roomassa selkeästi tarkoituksenmukaista, ja eri koirarodut olivat erikoistuneet eri riistaeläimiin. Koirien koulutusohjeissa korostuu luottamuksen rakentaminen isännän ja koiran välille. Vain näin koirasta tuli tottelevainen ja sitä myöten hyvä metsästystoveri. Roomalaiset pitivätkin hyvää huolta metsästyskoiristaan, sillä koulutetut, tottelevaiset metsästyskoirat olivat hyvin arvokkaita omistajilleen. Hevosten käyttäminen metsästysratsuina oli Rooman alkuaikoina melko harvinaista, mutta keisariajan kuluessa tapa yleistyi. Hevoset toivat metsästäjille lisää liikkuvuutta sekä loivat turvaa suuria eläimiä metsästäessä. Niitä yritettiin myös hoitaa parhaan tiedon mukaan – olivathan hevoset hyvin arvokkaita eläimiä.

Roomalaiset pitivät kodeissaan lemmikkieläimiä seuran sekä hovin vuoksi. Joillakin lemmikkieläimillä saattoi olla myös hyötytarkoituksia ja joskus ne olivat myös omistajansa statussymboleita. Suurinpaan osaan roomalaisten lemmikeistä sopii kuitenkin johdannossa esittämäni lemmikkieläimen määritelmä: lemmikkien annettiin asua sisällä talossa, niille annettiin oma yksilöllinen nimi ja niitä ei missään tapauksessa syöty. Lemmikkikoirina pidettiin varsinkin pieniä rotuja. Yksi suosittu rotu oli maltankoiraa, joka sopi syylikoiraksi varsin hyvin silkinpehmeän turkkinsa ja muutoinkin suloisen ulkomuotonsa vuoksi. Lisäksi niin maltankoiralla kuin monilla muillakin pienillä koiraroduilla saattoi olla myös luontainen vahtikoiran vietti ja roomalaiset käyttivätkin niitä samalla myös talonvahteina. Omistajat saattoivat olla hyvin kiintyneitä lemmikkikoiriinsa, ja niinpä koiria hemmoteltiin ja joskus jopa jumaloitiin kuin rakkaita perheenjäseniä. Hemmottelu saattoi kuitenkin joskus mennä liian pitkälle ylenmääräisen ruokinnan ja herkkujen syöttämisen muodossa, mikä oli jo koiran terveydellekin vaarallista. Koirilla oli Roomassa kuitenkin kaksijakoinen maine, sillä roomalaiset tiedostivat

myös rakastettujen lemmikkiensä eläimellisemmän puolen: koiria saatettiin pitää inhotavina lannansyöjinä, lisäksi *koira* oli myös yleisesti käytetty haukkumanimi ja arvonalennuksen symboli.

Lemmikkilinnut pitivät seuraa omistajilleen viihdyttäen näitä kauniilla laulullaan tai matkien ihmisen puhetta. Pikkulinnut kuten satakieli, kottarainen ja tikli olivat suosittuja lemmikkejä juuri lauluäänensä vuoksi. Linnut saattoivat olla myös hyvin kiintyneitä omistajiinsa sekä toisin päin. Papukaijat sen sijaan viihdyttivät omistajiaan ja näiden vieraita matkimalla puhetta. Roomalaiset eivät usein kuitenkaan osanneet hoitaa ja ruokkia Intiasta tuotuja arvokkaita papukaijojaan oikein, ja linnut joutuivatkin joskus kärsimään tästä. Papukaijan ostamista halvempaa oli hankkia harakka, varis tai korppi, jotka kaikki oppivat myös matkimaan puhetta. Näitä lintuja saattoi ostaa torilta jo valmiiksi puhumaanopetettuina. Yläluokkaiset roomalaiset pitivät lemmikkeinään myös kyyhkysiä, joiden kasvattaminen saattoi olla harrastustoiminnaksikin luokiteltavaa ja linnuista saatettiin maksaa niiden sukupuista riippuen suuria rahasummia.

Kala-altaiden rakenteleminen oli myös yksi roomalaisen eliitin kalliista harrastuksista. Merenrantavillojen kala-altaissa uiskenteli lemmikkikaloja, joita ei yleensä syöty, vaan niitä ruokittiin ja hoidettiin hyvin. Lemmikkikaloilla oli yleensä omat nimet ja ne näyttivät tuntevan isäntänsä. Mielenkiintoista on, että mureenat olivat selkeästi suosituimpia lemmikkikaloja, vaikka roomalaiset tiesivät mureenien pystyvän puremaan ihmistä ja levittämään vaarallista rabiasta. Kuitenkin mureenat kesyyntyivät hyvin säyseiksi totuessaan ihmisen hellään käsittelyyn.

Lisäksi roomalaisissa kodeissa pidettiin lemmikkieläiminä apinoita, kissoja, jäniksiä, hiiriä ja käärmeitä sekä eksoottisia eläimiä. Apinat olivat Roomassa melko yleisiä lemmikkieläimiä, ja myös alaluokan ihmisillä näyttää olleen mahdollisuus hankkia lemmikkiapinoita. Roomalaisiin vetosi erityisesti apinoiden älykkyys, oppimiskyky sekä niiden ihmismäiset piirteet. Apinoiden inhimillistäminen oli hyvin yleistä ja välillä tämä johtikin vääriin tulkintoihin eläinten käyttäytymisestä. Käärmeet olivat myös yleisiä lemmikkieläimiä ja niillä oli nykyistä parempi maine, sillä ne liitettiin parantamisen ja hedelmällisyyden sekä mysteerikulttien pelastaviin jumaluuksiin. Tavallisia lemmikkejä

olivat lisäksi kissat, jänikset ja hiiret; eksoottisina voidaan pitää aavikkokettuja, faarorottia ja gabelleja. Keisarit tai muut roomalaisen yhteiskunnan rikkaimmat pitivät lemmikkieläiminään myös leijonia, karhuja, tiikereitä ja leopardveja. Nämä lemmikkeinä pidetyt suurpedot olivatkin selkeästi omistajiensa statussymboleja, joiden tarkoituksena oli ilmaista isäntänsä vallan ja rikkauksien määrää. Leijonat tuotiin Roomaan useimmiten Afrikasta ja tiikerit Hyrcaniasta sekä Intiasta. Eläimet ryöstettiin yleensä luonnosta emoltaan jo pentuina ja niinpä ne oli helppo kesyttää lemmikeiksi sopiviksi.

Roomalaiset pitivät hyötyeläimistään siis yleisesti ottaen hyvää huolta. Työeläinten hyvä hoito oli tärkeää, jotta niiden työteho säilyi mahdollisimman hyvänä. Myös tuotantoeläinten elinolosuhteet järjestettiin yleensä niin, että eläimet pysyivät mahdollisimman tyytyväisinä, sillä näin ne yleensä tuottivat kaikista parhaiten. Roomalaiseen kulttuuriin kuului yritteliäisyys ja tätä kautta tuoton tavoittelu, mikä näkyy selkeästi myös työ- ja tuotantoeläimiin liittyneissä käsityksissä ja toimintatavoissa. Eläimiin kohdistuvia tarpeettomia laiminlyöntejä ei teksteissä kuitenkaan tule juuri vastaan, vaikkakin roomalaisten puutteelliset tiedot tai harhaluulot aiheuttivat eläimille joskus haittaa. Lisäksi eläinten inhimillistäminen käy usein ilmi kirjailijoiden sanavalinnoista tai yleisestä kielenkäytöstä. Kotieläimet olivat tärkeä sekä näkyvä osa roomalaista yhteiskuntaa. Roomalaiset tiedostivatkin kotieläintensä suuren merkityksen, ja niinpä roomalaiseen kulttuuriin kuului myös näiden eläinten kunnioittaminen. Kotieläinten työpanos maataloudessa ja kuljetuksessa sekä niiden tuottama liha ja muut materiaalit käytännössä mahdollistivat Rooman valtakunnan maantieteellisen kasvun ja kulttuurisen kukoistuksen. Uhrieläimet olivat myös erittäin tärkeä osa uskontoa, joka oli yksi tärkeimmistä roomalaisista maailmankuvaa määrittäneistä tekijöistä. Kotieläimet tarjosivat roomalaisten lisäntyneeseen vapaa-aikaan myös viihdettä sekä harrastuksia. Lemmikkieläimet sen sijaan tekivät roomalaisten ihmis-eläin suhteista entistä henkilökohtaisempia. Kotieläimet tarjosivat roomalaisille siis mitä suurimmissa määrin sekä hyötyä että huvia.

LÄHTEET

I Alkuperäislähteet

Lyhenteet *Thesaurus Linguae Latinae* mukaan.

Apul. <i>met.</i>	Lucius Apuleius, <i>Metamorphoses</i> (Aureus asinus).
Caes. <i>Gall.</i>	Gaius Julius Caesar, <i>Commentarii de bello Gallico</i> .
Cato <i>agr.</i>	Marcus Porcius Cato, <i>De agri cultura</i> .
Catull.	Gaius Valerius Catullus, <i>Liber carminum</i> .
Cic. <i>Att.</i>	Marcus Tullius Cicero, <i>Epistularum ad Atticum</i> .
Cic. Cato	Marcus Tullius Cicero, <i>Cato maior de senectute</i> .
Colum.	Lucius Junius Moderatus Columella, <i>De re rustica</i> .
Gratt.	Grattius, <i>Cynegetica</i> .
Hist. Aug. Hadr.	Historia Augusta: Hadrianus.
Hist. Aug. Heliog.	Historia Augusta: Elagabalus.
Hist. Aug. Ver.	Historia Augusta: Verus.
Juv.	Decimus Iunius Juvenalis, <i>Saturae</i> .
Liv.	Titus Livius, <i>Ab Urbe condita</i> .
Lucr.	Titus Lucretius Carus, <i>De rerum natura</i> .
Mart.	Marcus Valerius Martialis, <i>Epigrammata</i> .
Mart. <i>epigr.</i>	Marcus Valerius Martialis, <i>Epigrammaton</i> (= <i>spectaculorum</i>) liber.
Nemes. <i>cyn.</i>	Marcus Aurelius Olympius Nemesianus, <i>Cynegetica</i> .
Ov. <i>am.</i>	Publius Ovidius Naso, <i>Amores</i> .

<i>Ov. fast.</i>	Publius Ovidius Naso, Fasti.
<i>Ov. trist.</i>	Publius Ovidius Naso, Tristia.
Pallad.	Rutilius Taurus Aemilianus Palladius, Opus agriculturae.
Petron.	Titus (Gaius) Petronius Arbiter, Satyricon.
Phaedr.	Gaius Julius Phaedrus, Phaedrus fabulae.
Plin. <i>nat.</i>	Gaius Plinius Secundus, Historia naturalis.
Plin. <i>epist.</i>	Gaius Plinius Caecilius Secundus, Epistulae.
Sen. <i>clem.</i>	Lucius Annaeus Seneca, De clementia.
Sen. <i>epist.</i>	Lucius Annaeus Seneca, Epistulae morales ad Lucilium.
Sen. <i>ira.</i>	Lucius Annaeus Seneca, De ira.
Sidon. <i>carm.</i>	Gaius Sollius Apollinaris Sidonius, Carmina.
Stat. <i>silv.</i>	Publius Papinius Statius, Silvae.
Suet. Cal.	Gaius Suetonius Tranquillus, De vita caesarum: Caligula.
Suet. Iul.	Gaius Suetonius Tranquillus, De vita caesarum: divus Iulius.
Suet. Nero	Gaius Suetonius Tranquillus, De vita caesarum: Nero.
Suet. Tib.	Gaius Suetonius Tranquillus, De vita caesarum: Tiberius.
Varro <i>rust.</i>	Marcus Terentius Varro, De re rustica.
Veg. <i>mil.</i>	Publius Flavius Vegetius Renatus, Epitoma rei militis.
Verg. <i>Aen.</i>	Publius Vergilius Maro, Aeneas.
Verg. <i>georg.</i>	Publius Vergilius Maro, Georgica.

II Tutkimuskirjallisuus

Ahonen, Voitto (1993) Diskurssi, analyysi ja historia. Historiallinen aikakauskirja 91, 4/1993.

- Anderson, J. K. (1985) *Hunting in the Ancient World*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Auguet, Roland (1994) *Cruelty and Civilization. The Roman Games*. London and New York: Routledge.
- Benecke, Norbert (1994) *Der Mensch und seine Haustiere. Die Gesichte einer jahrtausendealten Beziehung*. Stuttgart: Theiss.
- Bodson, Liliane (1983) Attitudes toward animals in Greco-Roman antiquity. *International Journal for the Study of Animal Problems*, 4.
- Braund, Susanna Morton (2002) *Latin Literature*. Cornwall: Routledge.
- Burke, Peter (2008) *What is Cultural History?* Cambridge and Malden: Polity.
- Duff, J. Wight & Arnold M. (1934) Introduction. *Teoksessa Minor Latin Poets. Vol. 2. Sarjasta The Loeb classical library*. LacusCurtius.
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Nemesianus/Introduction*.html
 viitattu 18.2.2011.
- Envall, Markku (1989) *Kirjallisuus ja maailmankuva. Teoksessa Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Jyväskylä: Pohjoinen.
- Futrell, Alison (2006) *The Roman Games. A Sourcebook*. Sarjasta Blackwell Sourcebooks in Ancient History. Padstow, Cornwall: Blackwell Publishing.
- Garnsey, Peter (1999) *Food and Society in Classical Antiquity*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press. (ebrary)
- Giebel, Marion (2003) *Tiere in der Antike. Von Fabelwesen Opfertieren und treuen Begleitern*. Darmstadt: Theiss.
- Gilhus, Ingvild Sælid (2006) *Animals, gods and humans. Changing attitudes to animals in Greek, Roman and early Christian ideas*. Cornwall: Routledge.
- Harris, H. A. (1972) *Sport in Greece and Rome*. Sarjasta Aspects of Greek and Roman Life. London and Southampton: Thames and Hudson.
- Hooper, William Davis (1967) Introduction. *Teoksessa On agriculture / Marcus Porcius Cato. On agriculture / Marcus Terentius Varro*. Harrison Boyd Ash (tark.) Sarjasta The Loeb classical library. London: Heinemann.
- Hughes, J. Donald (2007) *Hunting in the Ancient Mediterranean World. Teoksessa A Cultural History of Animals in Antiquity. Vol. 1. Sarjasta A Cultural History of Animals*. Linda Kalof (toim.) Oxford, New York: Berg.

Husa, Sari (1995) ”Foucault’lainen metodi”. Niin & näin: filosofinen aikakauslehti, 3/1995.

Hänninen, Marja-Leena (2004) Juhla kaupungissa. Teoksessa Roomalaista arkea ja juhlaa. Marja-Leena Hänninen & Maijastiina Kahlos (toim.). Saarijärvi: SKS.

Immonen, Kari (2001a) Kulttuurihistoria Turun yliopistossa. Ennen ja nyt - historian tietosanomat, 4/2001.

Immonen, Kari (2001b) Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.). Hämeenlinna: SKS.

Jennison, George (1937) *Animals for show and pleasure in ancient Rome*. Manchester: Manchester University Press.

Kahlos, Maijastiina (2004) Roomalainen viihde. Teoksessa Roomalaista arkea ja juhlaa. Marja-Leena Hänninen & Maijastiina Kahlos (toim.). Saarijärvi: SKS.

Kajava, Mika (2009) Uskontojen rituaalit ja juhlat. Teoksessa Kulttuuri antiikin maailmassa. Mika Kajava, Sari Kivistö, H. K. Riikonen, Erja Salmenkivi, Raija Sarasti-Wilenius (toim.). Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Teos.

Kalela, Jorma (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Tampere: Gaudeamus.

Keller, Otto (1909) *Die Antike Tierwelt. Erster Band: Säugetiere*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.

Keller, Otto (1913) *Die Antike Tierwelt. Zweiter Band: Vögel, Reptilien, Fische, Insekten, Spinnentiere, Tausendfüßler, Krebstiere, Würmer, Weichtiere, Stachelhäuter, Schlauchtiere*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.

Ker, Walter C. A. (1968) (Englanninkielinen käännös) Teoksessa *Martial Epigrams 1 / Martialis, Marcus Valerius*. Sarjasta *The Loeb classical library*. London: Heinemann.

Kivistö, Sari (2009a) Antiikin ihmisen suhde luontoon. Teoksessa Kulttuuri antiikin maailmassa. Mika Kajava, Sari Kivistö, H. K. Riikonen, Erja Salmenkivi, Raija Sarasti-Wilenius (toim.). Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Teos.

Kivistö, Sari (2009b) Rooma – spektaakkeli kulttuuri. Teoksessa Kulttuuri antiikin maailmassa. Mika Kajava, Sari Kivistö, H. K. Riikonen, Erja Salmenkivi, Raija Sarasti-Wilenius (toim.). Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Teos.

Klinge, Matti (2001) *Historia, runous ja genius*. Historiallinen Aikakauskirja 1/2001.

Korhonen, Anu (2005) Mitä kulttuuri merkitsee? Teoksessa *Historian kirjoittamisesta*. Marjo Kaartinen & Anu Korhonen (kirj.). Turun yliopisto: Kirja-Aurora.

Korhonen, Tua (2004) Antiikin käsityksiä kasvissyönnistä. Teoksessa Lihansyönnistä / Plutarkhos. Tua Korhonen, Antti J. Niemi ja Pia Åberg (käänt.) Helsinki: Summa.

Laurence, Ray (2010) *Roman Passions: A History of Pleasure in Imperial Rome*. London: Continuum International Publishing (ebrary).

MacKinnon, Michael (2004) Production and Consumption of Animals in Roman Italy: Integrating the Zooarchaeological and Textual Evidence. Sarjasta *Journal of Roman Archaeology*, Supplementary series number 54. Portsmouth, Rhode Island.

Martini, Wolfram (2000) *Römische Antike*. Yhteistyössä Jochem Küppersin ja Manfred Landfesterin kanssa. Teoksessa *Mensch und Tier in der Geschichte Europas*. Peter Dinzelsbacher (toim.) Hemsbach: Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.

McDermott, William Coffman (1938) *The Ape in Antiquity*. Sarjasta *The Johns Hopkins University Studies in Archaeology*, No. 27. Baltimore: The Johns Hopkins Press.

Mustakallio, Katariina (2001) Antiikin kulttuurin tutkimuksesta: Sukupuoli, väkivalta ja kuolema. Teoksessa *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.). Hämeenlinna: SKS.

Mustakallio, Katariina (2008) *Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa*. Tampere: Gaudeamus Helsinki University Press.

Niiranen, Susanna (2009) Keskiajan kirjallisuus historiantutkijan lähteenä. Teoksessa *Keskiajan avain*. Marko Lamberg, Anu Lahtinen ja Susanna Niiranen (toim.) Juva: SKS.

Oksala, Teivas (1976) (Toim., johdannon, proosakäännöksen ja selitykset laat.) Teoksessa *Georgica. Maanviljelijän työt. / Publius Vergilius Maro*. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.

Olivová, Věra (1984) *Sports and Games in the Ancient World*. London: Bloomsbury Books.

Osborne, Catherine (2007) *Dumb Beasts and Dead Philosophers. Humanity and the Humane in Ancient Philosophy and Literature*. Oxford: Clarendon Press.

Phillips, Adrian (2001) *The Dogs of the Classical World*. Teoksessa *Dogs in Antiquity. Anubis to Cerberus. The origins of the domestic dog*. Douglas Brewer, Terence Clark & Adrian Phillips (toim.). Warminster: Aris & Phillips.

Pihlainen, Kalle (2001) Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historiantutkimuksessa. Teoksessa *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.). Hämeenlinna: SKS.

Polkunen, Marja-Liisa (2000) (Suomennos, selitykset ja sanastot) Teoksessa *Venus, viini ja vapaus. Epigrammeja. / Marcus Valerius Martialis*. Keuruu: Otava.

Preece, Rod (2002) *Awe for the Tiger, Love for the Lamb: A Chronicle of Sensibility to Animals*. Vancouver: UBC Press (ebrary).

Preece, Rod (2008) *Sins of the Flesh: A History of Vegetarian Thought*. Vancouver: UBC Press (ebrary).

Salmenkivi, Erja (2007) *Antiikin kielet*. Teoksessa *Kirjallisuus antiikin maailmassa*. Sari Kivistö, H. K. Riikonen, Erja Salmenkivi, Raija Sarasti-Wilenius (toim.) Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Teos.

Scullard, Howard Hayes (1974) *The Elephant in Greek and Roman World*. Sarjasta *Aspects of Greek and Roman Life*. London and Southampton: Thames and Hudson.

Shelton, Jo-Ann (2007) *Beastly Spectacles in the Ancient Mediterranean World*. Teoksessa *A Cultural History of Animals in Antiquity*. Vol. 1. Sarjasta *A Cultural History of Animals*. Linda Kalof (toim.) Oxford, New York: Berg.

Sidnell, Philip (2007) *Warhorse: Cavalry in Ancient Warfare*. London: Continuum International Publishing (ebrary).

Sorabji, Richard (1993) *Animal Minds and Human Morals. The Origins of the Western Debate*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Toynbee, J.M.C. (1973) *Animals in Roman Life and Art*. Sarjasta *Aspects of Greek and Roman Life*. London and Southampton: Thames and Hudson.

Walker, R.E. (1973) *Roman Veterinary Medicine*. Täydennysosa teoksessa *Animals in Roman Life and Art*. J.M.C. Toynbee. Sarjasta *Aspects of Greek and Roman Life*. London and Southampton: Thames and Hudson.

White, K. D. (1970) *Roman Farming*. Sarjasta *Aspects of Greek and Roman Life*. London and Southampton: Thames and Hudson.